

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

А. П. Гель, Г. С. Семаков, С. П. Кондракова

СУДОВІТА ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ УКРАЇНИ

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів*

Київ 2004

ББК 67.9(4УКР)7я73
Г32

Рецензенти: *П. Д. Біленчук*, канд. юрид. наук
О. Ф. Бантишев, канд. юрид. наук

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 4 від 22.04.03)

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист № 1/11-2099 від 26.05.03)*

Гель А. П.

Г32 Судові та правоохоронні органи України: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. П. Гель, Г. С. Семаков, С. П. Кондракова. — К.: МАУП, 2004. — 272 с. — Бібліогр.: с. 261–264.

ISBN 966-608-365-5

У пропонованому навчальному посібнику висвітлюються принципи організації, завдання, функції, повноваження і структура судових та правоохоронних органів України — органів судової системи, прокуратури, служби безпеки, органів внутрішніх справ (міліції), державної податкової служби (податкової міліції), державного департаменту з питань виконання покарань, органів юстиції, нотаріату, адвокатури, а також структура та компетенція органів досудового слідства і дізнання України.

Для студентів спеціальності “Правознавство” вищих навчальних закладів.

ББК 67.9(4УКР)7я73+67.9(4УКР)301.21я73

© А. П. Гель, Г. С. Семаков,
С. П. Кондракова, 2004

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2004

ISBN 966-608-365-5

ВСТУП

Побудова правової держави потребує насамперед реалізації засад верховенства права, коли діяльність власне держави та її органів регламентована Конституцією, законами, іншими нормативно-правовими актами держави, а основний напрям такої діяльності полягає в забезпеченні прав і свобод людини.

Одним з важливих напрямів державної діяльності суверенної та незалежної України є правоохоронна діяльність, яка спрямована на забезпечення принципу верховенства права в суспільстві.

Завдання правоохоронної діяльності полягає в захисті встановленого Конституцією України суспільного ладу держави, економічної та політичної систем, прав і законних інтересів громадян, підприємств, установ, організацій, суб'єктів усіх форм власності, економічної та територіальної цілісності України.

Особливе місце серед завдань правоохоронної діяльності посідає захист прав і свобод людини, її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності та безпеки.

Правоохоронна діяльність здійснюється уповноваженими органами і детально регламентована законодавством України.

У правовій державі суттєво змінюється роль суду як органу державної влади. Здійснюючи правосуддя на засадах законності, об'єктивності й неупередженості, він вирішує конфлікти в усіх сферах соціальних відносин, включаючи і визначення відповідальності держави, її органів перед громадянином або об'єднанням громадян.

З прийняттям нової Конституції України більшість законодавчих актів, що регулювали судову систему і діяльність правоохоронних органів, повинні суттєво змінитися. Це пов'язано насамперед з по-

ширенням юрисдикції судів на всі правовідносини в державі, необхідністю реально забезпечувати конституційне право громадян на судовий захист, запровадити в судочинстві основні його засади, які б максимально створювали умови рівності всіх перед законом і судом, а суд, здійснюючи правосуддя, мав робити це об'єктивно й неупереджено.

У пропонованому навчальному посібнику на основі ґрунтовного аналізу чинного законодавства України і теоретичних засад правоохоронної діяльності розкрито завдання, компетенцію, функції, повноваження та структуру судової системи і основних правоохоронних органів України.

Мета навчального посібника — допомогти студентам засвоїти навчальний матеріал з дисципліни “Судові та правоохоронні органи України”. Навчальний посібник підготовлений відповідно до навчальної програми дисципліни “Судові та правоохоронні органи України” з урахуванням останніх змін чинного законодавства.

ПРЕДМЕТ І ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ДИСЦИПЛІНИ “СУДОВІ ТА ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ УКРАЇНИ”

1.1. Поняття правоохоронної діяльності

Поряд з державними органами, які вирішують поточні та перспективні питання господарської діяльності, техніки, освіти, науки, обороноздатності, зовнішньої політики тощо, у державі існують також органи, що створюються тільки з метою охорони й захисту права — діяльності, що називається правоохоронною.

Правоохоронна діяльність характеризується низкою специфічних ознак:

- може здійснюватись тільки із застосуванням юридичних заходів впливу, до яких належать заходи державного примусу і державного стягнення. Так, до особи, яка скоїла злочин, може бути застосоване кримінальне покарання, встановлене кримінальним кодексом, або інший передбачений законодавством захід впливу;
- юридичні заходи впливу, які застосовуються при здійсненні такої діяльності, повинні суворо відповідати вимогам законів, що регламентують їх застосування. Наприклад, при вирішенні питання про накладення адміністративного стягнення за скоєне правопорушення орган, який його накладає, не може призначити суворіше стягнення, ніж вказане в санкції відповідної статті адміністративного кодексу;
- реалізується у встановленому законом порядку з дотриманням певної процедури. Рішення про застосування чи незастосування юридичних заходів впливу приймаються за встановленими законом правилами, дотримання яких обов’язкове. Наслідком порушення цих правил може бути визнання прийнятого рішення незаконним і недійсним. Так, порушення встановлених чинним Кримінально-процесуальним кодексом (КПК) України

правил розгляду кримінальної справи в суді є підставою для скасування вироку;

- здійснення цього виду діяльності покладено на органи, які, як правило, спеціально створюються державою з цією метою і комплектуються спеціалістами.

Отже, **правоохоронна діяльність** — це така державна діяльність, яка здійснюється з метою охорони права спеціально уповноваженими органами шляхом застосування юридичних заходів впливу із суворим дотриманням встановленого законом порядку.

До завдань правоохоронної діяльності належить захист:

- встановленого Конституцією України суспільного ладу держави;
- прав і законних інтересів громадян, підприємств, організацій, установ, суб'єктів усіх форм власності;
- суверенітету та територіальної цілісності України.

Особливе місце серед завдань правоохоронної діяльності посідає захист прав і свобод людини, її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності та безпеки.

Правоохоронна діяльність складається з кількох напрямків, кожний з яких має специфічні завдання і здійснюється властивими тільки йому певними методами. Такими напрямками є: здійснення правосуддя; прокурорський нагляд; досудове розслідування; здійснення захисту у кримінальних справах і подання іншої правової допомоги; охорона громадського порядку й безпеки громадян; боротьба зі злочинністю та ін. Основним напрямом правоохоронної діяльності, безперечно, є здійснення правосуддя, якому належить найважливіше місце в забезпеченні охорони прав і свобод громадян. Інші напрями певною мірою підпорядковуються меті й завданням здійснення правосуддя, сприяють його виконанню.

1.2. Поняття правоохоронних органів

З метою здійснення правоохоронної діяльності створюються відповідні органи, які називаються правоохоронними.

Правоохоронні органи — це існуючі в суспільстві й державі установи та організації, що здійснюють правозастосовчу та правоохоронну функції, основне завдання яких полягає в забезпеченні законності, захисту прав та законних інтересів громадян, юридичних осіб, боротьбі зі злочинністю та іншими правопорушеннями.

Згідно зі ст. 2 Закону України “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів” від 23 грудня 1993 р. до правоохоронних органів належать:

- судові;
- прокуратури;
- внутрішніх справ;
- служби безпеки;
- митні;
- державної податкової служби;
- юстиції;
- адвокатура;
- нотаріат;
- державний департамент з питань виконання покарань;
- державний департамент пожежної охорони та ін.

1.3. Предмет дисципліни “Судові та правоохоронні органи України”

Предметом дисципліни “Судові та правоохоронні органи України” є відомості про державні органи, які здійснюють судову та правоохоронну діяльність, й інші, у тому числі громадські організації та органи, які сприяють цій діяльності, а також відомості про їх завдання, систему, принципи організації й діяльності, функції та структуру.

Згідно з програмою та навчально-тематичним планом курсу передбачено вивчення діяльності судових органів, органів прокуратури, служби безпеки, внутрішніх справ, Міністерства юстиції України, органів досудового слідства та дізнання, адвокатури та нотаріату.

Розглянемо основні завдання зазначених судових та правоохоронних органів.

Конституційний суд України:

- забезпечує відповідність законів та інших нормативних актів органів законодавчої та виконавчої влади Конституції України;
- забезпечує охорону конституційних прав і свобод особи;
- дає офіційне тлумачення Конституції України та законів.

Суди загальної юрисдикції захищають від посягань:

- суспільний лад, його економічну та політичну системи;
- соціально-економічні, політичні та особисті права громадян.

Господарські суди:

- захищають права та інтереси суб'єктів господарських право-відносин, що охороняються законом;
- сприяють зміцненню законності у сфері господарських відно-син;
- вносять пропозиції щодо вдосконалення правового регулюван-ня господарської діяльності.

Прокуратура України:

- здійснює вищий нагляд за додержанням законів в Україні;
- здійснює захист від неправомірних посягань:
 - закріплених Конституцією України незалежності республі-ки, суспільного та державного ладу, політичної та економічної системи, прав національних груп і територіальних утворень;
 - гарантованих Конституцією, іншими законами України та міжнародними правовими актами соціально-економічних, по-літичних, особистих прав і свобод людини та громадянина;
 - основ демократичного устрою державної влади, правового статусу місцевих рад депутатів, органів територіального гро-мадського самоврядування.

Міністерство юстиції України:

- здійснює захист прав і законних інтересів громадян;
- здійснює кодифікацію і систематизацію законодавства;
- розробляє проекти законодавчих актів;
- подає юридичну допомогу населенню;
- реалізує рішення судів та інших органів.

Служба безпеки України забезпечує захист державного суверені-тету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічно-го, науково-технічного та оборонного потенціалу України, законних інтересів держави і прав громадян від розвідувально-підривної діяль-ності іноземних спеціальних служб.

Міністерство внутрішніх справ (міліція):

- забезпечує особисту безпеку громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів;
- запобігає правопорушенням і припиняє їх;
- здійснює охорону громадського порядку;
- виявляє та розкриває злочини, розшукує осіб, які їх вчинили;
- забезпечує безпеку дорожнього руху;
- здійснює захист власності від злочинних посягань;
- виконує в межах своїх повноважень адміністративні стягнення.

Адвокатура України:

- забезпечує захист прав, свобод, а також представництво законних інтересів громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб;
- подає юридичну допомогу.

Нотаріат України:

- засвідчує права, а також факти, які мають юридичне значення;
- надає документам вірогідну силу;
- здійснює нотаріальні дії, спрямовані на зберігання майна, документів, доказів;
- здійснює інші нотаріальні дії.

Розглядувана навчальна дисципліна тісно пов'язана з методологічними та юридичними дисциплінами “Теорія держави та права”, “Конституційне право України”, “Адміністративне право України”, “Кримінально-процесуальне право України”, “Цивільно-процесуальне право України” та ін.

Так, у курсі “Конституційне право України” поряд з висвітленням інших проблем розглядаються роль і місце судових та правоохоронних органів у системі органів держави, основні принципи їх діяльності, які ґрунтуються на положеннях Конституції України, зокрема викладених у розд. VII “Прокуратура”, VIII “Правосуддя” і XII “Конституційний суд України”.

Дисципліна “Судові та правоохоронні органи України” тісно пов'язана також з адміністративним правом України, одне із завдань якого полягає у вивченні закономірностей організації та функціонування органів державного управління. Такі правоохоронні органи, як Міністерство юстиції України, Міністерство внутрішніх справ України та підпорядковані їм установи, здійснюють функції державного управління.

Отже, найтісніше ця дисципліна пов'язана з дисциплінами “Кримінальний процес” і “Цивільний процес”, основне призначення яких — аналіз і регламентація діяльності судів загальної юрисдикції щодо розгляду та вирішення кримінальних і цивільних справ, а також діяльності правоохоронних органів, завдання яких полягає в розкритті злочинів, встановленні осіб, які їх скоїли, а також розмірів заподіяної злочином шкоди, у здійсненні заходів забезпечення цивільного позову та можливої конфіскації майна.

Зауважимо також, що у процесі вивчення дисципліни “Теорія держави та права” розглядаються суть держави, її функції, етапи

розвитку держави та права, висвітлюються питання про право, законність, що має значення для розуміння суті судових та правоохоронних органів і їх функцій.

1.4. Джерела дисципліни і їх класифікація

Основним джерелом розглядуваної дисципліни є Конституція України — акт, який має найвищу юридичну силу і визначає основні засади державного та громадського життя, суспільного ладу і політики, взаємовідносини особи і держави, основні права, свободи й обов'язки особи, територіальний устрій, порядок створення та структуру органів державної й виконавчої влади. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Закони й інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Якщо закони чи нормативні акти не відповідають нормам Конституції України, то діють норми, закріплені Конституцією України.

До джерел розглядуваної дисципліни належать також закони України, що регламентують повноваження судових та правоохоронних органів, їх структуру та принципи діяльності. Закони України можуть бути комплексними й поточними. До *комплексних* належать *закони України*, що встановлюють повноваження, структуру, принципи організації та діяльності правоохоронних органів: “Про судострій України”, “Про статус суддів”, “Про органи суддівського самоврядування”, “Про Конституційний Суд України”, “Про прокуратуру”, “Про службу безпеки України”, “Про міліцію”, “Про адвокатуру”, “Про нотаріат” та ін. *Поточні закони* вносять зміни й доповнення в комплексні закони і в подальшому стають їх складовими.

Складовою джерел дисципліни “Судові та правоохоронні органи України” є нормативні акти, що видаються Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України щодо повноважень, організації діяльності та структури деяких правоохоронних органів. Так, Положення про міністерство юстиції України було затверджене Указом Президента України від 30 грудня 1997 р., Указом Президента від 22 квітня 1998 р. було створено Державний департамент України з питань виконання покарань.

Норми, що регламентують окремі напрямки діяльності судових та правоохоронних органів, містять також відомчі нормативні акти,

які видаються керівниками правоохоронних міністерств і відомств у вигляді наказів, положень, інструкцій і вказівок. Означені нормативні акти видаються на основі чинних законів у суворій відповідності з ними.

Значну роль у діяльності судових та правоохоронних органів відіграють керівні роз'яснення, які видає Пленум Верховного Суду України. Вони оформлюються у вигляді постанов, де роз'яснюються питання належного застосування законодавства, у тому числі щодо регламентації організації та діяльності правоохоронних органів.

Контрольні питання

1. Поняття правоохоронної діяльності.
2. Специфічні ознаки правоохоронної діяльності.
3. З якою метою здійснюється правоохоронна діяльність?
4. Які органи вважаються правоохоронними?
5. Що є предметом дисципліни “Судові та правоохоронні органи України”?
6. Основні завдання судових та правоохоронних органів.
7. Охарактеризуйте зв'язки дисципліни “Судові та правоохоронні органи України” з іншими дисциплінами правового характеру.
8. Що є основним джерелом розглядуваної дисципліни?
9. Охарактеризуйте складові джерел дисципліни “Судові та правоохоронні органи України”.

СУДОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ

2.1. Загальні засади судочинства в Україні

У ст. 6 Конституції України передбачається поділ державної влади України на три окремі гілки — законодавчу, виконавчу та судову, що відповідає принципам демократичної держави й забезпечує незалежність і самостійність кожної з гілок влади у здійсненні їх повноважень.

Згідно зі ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, і делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими для виконання на всій території України.

Відповідно до п. 2 ст. 1 Закону України “Про судоустрій України” судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та конституційного судочинства. Судочинство в Україні здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції.

Особливе місце суду зумовлюється колом завдань, що розв'язуються судами, і наявністю специфічних ознак, притаманних тільки суду.

До основних *завдань суду* належать здійснення правосуддя на заходах верховенства права і забезпечення захисту гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини й громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави.

Суд вирізняється серед інших органів низкою *ознак*:

- розглядає і вирішує особливі категорії справ, які не може розглянути жодний інший орган;
- його рішення проголошуються іменем України і є обов'язковими для всіх громадян та органів, яким вони адресовані;

- справи розглядаються в суді із суворим дотриманням особливої процедури, що регламентуються виключно законами України;
- суд є самостійним у розгляді справи (між судами немає відносин підлеглості).

Конституційними принципами судочинства, що закріплені у ст. 126–129 Конституції України, є такі:

- законність;
- рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- забезпечення доведеності вини;
- змагальність сторін і свобода в наданні ними суду своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості;
- підтримання державного обвинувачення в суді прокурором;
- забезпечення обвинуваченому права на захист;
- гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- незалежність і недоторканність суддів, їхнє підкорення тільки закону;
- незмінюваність суддів;
- колегіальний і одноособовий розгляд справ у суді;
- забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень суду, крім випадків, встановлених законом;
- обов'язковість рішень суду.

У ст. 129 Конституції України передбачається, що законом можуть визначатися й інші засади судочинства в судах окремих судових юрисдикцій.

Зокрема, у гл. 2 Закону України “Про судоустрій України” передбачено, що до основних засад здійснення правосуддя в Україні крім вже зазначених належать гарантування кожній людині права на судовий захист; право людини користуватися правовою допомогою при вирішенні її справи в суді; здійснення судочинства державною мовою; право осіб, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, користуватися рідною мовою та послугами перекладача в судовому процесі; самостійність суддів.

Судова система України забезпечує доступність правосуддя для кожної особи в порядку, встановленому Конституцією України та законами.

Судова система України складається з **Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції**.

2.2. Конституційний Суд України

Організація, повноваження та порядок діяльності Конституційного Суду України встановлюються Конституцією України та Законом України “Про Конституційний Суд України”.

Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні (ст. 147 Конституції України).

Завдання Конституційного Суду України полягає в гарантуванні верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України.

Діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на *принципах*:

- верховенства права;
- незалежності;
- колегіальності;
- рівноправності суддів;
- гласності;
- повноти і всебічності розгляду справ;
- обґрунтованості прийнятих рішень.

Конституційний Суд України складається з 18 суддів Конституційного Суду України. Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по 6 суддів Конституційного Суду України.

Президент України при призначенні суддів проводить консультації щодо кандидатур суддів з Прем'єр-міністром України та міністром юстиції України. Призначеною вважається особа, щодо якої видано Указ Президента України, скріплений підписами Прем'єр-міністра України та міністра юстиції України.

Верховна Рада України призначає суддів Конституційного Суду України таємним голосуванням шляхом подання бюлетенів. Пропозиції щодо кандидатур на посади суддів вносить Голова Верховної Ради України або щонайменше 1/4 народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. Призначеними на посади суддів Конституційного Суду України вважаються кандидати, які набрали найбільшу кількість голосів депутатів, але більше половини голосів депутатів від конституційного складу Верховної Ради України. За результатами голосування Головою Верховної Ради України підписуються постанови Верховної Ради України про призначення суддів Конституційного Суду України.

З'їзд суддів України призначає 6 суддів Конституційного Суду шляхом голосування. Призначеним вважається кандидат, який у результаті таємного голосування одержав більшість голосів делегатів з'їзду. За результатами голосування головою і секретарем з'їзду підписуються рішення з'їзду суддів України про призначення суддів Конституційного Суду України.

Суддею Конституційного Суду може бути громадянин України, який на день призначення досяг віку 40 років, має вищу юридичну освіту, стаж роботи за фахом не менше 10 років, володіє державною мовою і проживає на території України протягом останніх 20 років.

Суддя Конституційного Суду України призначається строком на дев'ять років без права бути призначеним повторно. Голова Конституційного Суду України обирається на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду зі складу суддів Конституційного Суду шляхом таємного голосування лише на один трирічний строк.

Судді Конституційного Суду складають присягу на засіданні Верховної Ради України, яке проводиться за участю Президента, Прем'єр-міністра, Голови Верховного Суду України не пізніше як через місяць після призначення. При виконанні своїх обов'язків на засіданні суддя Конституційного Суду повинен бути одягнений у мантию. Суддя має нагрудний знак.

Голова Конституційного Суду України:

- очолює Конституційний Суд України і організовує його роботу;
- організовує роботу колегій суддів, комісій та Секретаріату Конституційного Суду України;
- скликає і проводить пленарні засідання Конституційного Суду України;
- розпоряджається бюджетними коштами на утримання і забезпечення діяльності Конституційного Суду України відповідно до кошторису, затвердженого Конституційним Судом України;
- здійснює інші передбачені законодавством повноваження, що регламентують організацію внутрішньої роботи Конституційного Суду.

Голова Конституційного Суду України має двох заступників.

Заступники Голови Конституційного Суду України виконують за дорученням Голови Конституційного Суду України окремі його повноваження. У разі відсутності Голови Конституційного Суду Украї-

ни або неможливості здійснення ним своїх повноважень його обов'язки виконує заступник, старший за віком.

Суддя Конституційного Суду України:

- здійснює попередню підготовку питань для їх розгляду Колегією суддів Конституційного Суду України, Конституційним Судом України, бере участь у розгляді справ;
- має право витребувати від Верховної Ради України, Президента України, Прем'єр-міністра України, Генерального прокурора України, суддів, органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, політичних партій та інших об'єднань громадян, окремих громадян необхідні документи, матеріали та іншу інформацію з питань, що готуються до розгляду Колегією суддів Конституційного Суду України, Конституційним Судом України;
- має право публічно висловлювати свою думку з питань, що стосуються провадження в Конституційному Суді України лише тих справ, у яких Конституційним Судом України прийнято рішення чи дано висновок.

Повноваження Голови і суддів Конституційного Суду України не можуть бути обмежені, якщо введено воєнний чи надзвичайний стан в Україні або в окремих її місцевостях.

Повноваження судді Конституційного Суду України припиняються в таких випадках:

- закінчення строку призначення;
- досягнення суддею 65-річного віку;
- неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- порушення суддею вимог щодо несумісності;
- порушення суддею присяги;
- набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- припинення громадянства;
- визнання безвісно відсутнім або оголошення померлим;
- подання суддею заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням.

У складі Конституційного Суду України створюються дві колегії:

- для розгляду питань про відкриття провадження у справах за конституційними поданнями;
- для розгляду питань про відкриття провадження у справах за конституційними зверненнями.

Рішення про утворення колегій суддів, затвердження їх складу та призначення секретарів приймаються на засіданнях Конституційного Суду України протягом першого місяця кожного календарного року. *Секретар колегії суддів* призначається з числа суддів, які входять до складу колегії, і очолює її. До повноважень колегій належить вирішення питань, пов'язаних з винесенням ухвал про відкриття провадження за конституційними поданнями і зверненнями чи відмови в них.

Конституційний Суд України проводить засідання та пленарні засідання.

На засіданнях розглядаються всі питання, що потребують вирішення, крім тих, які вирішуються на пленарних засіданнях. *Засідання* Конституційного Суду України є повноважним, якщо на ньому присутні не менше 11 суддів, і рішення на ньому приймається, якщо за це рішення проголосувало більше половини суддів, які брали участь у засіданні. *Пленарне засідання* Конституційного Суду України є повноважним, якщо на ньому присутні не менше 12 суддів. Рішення Конституційного Суду України приймаються і його висновки даються на пленарному засіданні, якщо за них проголосувало не менше 10 суддів.

До *повноважень Конституційного Суду України* належить вирішення таких питань:

- про конституційність законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
- про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;
- про додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених ст. 111 та 151 Конституції України;
- про офіційне тлумачення Конституції та законів України.

До повноважень Конституційного Суду України *не належать* питання про законність актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, а також інші питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції.

За підсумками розгляду питань, які належать до його повноважень, Конституційний Суд України приймає рішення і дає висновки.

Підставами для прийняття Конституційним Судом України рішень про неконституційність правових актів повністю чи в окремих їх частинах є такі:

- невідповідність Конституції України;
- порушення встановленої Конституцією України процедури їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності;
- перевищення конституційних повноважень при їх прийнятті.

У Законі України “Про Конституційний Суд України” визначені форми звернень до Конституційного Суду України. Ними є *конституційне подання* та *конституційне звернення*.

Конституційне подання — це письмове клопотання до Конституційного Суду України про визнання правового акта неконституційним, про визнання конституційності міжнародного договору або про необхідність офіційного тлумачення Конституції чи законів України. Конституційним поданням є також звернення Верховної Ради України про дачу висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.

До *суб’єктів права на конституційне подання* належать:

- Президент України;
- не менше 45 народних депутатів України (підпис депутата не може бути відкликаний);
- Верховний Суд України;
- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;
- Верховна Рада Автономної Республіки Крим.

Конституційне звернення — це письмове клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції та законів України з метою забезпечення реалізації захисту конституційних прав і свобод людини й громадянина, а також прав юридичної особи.

До *суб’єктів права на конституційне звернення* належать:

- громадяни України;
- іноземці;
- особи без громадянства;
- юридичні особи.

Конституційне звернення або подання може бути відкликано за письмовою згодою суб’єкта, який направив його до Конституційно-

го Суду України, у будь-який день до дня розгляду на пленарному засіданні Конституційного Суду України.

Конституційний Суд України може відмовити у відкритті конституційного провадження на таких підставах:

- через відсутність встановленого Конституцією України, Законом України “Про Конституційний Суд України” права на конституційне подання, конституційне звернення;
- у разі невідповідності конституційного подання, конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України “Про Конституційний Суд України”;
- через непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні чи конституційному зверненні.

Існує певний порядок провадження у справах Конституційного Суду України. Так, відкриття провадження у справі в Конституційному Суді України за поданням або зверненням ухвалюється колегією суддів Конституційного Суду або Конституційним Судом України на його засіданні. Справа, за якою відкрито провадження, розглядається на пленарному засіданні в порядку та строки, встановлені законом. Дата розгляду справи визначається Головою Конституційного Суду України. Строк провадження у справах за поданням не повинен перевищувати трьох місяців, а за зверненням — шести місяців. У разі провадження за конституційним поданням, яке визнано Конституційним Судом України невідкладним, строк розгляду не повинен перевищувати одного місяця. Строки провадження починають обчислюватись з дня прийняття процесуальної ухвали про відкриття конституційного провадження.

За результатами розгляду справ Конституційний Суд України приймає рішення і складає висновки. **Рішення** приймаються за результатами розгляду справ про конституційність законів та інші нормативні акти. Суд може визнати неконституційним правовий акт повністю або в окремій його частині. В інших випадках Конституційний Суд України складає **висновки**.

Рішення і висновки даються Конституційним Судом України поіменним голосуванням шляхом опитування суддів. *Судді не мають права утримуватись від голосування*. Рішення і висновки мотивуються письмово, підписуються окремо судьями, які голосували за та проти їх прийняття, і оприлюднюються. Вони є остаточними і не підлягають оскарженню. Підписання суддею рішення чи висновку є

обов'язковим. Окрема думка судді викладається письмово і додається до рішення чи висновку.

Рішення і висновки Конституційного Суду України підписуються не пізніше семи днів після їх прийняття і офіційно оприлюднюються наступного робочого дня після їх підписання.

Копії рішень і висновків Конституційного Суду України надсилаються наступного робочого дня після їх оприлюднення суб'єкту права, з ініціативи якого розглядалася справа, до Міністерства юстиції України, а також до органу влади, що прийняв правовий акт. Конституційний Суд України у разі потреби може визначити в рішенні чи висновку порядок і строки їх виконання, а також покласти на відповідні державні органи обов'язки про забезпечення їх виконання.

2.3. Система судів загальної юрисдикції

Відповідно до ст. 125 Конституції України система судів загальної юрисдикції будується за принципами *територіальності* та *спеціалізації*.

Організаційні основи побудови системи судів загальної юрисдикції в Україні регламентуються гл. 3 Закону України “Про судоустрій України”. Згідно зі ст. 18 Закону України “Про судоустрій України” систему судів загальної юрисдикції становлять:

- *місцеві суди;*
- *апеляційні суди, Апеляційний суд України;*
- *вищі спеціалізовані суди;*
- *Верховний Суд України.*

Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є *Верховний Суд України*. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні *вищі спеціалізовані суди*.

Єдність системи судів загальної юрисдикції забезпечується:

- єдиними засадами організації та діяльності судів;
- єдиним статусом суддів;
- обов'язковістю для всіх судів визначених законом правил судочинства;
- забезпеченням Верховним Судом України однакового застосування законів судами загальної юрисдикції;
- обов'язковістю виконання на території України судових рішень;

- єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності судів;
- фінансуванням судів виключно з Державного бюджету України;
- вирішенням питань внутрішньої діяльності судів органами суддівського самоврядування.

Отже, виходячи з конституційної норми побудови системи судів загальної юрисдикції за принципами територіальності та спеціалізації, в Україні створюються *загальні* та *спеціалізовані суди* окремих судових юрисдикцій. *Військові* суди належать до загальних судів і здійснюють правосуддя у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, створених відповідно до закону. *Спеціалізованими* судами є *господарські, адміністративні та інші суди*, визначені як спеціалізовані.

Згідно із законом у судах різних судових юрисдикцій може запроваджуватися *спеціалізація суддів* з розгляду конкретних категорій справ цієї юрисдикції.

Суди загальної юрисдикції утворюються і ліквідуються Президентом України відповідно до Закону України “Про судоустрій України” за поданням Міністра юстиції України, погодженим з Головою Верховного Суду України або головою відповідного вищого спеціалізованого суду.

Підставами для утворення чи ліквідації суду є зміна адміністративно-територіального устрою, передислокація військ або реорганізація Збройних Сил України, зміна системи судів, а також інші передбачені законом підстави.

Кількість суддів у судах визначається Президентом України за поданням Голови Державної судової адміністрації України, погодженим з Головою Верховного Суду України чи головою відповідного вищого спеціалізованого суду з урахуванням обсягу роботи суду і в межах видатків, затверджених у Державному бюджеті України на утримання судів.

Залежно від обсягу наданих їм законом повноважень суди загальної юрисдикції можуть діяти як суди *першої, апеляційної чи касаційної* інстанції.

Суди першої інстанції — це суди, які розглядають справу і вирішують її по суті своїм вироком, рішенням чи постановою. Судами першої інстанції є місцеві загальні суди, місцеві господарські та місцеві адміністративні суди. Як суди першої інстанції справи, що віднесені законом до їх підсудності, можуть розглядати також апе-

ляційні суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, апеляційні військові суди регіонів, апеляційний суд Військово-Морських Сил (ВМС) України.

Суди апеляційної інстанції — це суди, які за апеляційною скаргою чи апеляційним поданням перевіряють законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції, якщо це рішення не набрало законної сили. Як суди апеляційної інстанції діють апеляційні суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, апеляційні військові суди регіонів, апеляційний суд ВМС України, апеляційні господарські та адміністративні суди, Апеляційний суд України.

Суди касаційної інстанції — це суди, які за касаційною скаргою чи касаційним поданням перевіряють законність і обґрунтованість судових рішень, які набрали законної сили. У касаційному порядку справи переглядають, вищі спеціалізовані суди України, судові палати та військова судова колегія Верховного Суду України.

2.4. Місцеві суди

До місцевих загальних судів належать:

- **районні, районні у містах, міські та міськрайонні суди;**
- **військові суди гарнізонів.**

Військовий суд гарнізону є структурним елементом системи військових судів і утворюється на території, де розташовано один або кілька гарнізонів. Створення військових судів зумовлено низкою причин. Так, розгляд справ у військових злочинах потребує від суддів знання особливостей проходження військової служби, умов життя та побуту в армії. Крім того, структура управління армією ускладнює використання можливостей районних та міських судів, оскільки управління армією здійснюється не за адміністративно-територіальним поділом. Підсудність справ військовому суду гарнізону визначається процесуальним законом. Зокрема, відповідно до ст. 36 КПК України військовим судам гарнізонів як судам першої інстанції підсудні справи про злочини осіб, які мають військове звання до підполковника, капітана другого рангу, крім справ, що підсудні військовим судам вищого рівня.

Місцевими спеціалізованими судами є господарські та адміністративні суди. Місцевими господарськими судами є господарські суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, а місцевими адміністративними судами — окружні суди, що утворюються в округах відповідно до указу Президента України.

Місцевий суд складається із суддів місцевого суду, голови та заступника голови суду. У місцевому суді з кількістю суддів понад п'ятнадцять може бути призначено кілька заступників голови суду.

Місцевий суд діє тільки як *суд першої інстанції* і розглядає справи, віднесені процесуальним законом до його підсудності.

Місцеві загальні суди розглядають такі справи:

- кримінальні;
- цивільні;
- про адміністративні правопорушення.

Місцеві господарські суди розглядають справи, що виникають з господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені процесуальним законом до їх підсудності.

Місцеві адміністративні суди розглядають адміністративні справи, пов'язані з правовідносинами у сфері державного управління та місцевого самоврядування (справи адміністративної юрисдикції), крім справ адміністративної юрисдикції у сфері військового управління, розгляд яких здійснюють військові суди. Згідно з п. 16 Прикінцевих положень Закону України “Про судоустрій України”, до утворення системи адміністративних судів розгляд справ, віднесених до підсудності адміністративних місцевих судів, здійснюють *місцеві загальні суди*.

Підсудність окремих категорій справ місцевим судам, а також порядок їх розгляду визначаються процесуальним законом. Наприклад, згідно зі ст. 12 Господарського процесуального кодексу України до підсудності місцевих господарських судів належать справи про банкрутство, справи за заявами органів Антимонопольного комітету України, Рахункової палати України з питань, віднесених законодавчими актами до їх компетенції.

Очолює місцевий суд *голова* місцевого суду, який може мати *заступника*. Відповідно до ст. 20 Закону України “Про судоустрій України” голова місцевого суду та його заступник призначаються на посаду строком на 5 років з числа суддів і звільняються з посади Президентом України за поданням Голови Верховного Суду Украї-

ни (щодо спеціалізованих судів — голови відповідного вищого спеціалізованого суду) на підставі рекомендації Ради суддів України.

Відповідно до наданих йому повноважень **голова місцевого суду:**

- здійснює організаційне керівництво діяльністю суду;
- визначає обсяг обов'язків заступника (заступників) голови суду;
- на підставі акта про призначення на посаду судді чи обрання суддею безстроково або про припинення повноважень судді видає відповідний наказ;
- приймає на роботу і звільняє з неї працівників апарату суду, присвоює їм ранги державного службовця у встановленому законом порядку, застосовує щодо них заохочення і накладає дисциплінарні стягнення;
- здійснює заходи забезпечення формування складу народних засідателів;
- організовує ведення судової статистики;
- організовує роботу, пов'язану з підвищенням кваліфікації працівників апарату суду;
- представляє суд у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадянами та організаціями;
- здійснює інші передбачені законом повноваження.

2.5. Апеляційні суди

Важливою ланкою судів загальної юрисдикції є апеляційні суди. Відповідно до ст. 25 Закону України “Про судоустрій України” у системі судів загальної юрисдикції в Україні діють *загальні та спеціалізовані апеляційні суди*.

До *апеляційних загальних судів* належать:

- **апеляційні суди областей;**
- **апеляційні суди міст Києва та Севастополя;**
- **Апеляційний суд Автономної Республіки Крим;**
- **військові апеляційні суди регіонів;**
- **апеляційний суд ВМС України;**
- **Апеляційний суд України.**

В окремих випадках у разі потреби замість апеляційного суду області можуть створюватись апеляційні загальні суди, територіальна юрисдикція яких поширюється на кілька районів області.

До *апеляційних спеціалізованих судів* належать:

- *апеляційні господарські суди;*
- *апеляційні адміністративні суди.*

Апеляційні спеціалізовані суди утворюються в апеляційних округах відповідно до указу Президента України.

До складу апеляційного суду входять *судді*, як правило, обрані на посаду судді безстроково, *голова суду* та *його заступники*.

В апеляційних судах утворюються *судові палати*. Так, у складі загального апеляційного суду утворюються судові палати у цивільних і кримінальних справах. У складі спеціалізованого апеляційного суду можуть утворюватися судові палати з розгляду окремих категорій справ за встановленою спеціалізацією в межах відповідної спеціальної судової юрисдикції.

Апеляційний суд України діє у складі таких судових палат:

- *у цивільних справах;*
- *у кримінальних справах;*
- *військової.*

Судді апеляційного суду призначаються до складу відповідної судової палати розпорядженням голови апеляційного суду.

Для вирішення організаційних питань в апеляційних судах діє *президія* апеляційного суду, до якої входять *голова суду*, *його заступники*, а також *судді*, кількісний склад яких визначається рішенням загальних зборів суддів цього суду. Судді обираються до складу президії загальними зборами суддів цього суду шляхом таємного голосування.

Апеляційні суди відповідно до наданих їм *повноважень*:

- розглядають справи в *апеляційному порядку* відповідно до процесуального закону;
- розглядають по *першій інстанції* справи, визначені законом (крім апеляційних господарських судів);
- ведуть і аналізують судову статистику, вивчають і узагальнюють судову практику;
- подають методичну допомогу в застосуванні законодавства місцевим судам;
- здійснюють інші передбачені законом повноваження.

Відповідно до ст. 31 Закону України “Про судоустрій України” у загальних апеляційних судах (крім Апеляційного суду України) для розгляду справ, визначених процесуальним законом, діють *суди присяжних*.

Отже, загальні апеляційні суди можуть розглядати справи як суди:

- *першої інстанції;*
- *апеляційної інстанції;*
- *присяжних.*

Апеляційні господарські суди є тільки апеляційною інстанцією. Згідно з Указом Президента України “Про утворення апеляційних господарських судів та затвердження мережі господарських судів України” від 11.07.01 № 511/2001 на території України створено сім апеляційних господарських судів (Дніпропетровський, Донецький, Київський, Львівський, Одеський, Севастопольський, Харківський), які розглядають апеляції на рішення місцевих господарських судів.

Апеляційний суд України діє виключно як *апеляційна інстанція* і розглядає в апеляційному порядку справи, які були розглянуті по першій інстанції *апеляційними загальними судами* (у тому числі військовими апеляційними судами) та апеляційними адміністративними судами.

Апеляційний суд України очолює *голова Апеляційного суду України*, який відповідно до наданих йому *повноважень*:

- здійснює організаційне керівництво діяльністю суду;
- розподіляє обов’язки між заступниками голови суду;
- на підставі акта про обрання (призначення) суддею чи припинення повноважень судді видає відповідний наказ;
- утворює судові палати і вносить на затвердження президії суду їх персональний склад;
- організовує роботу президії суду, вносить на її розгляд питання і головує на засіданнях президії;
- організовує ведення і аналіз судової статистики, вивчення й узагальнення судової практики, має право витребувати з відповідного суду справи, судові рішення з яких набрали законної сили;
- приймає на роботу та звільняє з неї працівників апарату суду, присвоює їм ранги державного службовця у встановленому законом порядку, застосовує щодо них заохочення і накладає дисциплінарні стягнення;
- організовує підвищення кваліфікації суддів і працівників апарату відповідного суду;
- подає в установленому порядку пропозиції щодо фінансування витрат на утримання суду та організаційного забезпечення його діяльності;

- представляє суд у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадянами та організаціями;
- вносить пропозиції Голові Верховного Суду України чи голові відповідного вищого спеціалізованого суду щодо кандидатур для призначення на посади голів місцевих судів та їх заступників;
- здійснює інші передбачені законом повноваження.

Голова *Апеляційного суду України* має *першого заступника* та *заступників голови суду* — *голів судових палат*. У разі відсутності голови апеляційного суду його обов'язки виконує перший заступник голови, а за його відсутності — старший за віком заступник голови апеляційного суду — голова судової палати.

2.6. Вищі спеціалізовані суди

Вищими судовими органами спеціалізованих судів є такі:

- *Вищий господарський суд України;*
- *Вищий адміністративний суд України;*
- *інші відповідні вищі спеціалізовані суди* (створюються Президентом України в порядку, встановленому Законом України “Про судоустрій України”).

Вищі спеціалізовані суди складаються із *суддів*, обраних на посаду безстроково, *голови суду* та його *заступників*.

У складі вищого спеціалізованого суду можуть утворюватись *судові палати* з розгляду окремих категорій справ за визначеною спеціалізацією в межах відповідної спеціальної судової юрисдикції. Склад судових палат вищого спеціалізованого суду формується за поданням голови суду.

Для вирішення організаційних питань у вищому спеціалізованому суді діє *президія суду* у складі голови суду, його заступників, заступників голів палат, а також суддів суду, обраних до складу президії. Судді обираються до складу президії загальними зборами суддів цього суду шляхом таємного голосування.

Для вирішення загальних питань діяльності відповідних спеціалізованих судів у вищому спеціалізованому суді діє *Пленум* вищого спеціалізованого суду, що діє у складі *всіх суддів* вищого спеціалізованого суду та *голів апеляційних спеціалізованих судів*.

При вищих спеціалізованих судах можуть створюватись **науково-консультативні структури**. Науково-консультативна рада створюється при вищому спеціалізованому суді для вирішення питань, пов'язаних з роз'ясненням законодавства, а також для надання висновків про проекти законів й інші нормативно-правові акти, з інших питань, пов'язаних з необхідністю наукового забезпечення діяльності вищого спеціалізованого суду.

Вищий спеціалізований суд має **офіційний друкований орган**, що публікує матеріали судової практики, рішення з організаційних питань діяльності вищого спеціалізованого суду і відповідних спеціалізованих судів, інші матеріали.

Усі вищі спеціалізовані суди розташовуються в місті Києві.

Відповідно до наданих ст. 39 Закону України “Про судоустрій України” **повноважень** вищий спеціалізований суд України:

- розглядає в касаційному порядку справи відповідної судової юрисдикції, а також інші справи у випадках, визначених процесуальним законом;
- веде і аналізує, вивчає й узагальнює судову практику;
- подає методичну допомогу судам нижчого рівня з метою однакового застосування норм Конституції України та законів у судовій практиці на основі її узагальнення й аналізу судової статистики;
- дає спеціалізованим судам нижчого рівня рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції;
- здійснює інші передбачені законом повноваження.

Розгляд справ у вищому спеціалізованому суді здійснюється **колегіально**.

Голова вищого спеціалізованого суду має такі **повноваження**:

- здійснює організаційне керівництво діяльністю суду;
- розподіляє обов'язки між заступниками голови суду;
- на підставі акта про обрання суддею вищого спеціалізованого суду або припинення повноважень судді цього суду видає відповідний наказ;
- утворює судові палати і вносить на затвердження президії суду пропозиції щодо їх персонального складу;
- організовує роботу президії суду, вносить на її розгляд питання і головує на її засіданнях;
- скликає Пленум вищого спеціалізованого суду, вносить на його розгляд питання і головує на його засіданнях; може голо-

увати в судових засіданнях колегій суддів вищого спеціалізованого суду при розгляді будь-якої справи, що належить до юрисдикції цього суду;

- керує організацією роботи судових палат, здійснює керівництво роботою апарату відповідного вищого спеціалізованого суду;
- організовує ведення і аналіз, вивчення й узагальнення судової практики, має право витребувати з відповідного суду справи, судові рішення з яких набрали законної сили;
- приймає на роботу та звільняє працівників апарату суду, надає їм ранги державного службовця в порядку, встановленому законом, застосовує щодо них заохочення і накладає дисциплінарні стягнення;
- погоджує подання щодо утворення і ліквідації відповідних місцевих та апеляційних спеціалізованих судів;
- вносить подання про призначення та обрання безстроково суддів відповідних місцевих і апеляційних спеціалізованих судів, вищого спеціалізованого суду, а також про звільнення їх з посад;
- вносить подання про призначення суддів на адміністративні посади в порядку, встановленому законом;
- затверджує штатний розпис і кошторис витрат на утримання відповідного вищого спеціалізованого суду;
- організовує підвищення кваліфікації суддів і працівників апарату вищого спеціалізованого суду;
- подає в установленому порядку пропозиції щодо фінансування витрат на утримання суду та організаційного забезпечення його діяльності;
- інформує Пленум Верховного Суду України про діяльність вищого спеціалізованого суду;
- представляє вищий спеціалізований суд та відповідну систему спеціалізованих судів у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадянами і організаціями, органами влади та організаціями інших держав;
- здійснює інші передбачені законом повноваження.

Голова вищого спеціалізованого суду має *першого заступника* та *заступників* голови суду. У разі відсутності голови вищого спеціалізованого суду його обов'язки виконує перший заступник голови суду, а за його відсутності — один із заступників голови цього суду відповідно до розподілу обов'язків.

2.7. Верховний Суд України

Верховний Суд України є *найвищим судовим органом* у системі судів загальної юрисдикції. Верховний Суд України здійснює правосуддя, забезпечує однакове застосування законодавства всіма судами загальної юрисдикції.

Верховний Суд України має такі *повноваження*:

- розглядає в *касаційному порядку* рішення загальних судів у справах, віднесених до його підсудності процесуальним законом; переглядає в порядку *повторної касації* всі інші справи, розглянуті судами загальної юрисдикції в касаційному порядку; у передбачених законом випадках *розглядає інші справи*, пов'язані з *виключними обставинами*;
- дає судам роз'яснення з питань застосування законодавства на основі узагальнення судової практики й аналізу судової статистики; у разі необхідності визнає не чинними роз'яснення Пленуму вищого спеціалізованого суду у випадках, передбачених законом;
- складає висновок про наявність чи відсутність у діяннях, в яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; надає за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;
- звертається до Конституційного Суду України у випадках виникнення у судів загальної юрисдикції при здійсненні ними правосуддя сумнівів щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України;
- веде й аналізує, вивчає та узагальнює судову практику, ознаяомлюється в судах з практикою застосування законодавства;
- як і вищий спеціалізований суд, має офіційний друкований орган, що публікує матеріали судової практики, рішення з організаційних питань його діяльності та діяльності відповідних спеціалізованих судів, інші матеріали;
- у межах своїх повноважень вирішує питання, що впливають з міжнародних договорів України;
- представляє суди загальної юрисдикції у зносинах із судами інших держав;
- здійснює інші передбачені законом повноваження.

До утворення Касаційного суду України відповідно до п. 9 Прикінцевих положень Закону України “Про судоустрій України” Верховний Суд України здійснює *касаційний розгляд справ*, віднесених законом до компетенції Касаційного суду України. Крім того, до внесення відповідних змін у процесуальний закон Верховний Суд України відповідно до ст. 243-6 та 243-17 ЦПК України розглядає окремі категорії справ у *першій інстанції* — справи щодо скарг на рішення, дії чи бездіяльність Центральної виборчої комісії, а також заяви Центральної виборчої комісії про скасування реєстрації відповідної особи як кандидата у Президенти України.

Для розгляду справ у складі Верховного Суду України діють:

- *судова палата в цивільних справах;*
- *судова палата у кримінальних справах;*
- *судова палата в господарських справах;*
- *судова палата в адміністративних справах;*
- *Військова судова колегія.*

Верховний Суд України очолює *Голова Верховного Суду України*. До складу Верховного Суду України входять судді Верховного Суду України, обрані на посаду безстроково, кількість яких встановлюється указом Президента України за поданням Голови Верховного Суду України, погодженим з Радою суддів України. До складу судових палат, що здійснюють розгляд справ з питань юрисдикції спеціалізованих судів, призначаються судді, які мають стаж суддівської діяльності у відповідному вищому суді не менше трьох років або відповідному апеляційному спеціалізованому суді не менше п'яти років.

Для вирішення внутрішніх організаційних питань діяльності Верховного Суду України діє *Президія Верховного Суду України*.

Для вирішення питань, визначених Конституцією України та Законом України “Про судоустрій України”, у Верховному Суді України діє *Пленум Верховного Суду України*.

При Верховному Суді України створюється *Науково-консультативна рада*.

Верховний Суд України має *офіційний друкований орган* і може бути співзасновником інших друкованих видань.

Верховний Суд України розташовується в місті Києві.

Голова Верховного Суду України обирається Пленумом Верховного Суду України строком на п'ять років шляхом таємного голосування. Голова Верховного Суду України вважається обраним, якщо за нього подано більшість голосів від загального складу Пленуму.

Процедура обрання Голови Верховного Суду України і звільнення його з посади встановлюється Регламентом Пленуму Верховного Суду України, який затверджується Пленумом. Не допускається зміна регламентної процедури пізніше шести місяців до закінчення строку повноважень Голови Верховного Суду України. Голова Верховного Суду України не може бути обраний на цю посаду понад два строки підряд.

Відповідно до наданих йому *повноважень* Голова Верховного Суду України:

- організовує діяльність Верховного Суду України;
- розподіляє обов'язки між заступниками Голови Верховного Суду України;
- організовує роботу Президії і скликає Пленум Верховного Суду України, вносить питання на їх розгляд і головує на їх засіданнях;
- може головувати в судових засіданнях колегій суддів Верховного Суду України при розгляді будь-якої справи;
- погоджує подання про створення та ліквідацію судів загальної юрисдикції;
- вносить подання про призначення і обрання, а також звільнення з посади суддів; вносить подання про призначення суддів на адміністративні посади у випадках і порядку, передбачених законом; вносить подання до відповідної кваліфікаційної комісії про надання висновку щодо можливості обрання або призначення суддів на посади;
- на підставі актів про обрання суддею Верховного Суду України або припинення повноважень судді видає відповідний наказ;
- вносить на розгляд Пленуму Верховного Суду України пропозиції щодо кількості суддів у складі Президії Верховного Суду України та у складі судових палат Верховного Суду України; вносить пропозиції Президії Верховного Суду України щодо персонального складу судових палат;
- вносить подання до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про проведення кваліфікаційної атестації суддів відповідних судів;
- вносить Президенту України подання про затвердження переліку штатних посад військових суддів та відповідних цим посадам військових звань, а також про присвоєння відповідно до закону військових звань військовим суддям;

- організовує фінансування і здійснює керівництво організаційним забезпеченням діяльності Верховного Суду України, затверджує штатний розпис і кошторис витрат на утримання Верховного Суду України;
- затверджує положення про структурні підрозділи Верховного Суду України;
- керує організацією роботи судових палат; здійснює керівництво роботою апарату Верховного Суду України; приймає на роботу та звільняє працівників апарату, присвоює їм ранги державного службовця в установленому законом порядку, застосовує щодо них заохочення і накладає дисциплінарні стягнення відповідно до законодавства;
- інформує Пленум та Президію Верховного Суду України про діяльність Верховного Суду України;
- представляє Верховний Суд України та систему судів загальної юрисдикції у зносинах з іншими органами державної влади України, органами місцевого самоврядування, а також із судовими органами інших держав та міжнародними організаціями;
- здійснює інші передбачені законом повноваження.

Голова Верховного Суду України за посадою входить до складу *Вищої ради юстиції*.

Голова Верховного Суду України має *Першого заступника* та *заступників Голови Верховного Суду України*. У разі відсутності Голови Верховного Суду України його повноваження здійснює Перший заступник Голови, а за відсутності Першого заступника — заступник Голови Верховного Суду України згідно з розподілом обов'язків.

Президія Верховного Суду України діє у складі Голови Верховного Суду України, його заступників, голів судових палат, секретаря Пленуму Верховного Суду України та суддів Верховного Суду України, кількісний склад яких визначається Пленумом Верховного Суду України. Судді Верховного Суду України обираються до складу Президії Верховного Суду України за поданням Голови Верховного Суду України чи пропозицією суддів Верховного Суду України Пленумом Верховного Суду України шляхом таємного голосування строком на п'ять років. Обраним вважається суддя, за якого подано більшість голосів суддів, присутніх на засіданні Пленуму. У такому ж порядку судді звільняються достроково від обов'язків члена Президії.

Повноваження Президії Верховного Суду України:

- розглядає питання організації діяльності Верховного Суду України, судових палат і апарату Верховного Суду України;
- затверджує персональний склад судових палат; заслуховує інформацію голів судових палат і Військової судової колегії про їх діяльність;
- розглядає матеріали узагальнення й аналізу судової статистики, приймає відповідні рекомендації;
- розглядає питання фінансування та організаційного забезпечення діяльності Верховного Суду України і виробляє пропозиції щодо їх поліпшення; схвалює пропозиції до проекту Державного бюджету України щодо фінансування діяльності Верховного Суду України;
- розглядає питання роботи з кадрами суддів і працівників апарату Верховного Суду України та підвищення їх кваліфікації;
- затверджує положення про преміювання суддів і працівників апарату Верховного Суду України, про подання матеріальної допомоги; встановлює надбавки до посадових окладів суддів, які обіймають адміністративні посади;
- заслуховує інформацію голів апеляційних загальних судів, Касаційного суду України та вищих спеціалізованих судів щодо організації роботи цих судів;
- виробляє пропозиції щодо кількості суддів у відповідних судах на основі нормативів навантаження суддів у судах усіх рівнів;
- вирішує питання про заснування друкованих видань Верховного Суду України та заслуховує звіти про роботу редакційних колегій цих органів; затверджує за поданням Голови Верховного Суду України положення про Науково-консультативну раду при Верховному Суді України та її персональний склад;
- вносить на розгляд Пленуму Верховного Суду України питання відповідно до його Регламенту;
- здійснює інші передбачені законом повноваження.

Пленум Верховного Суду України є колегіальним органом, повноваження якого визначаються Конституцією України та Законом України “Про судоустрій України”. До складу Пленуму Верховного Суду України входять усі судді Верховного Суду України, голови вищих спеціалізованих судів, їх перші заступники, голова Касаційного суду України та голова Апеляційного суду України.

Повноваження Пленуму Верховного Суду України:

- відповідно до Конституції України обирає на посаду і звільняє з неї шляхом таємного голосування Голову Верховного Суду України, а також здійснює призначення та звільнення суддів з інших адміністративних посад у Верховному Суді України у встановленому законом порядку;
- утворює судові палати Верховного Суду України, визначає їх кількісний склад, призначає голів судових палат та їх заступників;
- визначає кількісний склад суддів Президії Верховного Суду України і обирає їх у порядку, передбаченому законом;
- призначає на посаду з числа суддів Верховного Суду України за поданням Голови Верховного Суду України і звільняє з посади секретаря Пленуму Верховного Суду України;
- заслуховує інформацію Голови Верховного Суду України, голів судових палат Верховного Суду України, голів вищих спеціалізованих судів, Касаційного суду України та апеляційних судів щодо організації діяльності судових палат та відповідних судів;
- дає роз'яснення судам загальної юрисдикції з питань застосування законодавства, у разі необхідності визнає не чинними відповідні роз'яснення вищих спеціалізованих судів;
- приймає рішення про звернення до Конституційного Суду України з питань конституційності законів та інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів;
- відповідно до Конституції України схвалює висновок щодо наявності чи відсутності в діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину, а також ухвалює подання до Верховної Ради України про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;
- затверджує Регламент Пленуму Верховного Суду України;
- здійснює інші передбачені законом повноваження.

Засідання Пленуму Верховного Суду України є повноважним за умови присутності на ньому не менше двох третин складу Пленуму. У роботі Пленуму Верховного Суду України беруть участь *Голова Вищої ради юстиції, Генеральний прокурор України та Міністр юстиції України*. Пленум Верховного Суду України скликається за необхідності, але не рідше як один раз на три місяці.

Організаційно-методичне та інформаційне забезпечення діяльності Верховного Суду України здійснює *апарат Верховного Суду України*. Загальну чисельність і структуру апарату затверджує Президія Верховного Суду України за поданням Голови Верховного Суду України, а положення про апарат — Голова Верховного Суду України за погодженням з Президією Верховного Суду України.

При Верховному Суді України діє *Науково-консультативна рада*, яка утворюється з числа висококваліфікованих фахівців у галузі права для попереднього розгляду проектів постанов Пленуму Верховного Суду України щодо роз'яснення законодавства, надання висновків щодо проектів законодавчих актів та з інших питань діяльності Верховного Суду України, підготовка яких потребує наукового забезпечення.

Верховний Суд України має *офіційний друкований орган*, у якому публікуються матеріали судової практики Верховного Суду України та інших судів загальної юрисдикції, матеріали з питань організації діяльності судів загальної юрисдикції та інші матеріали.

2.8. Статус професійних суддів, народних засідателів і присяжних

Відповідно до ст. 58 Закону України “Про судоустрій України” правосуддя в Україні здійснюють професійні судді та у визначених законом випадках народні засідателі й присяжні. Розгляд справ в апеляційному та касаційному порядку здійснюють *виключно професійні судді*.

Професійними суддями є громадяни, які відповідно до Конституції України призначені чи обрані суддями і обіймають штатну суддівську посаду в одному із судів. На посаду судді може бути рекомендований кваліфікаційною комісією суддів *громадянин України, не молодший двадцяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи в галузі права не менш як три роки, проживає в Україні не менш як десять років і володіє державною мовою*.

Суддями спеціалізованих судів крім вказаних осіб можуть бути також особи, які мають фахову підготовку з питань юрисдикції цих судів. У цьому разі на посаду судді спеціалізованого суду може бути рекомендований відповідною кваліфікаційною комісією суддів громадянин

України, не молодший тридцяти років, який проживає в Україні не менш як десять років, володіє державною мовою, має вищу освіту в галузі знань, що охоплюються межами юрисдикції відповідного спеціалізованого суду, і стаж роботи за спеціальністю не менше п'яти років. Ці судді відправляють правосуддя *лише у складі колегій суддів*.

Не можуть бути рекомендовані на посаду професійного судді громадяни:

- визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними;
- які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків судді;
- щодо яких провадиться дізнання, досудове слідство чи судовий розгляд кримінальної справи або які мають не зняту чи не погашену судимість.

Перше призначення на посаду професійного судді строком на п'ять років здійснюється Президентом України на підставі рекомендації відповідної кваліфікаційної комісії суддів за поданням Вищої ради юстиції. Усі інші судді обираються безстроково Верховною Радою України на підставі рекомендації Вищої кваліфікаційної комісії суддів України за поданням Голови Верховного Суду України (голови відповідного вищого спеціалізованого суду).

Особа, яка призначена на посаду судді чи обрана суддею безстроково, набуває статусу професійного судді відповідного рівня і спеціалізації судів: судді місцевого чи апеляційного загального або військового суду, судді Апеляційного суду України, судді Касаційного суду України, судді місцевого, апеляційного або вищого спеціалізованого суду або судді Верховного Суду України.

Судді військових судів перебувають на військовій службі і входять до штатної чисельності Збройних Сил України. Військові звання суддям військових судів присвоюються Президентом України за поданням Голови Верховного Суду України, якщо інше не встановлено законом. Строки та порядок присвоєння військових звань, порядок звільнення з військової служби суддів визначаються законом. Військовий суддя крім здійснення правосуддя не може залучатися до виконання інших обов'язків військової служби.

Професійний суддя розглядає справи по першій інстанції *одноособово* або *у складі колегії суддів* відповідно до вимог процесуального закону.

У своїй діяльності щодо здійснення правосуддя судді є незалежними, підкоряються тільки законові й нікому не підзвітні. Відповід-

но до Закону України “Про статус суддів” *незалежність суддів забезпечується*:

- встановленим законом порядком їх обрання (призначення), зупинення їх повноважень і звільнення з посади;
- особливим порядком присвоєння військових звань суддям військових судів;
- передбаченою законом процедурою здійснення правосуддя;
- таємницею прийняття судового рішення і заборонаю її розголошення;
- заборонаю під загрозою відповідальності втручання у здійснення правосуддя;
- відповідальністю за неповагу до суду чи судді;
- правом судді на відставку;
- недоторканністю суддів;
- створенням необхідних організаційно-технічних та інформаційних умов для діяльності судів, матеріальним і соціальним забезпеченням суддів відповідно до їх статусу;
- особливим порядком фінансування судів;
- системою органів судового самоврядування.

Будь-яке не передбачене законом втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і спричинює відповідальність згідно із законом. Суддя не зобов'язаний давати будь-які пояснення щодо суті розглянутих справ або справ, які перебувають у його провадженні, а також давати їх будь-кому для ознайомлення інакше, як у випадках і порядку, передбачених законом.

У ст. 13 Закону України “Про статус суддів” визначається, що судді недоторканні. Недоторканність суддів поширюється на їх житло, службове приміщення, транспорт і засоби зв'язку, кореспонденцію, належне майно та документи і полягає в такому:

- суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом;
- суддя не може бути затриманий за підозрою у вчиненні злочину, а також підданий приводу чи примусово доставлений у будь-який державний орган у порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення. Суддя, затриманий за підозрою у вчиненні злочину чи адміністративного правопорушення, стягнення за яке накладається в судовому порядку, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи;

- проникнення в житло чи службове приміщення судді, у його особистий чи службовий транспорт, здійснення там огляду, обшуку чи виїмки, прослуховування його телефонних розмов, особистий обшук судді, а також огляд, виїмка його кореспонденції, речей і документів можуть здійснюватись тільки за вмотивованим рішенням суду, а також за згодою судді в разі прийняття головою відповідного суду рішення про вжиття спеціальних заходів забезпечення безпеки;
- кримінальна справа щодо судді Конституційного Суду України та будь-якого суду загальної юрисдикції розглядається в першій інстанції апеляційним судом.

Суддя може бути звільнений з посади тільки в таких передбачених законом випадках:

- закінчення строку, на який його обрано чи призначено;
- досягнення суддею віку 65 років;
- неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- порушення суддею вимог щодо несумісності;
- порушення суддею присяги;
- набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- припинення його громадянства;
- визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим;
- подання суддею заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням.

Повноваження судді припиняються в разі його смерті.

Народ України безпосередньо бере участь у здійсненні судочинства через народних засідателів і присяжних.

Народними засідателями є громадяни України, які у визначених процесуальним законом випадках вирішують у складі суду справи разом з професійними суддями, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя.

Народні засідателі під час здійснення правосуддя користуються всіма правами судді. Список народних засідателів затверджується відповідною місцевою радою за поданням голови місцевого суду. До списку включаються в кількості, зазначеній у поданні голови суду, громадяни, які постійно проживають на території, на яку поширюється юрисдикція цього суду, відповідають вимогам закону (ст. 66 Закону України “Про судоустрій України) і дали згоду бути народними засідателями.

Список народних засідателів місцевого військового суду за поданням голови цього суду затверджується начальником відповідного гарнізону. До списку включаються в кількості, зазначеній у поданні голови суду, військовослужбовці гарнізону, які відповідають вимогам, передбаченим законом.

Списки народних засідателів затверджуються на строк чотири роки і переглядаються в разі потреби, але не рідше як через два роки. Список народних засідателів публікується у друкованих засобах масової інформації відповідної місцевої ради.

Народним засідателем може бути громадянин України, який досяг 25-річного віку і постійно проживає на території, де поширюється юрисдикція відповідного суду.

Не підлягають включенню у списки народних засідателів громадяни:

- визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними;
- які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків народного засідателя;
- щодо яких провадиться дізнання, досудове слідство чи судовий розгляд кримінальної справи або які мають не зняту чи не погашену судимість;
- депутати всіх рівнів, члени Кабінету Міністрів України, судді, прокурори, державні службовці апарату судів, працівники органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів, адвокати, нотаріуси.

Включена у список народних засідателів особа ***зобов'язана*** повідомити суд про обставини, що виключають можливість її участі у здійсненні правосуддя.

Присяжними визнаються громадяни України, які в передбачених процесуальним законом випадках залучаються до здійснення правосуддя, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя. Суд присяжних утворюється для розгляду по першій інстанції судових справ, визначених процесуальним законом.

Список присяжних за поданням голови апеляційного суду формується на підставі списків виборців комісією, склад якої затверджується відповідно Головою Верховної Ради Автономної Республіки Крим, головою обласної ради, Київським та Севастопольським міськими головами. До складу комісії повинні входити уповноважені представники суду, органів юстиції та відповідної ради. У списки присяжних включаються громадяни, які постійно проживають на

території відповідної області тощо і відповідають вимогам ст. 69 Закону України “Про судоустрій України”. Список присяжних затверджується рішенням відповідної ради.

Списки присяжних апеляційних військових судів за поданням голів цих судів формуються з числа військовослужбовців, рекомендованих зборами військових частин та військових установ військових гарнізонів, розташованих на території, на яку поширюється юрисдикція апеляційного військового суду. Від кожного гарнізону у список присяжних включаються від п’ятнадцяти до двадцяти військовослужбовців, які відповідають вимогам закону. Список присяжних апеляційного військового суду затверджується рішенням відповідної ради, на території якої розташований гарнізон. Списки присяжних затверджуються строком на чотири роки і переглядаються кожні два роки.

Присяжним може бути громадянин, який досяг 30-річного віку.

Не можуть бути присяжними особи:

- визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними;
- які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов’язків присяжного;
- щодо яких провадиться дізнання, досудове слідство чи судовий розгляд кримінальної справи або які мають не зняту чи не погашену судимість;
- депутати всіх рівнів, члени Кабінету Міністрів України, судді, прокурори, державні службовці апарату судів, працівники органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів, адвокати, нотаріуси.

При вирішенні всіх питань, пов’язаних з розглядом справи і постановленням судового рішення, народні засідателі мають такі самі права, як і професійний суддя. Передбачені законом гарантії незалежності й недоторканності професійних суддів поширюються на народних засідателів і присяжних на час виконання ними обов’язків зі здійснення правосуддя.

2.9. Кваліфікаційні комісії суддів. Вища рада юстиції

Кваліфікаційні комісії суддів є постійно діючими органами в системі судоустрою України, повноваження яких визначаються Конституцією України та Законом України “Про судоустрій України”.

Завдання кваліфікаційних комісій суддів полягають у *забезпеченні формування корпусу професійних суддів*, здатних кваліфіковано, сумлінно й неупереджено здійснювати правосуддя, шляхом відбору і рекомендавання осіб для обіймання посади професійного судді та *визначення рівня фахової підготовленості професійних суддів*, а також у *розгляді питань про дисциплінарну відповідальність суддів і складання висновків про звільнення судді з посади*.

У системі судоустрою України діють:

- кваліфікаційні комісії суддів загальних судів;
- кваліфікаційна комісія суддів військових судів;
- кваліфікаційні комісії суддів відповідних спеціалізованих судів;
- Вища кваліфікаційна комісія суддів України.

Строк повноважень кваліфікаційних комісій суддів становить три роки з дня їх створення.

Кваліфікаційні комісії суддів діють у складі 11 членів, які мають вищу юридичну освіту. До складу кваліфікаційної комісії суддів входять:

- шість суддів, обраних до складу кваліфікаційної комісії відповідно до вимог Закону України “Про судоустрій України”;
- дві особи від Міністерства юстиції України;
- дві особи, уповноважені відповідною обласною (Київською міською) радою за місцезнаходженням кваліфікаційної комісії суддів;
- одна особа від Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Вища кваліфікаційна комісія суддів України діє у складі 13 членів, які мають вищу юридичну освіту. До складу цієї комісії входять:

- сім суддів, обраних до Комісії відповідно до вимог Закону України “Про судоустрій України”;
- дві особи, призначені Верховною Радою України;
- дві особи, призначені Президентом України;
- одна особа від Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- одна особа від Міністерства юстиції України.

Члени кваліфікаційних комісій з числа *суддів* обираються таємним або відкритим голосуванням конференціями суддів відповідних судів, а члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів України — з’їздом суддів України відкритим або таємним голосуванням.

До складу кваліфікаційних комісій суддів та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України *не можуть бути обрані Голова Верховного Суду України, голови вищих спеціалізованих судів, голови Касаційного суду України та апеляційних судів, а також їх заступники, члени Вищої ради юстиції.*

Верховна Рада України приймає *постанову* про призначення двох членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України з числа осіб, які не є народними депутатами України.

Президент України призначає своїм *указом* двох членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини призначає членів кваліфікаційних комісій суддів своїм *розпорядженням*.

Міністр юстиції України призначає членів кваліфікаційних комісій суддів своїм *наказом*.

Кваліфікаційна комісія суддів вважається повноважною за умови призначення (обрання) не менше 9 членів комісії, а Вища кваліфікаційна комісія суддів України — за умови призначення (обрання) не менше 11 членів Комісії.

Кваліфікаційна комісія суддів згідно з наданими їй **повноваженнями**:

- перевіряє відповідність кандидатів у судді вимогам, що встановлені законом, здійснює їх кваліфікаційне атестування і складає висновок про підготовленість до судової роботи кожного кандидата, який пропонується на посаду судді; дає висновки про звільнення з посади судді;
- здійснює кваліфікаційну атестацію суддів відповідних судів і присвоює суддям кваліфікаційні класи (не вище другого);
- розглядає звернення та подання про дисциплінарну відповідальність суддів місцевих судів, виконує пов'язані з цим службові перевірки, за наявності підстав порушує дисциплінарне провадження і вирішує питання про дисциплінарну відповідальність судді;
- припиняє перебування у відставці суддів місцевих судів;
- здійснює інші передбачені законом повноваження.

Кваліфікаційна комісія суддів **має право** для здійснення своїх повноважень витребувати й одержувати необхідну інформацію від голів судів, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, а також громадян та їх об'єднань. Посадові особи, які

безпідставно відмовляють у наданні інформації чи ухиляються від її надання, несуть передбачену законом відповідальність.

Рішення (висновок) кваліфікаційної комісії суддів викладається в письмовій формі. У рішенні (висновку) зазначаються дата і місце прийняття рішення, склад комісії, питання, що розглядалися, мотиви прийнятого рішення. Рішення (висновок) підписується головою і членами комісії, які брали участь у засіданні. Якщо висловлена окрема думка, вона викладається членом комісії в письмовій формі й додається до справи, про що головуючий повідомляє на засіданні, але зміст думки оголошенню в засіданні не підлягає. Копія рішення (висновку) кваліфікаційної комісії суддів протягом семи днів надсилається особі, за поданням якої вирішувалося питання, і особі, щодо якої вирішувалося питання.

Повноваження Вищої кваліфікаційної комісії суддів України законодавчо закріплені у ст. 84 Закону України “Про судоустрій України”. Згідно з вимогами закону Вища кваліфікаційна комісія суддів України:

- складає висновок про можливість обрання суддів Верховного Суду України, суддів вищих спеціалізованих судів, Касаційного суду України та Апеляційного суду України, а також висновок про звільнення зазначених суддів з посади;
- перевіряє додержання зазначеними кандидатами на посади суддів, а також судьями цих судів вимог Конституції України та законів щодо їх статусу;
- відповідно до Закону України “Про судоустрій України” здійснює атестацію суддів Верховного Суду України, суддів вищих спеціалізованих судів, Касаційного суду України та Апеляційного суду України і присвоює їм відповідні кваліфікаційні класи;
- розглядає звернення про дисциплінарну відповідальність суддів Касаційного суду України та апеляційних судів; здійснює пов’язані з цим службові перевірки; за наявності підстав порушує дисциплінарні провадження і вирішує справи про дисциплінарну відповідальність суддів зазначених судів;
- розглядає скарги на рішення (висновки) кваліфікаційних комісій суддів;
- дає дозвіл на складання судьями іспиту і приймає повторний (додатковий) іспит у суддів, яким відмовлено в рекомендації до обрання суддею безстроково;

- припиняє перебування судді (крім суддів місцевих судів) у відставці;
- здійснює інші передбачені законом повноваження.

Вища кваліфікаційна комісія суддів України за результатами розгляду скарги має право залишити рішення (висновок) кваліфікаційної комісії суддів *без змін, змінити рішення (висновок) або скасувати рішення і припинити провадження* в дисциплінарній справі.

Рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України може бути оскаржено до суду лише у випадках, передбачених Законом України “Про судоустрій України”.

Організаційне забезпечення діяльності кваліфікаційних комісій суддів і Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та їх фінансування здійснює *державна судово адміністрація*.

Кваліфікаційна атестація здійснюється кваліфікаційними комісіями і полягає в оцінюванні професійного рівня судді (кандидата на посаду судді) та прийнятті комісією рішення щодо присвоєння судді відповідного кваліфікаційного класу, рекомендації для обіймання посади судді, у тому числі в суді вищого рівня.

До **підстав** для призначення кваліфікаційної атестації судді належать:

- вимоги закону щодо присвоєння кваліфікаційного класу судді, призначеного на посаду вперше;
- закінчення встановленого законом строку перебування судді у відповідному кваліфікаційному класі;
- обіймання суддею посади в суді вищого рівня;
- подання про дострокове присвоєння судді кваліфікаційного класу, про присвоєння вищого кваліфікаційного класу, заява судді про обрання суддею безстроково або про переведення до суду вищого рівня;
- рішення про застосування до судді дисциплінарного стягнення;
- заява судді про поновлення кваліфікаційного класу.

У ст. 88 Закону України “Про судоустрій України” передбачається, що залежно від рівня професійних знань, посади, стажу та досвіду роботи встановлюється *мість* кваліфікаційних класів судді: вищий, перший, другий, третій, четвертий і п’ятий.

Кваліфікаційні класи присвоюються:

- суддям Верховного Суду України — *вищий і перший*;
- суддям вищих спеціалізованих судів — *вищий, перший і другий*;
- суддям Касаційного суду України — *перший і другий*;

- суддям апеляційних судів — *перший, другий і третій*;
- суддям місцевих судів — *другий, третій, четвертий і п'ятий*.

У ст. 90 Закону України “Про судоустрій України” визначається, що кваліфікаційна атестація здійснюється у формі *кваліфікаційного іспиту, кваліфікаційної співбесіди або повторного (додаткового) іспиту*.

Кваліфікаційний іспит є атестуванням особи, яка виявила бажання бути рекомендованою для призначення на посаду судді вперше. Кваліфікаційний іспит полягає у виявленні знань та рівня професійної підготовки кандидата в судді, ступеня його готовності здійснювати правосуддя з питань юрисдикції відповідного суду. Після виконання кандидатом письмового завдання, співбесіди з ним і постановки йому запитань в усній формі кваліфікаційна комісія залежно від результатів кваліфікаційного іспиту складає висновок про складення іспиту і підготовленість кандидата до судової роботи, а також дає рекомендацію для призначення його на посаду судді або вмотивований висновок про відмову в такій рекомендації. Процес складання кваліфікаційного іспиту повинен протоколюватися, а всі матеріали іспиту підлягають зберіганню в архіві як офіційні документи. Результати складеного кваліфікаційного іспиту дійсні протягом трьох років.

Кваліфікаційний іспит складають також особи, з часу звільнення яких з посади судді минуло понад п'ять років. Особи, які склали кваліфікаційний іспит, але не рекомендовані кандидатами у професійні судді за браком вакантних посад, ураховуються кваліфікаційною комісією як кандидати на наступні вакантні посади протягом трьох років, якщо за цей час вони не відкличуть свою заяву.

Кандидат, який не склав кваліфікаційного іспиту, може бути допущений до його складання повторно не раніше як через рік. Особа, яка не склала кваліфікаційного іспиту повторно, може бути допущена до складання наступного кваліфікаційного іспиту не раніше як через два роки.

Кваліфікаційна співбесіда полягає в перевірці знань професійного судді, встановленні рівня кваліфікаційної підготовленості судді, його здатності підвищувати свій фаховий рівень і здійснювати правосуддя, у тому числі в судах вищого рівня.

Кваліфікаційна співбесіда із суддею, який претендує на присвоєння кваліфікаційного класу вперше, стосується фахової орієнтації цього судді в судовій роботі та засвоєння ним початкових навичок роботи судді. Кваліфікаційна співбесіда здійснюється в усній формі

щодо положень основних галузей права з одночасним дослідженням матеріалів, що стосуються фактичного здійснення суддею правосуддя і виконання ним посадових обов'язків.

Кваліфікаційна співбесіда із суддею, який претендує на присвоєння вищого кваліфікаційного класу, стосується значних успіхів, досягнутих суддею у виконанні своїх обов'язків, характеру та складності справ, які він розглядає, аналізу судової практики в межах його спеціалізації та пропозицій щодо її вдосконалення.

Кваліфікаційна співбесіда із суддею, який претендує на обіймання посади в суді вищого рівня, стосується знань у галузі законодавства, судової практики і правової аналітики, рівень яких є достатнім для забезпечення належного виконання суддею повноважень у суді вищого рівня.

Кваліфікаційна співбесіда із суддею, який претендує на обрання безстроково, стосується оцінки його діяльності на посаді судді впродовж п'яти років, рівня вдосконалення професійної підготовки та інших обставин, пов'язаних з подальшою судовою діяльністю.

Повторний (додатковий) іспит — це складання кваліфікаційного іспиту особою, яка за рішенням кваліфікаційної комісії суддів не рекомендується до обрання суддею безстроково. Такий іспит може бути призначений також Вищою кваліфікаційною комісією суддів України за скаргою судді, який не згоден з рішенням кваліфікаційної комісії суддів про відмову в рекомендації до обрання його суддею безстроково.

Повторний (додатковий) іспит складається суддею перед Вищою кваліфікаційною комісією суддів України в місячний строк з дня прийняття рішення про дозвіл на складання повторного іспиту. Якщо суддя не склав повторного (додаткового) іспиту, Вища кваліфікаційна комісія суддів України направляє до Вищої ради юстиції рекомендацію про його звільнення з посади судді.

Кваліфікаційна комісія суддів залежно від рівня професійних знань, стажу, посади, досвіду роботи судді, який атестується, приймає такі **рішення**:

- про присвоєння судді відповідного кваліфікаційного класу;
- про залишення судді у раніше присвоєному кваліфікаційному класі;
- про рекомендацію кандидата на посаду судді у відповідному суді або відмову в рекомендації для обіймання посади судді;

- про відкладення атестації (через недостатній рівень професійних знань судді) на строк не більше шести місяців;
- інші відповідно до ст. 87 Закону України “Про судоустрій України”.

Вирішуючи питання про рекомендацію кандидата для призначення (обрання) на посаду судді, кваліфікаційна комісія суддів враховує не тільки рівень його професійних знань, а й особисті та моральні якості кандидата.

Кваліфікаційна комісія суддів може скласти висновок про невідповідність рівня професійних знань судді обійманій посаді і звільнення його з посади, якщо після закінчення строку, наданого судді для здобуття необхідних знань, кваліфікаційна комісія знову визнає їх недостатніми.

За наявності підстав кваліфікаційна комісія може прийняти рішення про присвоєння судді вищого кваліфікаційного класу, ніж запропоновано в поданні, або ухвалити рекомендацію про інше заочення судді.

У процесі кваліфікаційної атестації судді та вирішенні питання про присвоєння йому кваліфікаційного класу враховується стаж його попередньої роботи на посадах судді, державного арбітра, прокурора, помічника прокурора, слідчого, адвоката, а також стаж іншої роботи за фахом на посадах, що підлягають заміщенню особами з вищою юридичною освітою.

Суддя або кандидат на посаду судді, який не погоджується з рішенням кваліфікаційної комісії суддів щодо його атестації, може оскаржити це рішення до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України у п'ятнадцятиденний строк з дня одержання копії рішення.

Вища кваліфікаційна комісія суддів України розглядає скаргу на рішення щодо кваліфікаційної атестації протягом місяця з дня подання скарги і матеріалів атестації. Скарга може розглядатися у присутності на засіданні комісії особи, яка подала скаргу.

За результатами розгляду скарги Вища кваліфікаційна комісія суддів України має право:

- залишити скаргу без задоволення;
- змінити рішення і присвоїти судді відповідний кваліфікаційний клас;
- залишити суддю в раніше присвоєному кваліфікаційному класі;
- призначити повторний (додатковий) іспит.

Рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України протягом десяти днів надсилається особі, яка подала скаргу, і голові суду, де працює суддя, і може бути оскаржено до суду лише в разі порушення встановленого законом порядку розгляду питання.

До *дисциплінарної відповідальності* суддю може бути притягнуто в порядку дисциплінарного провадження з підстав, передбачених ст. 31 Закону України “Про статус суддів”. Закон визначає, що суддя притягується до дисциплінарної відповідальності за вчинення дисциплінарного проступку, а саме за порушення:

- законодавства при розгляді судових справ;
- вимог, передбачених ст. 5 Закону України “Про статус суддів”;
- обов’язків, вказаних у ст. 6 Закону України “Про статус суддів”.

У ст. 5 Закону України “Про статус суддів” передбачається, що *суддя не може належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої.*

У ст. 6 Закону України “Про статус суддів” міститься перелік обов’язків суддів і згідно з її вимогами судді зобов’язані:

- при здійсненні правосуддя дотримувати вимоги Конституції та законів України, забезпечувати повний, всебічний та об’єктивний розгляд судових справ з дотриманням встановлених законом строків;
- додержувати вимог, передбачених ст. 5 Закону України “Про статус суддів”, службової дисципліни та розпорядку роботи суду;
- не розголошувати відомості, що становлять державну, військову, службову, комерційну та банківську таємницю, таємницю нарадчої кімнати, відомості про особисте життя громадян та інші відомості, про які вони дізналися під час розгляду справи в судовому засіданні, для забезпечення нерозголошення яких було прийнято рішення про закриті судові засідання;
- не допускати вчинків та будь-яких дій, що порочать звання судді і можуть викликати сумнів у його об’єктивності, неупередженості та незалежності.

Скасування або зміна судового рішення не передбачає дисциплінарну відповідальність судді, який брав участь у винесенні цього рішення, якщо при цьому не було допущено навмисного порушення закону чи несумлінності, що призвело до істотних наслідків.

Відповідно до ст. 32 Закону України “Про статус суддів” до суддів можуть застосовуватись такі дисциплінарні стягнення:

- догана;
- пониження кваліфікаційного класу.

За кожне порушення накладається лише одне дисциплінарне стягнення.

За наявності підстав дисциплінарне провадження щодо судді порушується постановою голови відповідної кваліфікаційної комісії суддів, Головою Верховного Суду України, головами вищих спеціалізованих чи апеляційних судів.

Право ініціювати питання про дисциплінарну відповідальність судді належить народним депутатам України, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Голові Верховного Суду України (голові вищого спеціалізованого суду щодо судді відповідного спеціалізованого суду, за винятком ініціювання звільнення судді), Міністру юстиції України, голові відповідної ради суддів, членам Ради суддів України.

Дисциплінарне провадження здійснюють:

- кваліфікаційні комісії суддів щодо суддів місцевих судів;
- Вища кваліфікаційна комісія суддів України щодо суддів апеляційних судів та Касаційного суду України;
- Вища рада юстиції щодо суддів вищих спеціалізованих судів та суддів Верховного Суду України.

Рішення у дисциплінарній справі судді приймається більшістю голосів присутніх на засіданні членів кваліфікаційної комісії суддів. При накладенні на суддю дисциплінарного стягнення враховуються характер проступку, його наслідки, особа судді, ступінь його вини, обставини, що впливають на обрання міри дисциплінарної відповідальності.

Якщо комісією прийнято рішення про відсутність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, комісія закриває дисциплінарне провадження і повідомляє про це заінтересованих осіб.

Дисциплінарне стягнення до судді застосовується не пізніше шести місяців після виявлення дисциплінарного проступку без урахування часу тимчасової непрацездатності або перебування судді у відпустці.

Згідно з вимогами ст. 131 Конституції в Україні діє **Вища рада юстиції**, до відання якої належать:

- внесення подання про призначення суддів на посади або звільнення їх з посад;
- прийняття рішення щодо порушення судьями і прокурорами вимог несумісності;
- здійснення дисциплінарного провадження стосовно суддів Верховного Суду України та суддів вищих спеціалізованих судів і розгляд скарг на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів апеляційних та місцевих судів, а також прокурорів.

Вища рада юстиції складається з 20 членів. Верховна Рада України, Президент України, з'їзди суддів України, адвокатів України, з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ призначають до Вищої ради юстиції по три члени, а всеукраїнська конференція працівників прокуратури — двох членів Вищої ради юстиції.

За посадою до складу Вищої ради юстиції входять Голова Верховного Суду України, Міністр юстиції України і Генеральний прокурор України.

Діяльність Вищої ради юстиції здійснюється відповідно до вимог Конституції України та Закону України “Про Вищу раду юстиції”.

У складі Вищої ради юстиції діють дві секції:

- *з питань підготовки подань для призначення суддів уперше та звільнення їх з посад;*
- *дисциплінарна* для здійснення дисциплінарного провадження, розгляду скарг на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності й прийняття рішення про порушення судьями і прокурорами вимог щодо несумісності.

Роботу Вищої ради юстиції організовує і координує **Голова Вищої ради юстиції**, а в разі його відсутності — **заступник Голови Вищої ради юстиції**.

У Вищій раді юстиції на постійній основі працюють тільки Голова, його заступник та секретарі секцій. Усі інші призначені до складу Вищої ради юстиції члени (крім народних депутатів), до неї прикомандировуються.

Вищою радою юстиції відповідно до покладених на неї завдань *приймаються до розгляду:*

- матеріали про призначення громадянина України на посаду судді вперше;
- звернення про звільнення суддів з посади;

- матеріали щодо порушення суддями та прокурорами вимог несумісності, а також порушення суддями вимог присяги;
- подання про відкриття дисциплінарного провадження щодо керівників судових органів;
- скарги на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів апеляційних та місцевих судів, а також прокурорів.

За результатами розгляду віднесених до її компетенції питань Вища рада юстиції приймає такі акти: подання, рішення, ухвали.

Подання приймаються при вирішенні питань про призначення суддів та звільнення суддів з посади.

Рішення приймаються при вирішенні питань про порушення вимоги щодо несумісності, про дисциплінарну відповідальність суддів, за скаргою на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності.

Ухвали приймаються при відкритті дисциплінарного провадження та при відкритті провадження щодо вимог законодавства про несумісність.

Розгляд матеріалів, звернень, подань, справ, скарг на засіданні Вищої ради юстиції, як правило, здійснюється за участю посадових осіб, стосовно яких вирішуються питання. Виклик таких осіб є обов'язковим, за винятком випадків, коли вони перебувають під вартою або відбувають покарання у вигляді арешту або позбавлення волі.

2.10. Суддівське самоврядування в Україні

Для вирішення питань внутрішньої діяльності судів в Україні діє суддівське самоврядування, тобто *самостійне колективне вирішення зазначених питань професійними суддями*.

До питань внутрішньої діяльності судів належать питання організаційного забезпечення судів та діяльності суддів, соціальний захист суддів та їх сімей, а також інші питання, що безпосередньо не пов'язані зі здійсненням правосуддя.

Порядок здійснення суддівського самоврядування в Україні визначається Конституцією України, законами України “Про судоустрій України”, “Про статус суддів”, а також іншими законами, регламентами і положеннями, що приймаються органами суддівського самоврядування.

Суддівське самоврядування є однією з найважливіших гарантій забезпечення незалежності судів і суддів.

Завданням органів суддівського самоврядування є вирішення питань внутрішньої діяльності судів, у тому числі такі:

- щодо забезпечення організаційної єдності функціонування органів судової влади; зміцнення незалежності судів, захисту від втручання в їх діяльність;
- щодо участі у визначенні потреб кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення судів і контролю за додержанням встановлених нормативів вказаного забезпечення;
- щодо погодження призначення суддів на посади в судах загальної юрисдикції, призначення суддів Конституційного Суду України та суддів до складу Вищої ради юстиції і обрання до кваліфікаційних комісій суддів;
- щодо заохочення суддів та працівників апарату судів;
- щодо здійснення контролю за організацією діяльності судів та інших структур у системі судової влади.

Організаційними формами суддівського самоврядування є *збори суддів, конференції суддів, з'їзд суддів України, ради суддів та їх виконавчі органи*.

Суддівське самоврядування в Україні здійснюється через такі форми:

- збори суддів місцевого суду, апеляційного суду, Апеляційного суду України, Касаційного суду України, вищого спеціалізованого суду, Верховного Суду України;
- конференції суддів загальних (крім військових) місцевих та апеляційних судів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя;
- конференцію суддів військових судів;
- конференції суддів спеціалізованих судів;
- з'їзд суддів України.

Збори суддів — це зібрання суддів відповідного суду, на якому вони обговорюють питання внутрішньої діяльності цього суду і приймають колективне рішення з обговорюваних питань.

Збори суддів місцевого суду скликаються головою відповідного суду як з власної ініціативи, так і на вимогу не менш як третини від загальної кількості суддів суду. Збори суддів апеляційних судів та Касаційного суду України скликаються президією відповідного суду

з власної ініціативи або за пропозицією голови суду чи на вимогу не менш як третини загальної кількості суддів суду.

Збори суддів *місцевого суду* скликаються в міру потреби, але *не рідше одного разу на шість місяців*. Збори суддів *апеляційних судів* та *Касаційного суду України* скликаються *не рідше одного разу на три місяці*.

Збори суддів обговорюють питання внутрішньої діяльності суду чи роботи конкретних суддів або працівників апарату суду і приймають з цих питань рішення, що є обов'язковими для суддів цього суду. Збори суддів заслуховують звіти суддів, які обіймають адміністративні посади в цьому суді, і керівників структурних підрозділів апарату суду. Збори суддів місцевих та апеляційних судів обирають делегатів на відповідні конференції суддів, а збори суддів Апеляційного суду України та Касаційного суду України — делегатів на з'їзди суддів України.

Збори суддів *Верховного Суду України* та *вищого спеціалізованого суду* скликаються президією відповідного суду з власної ініціативи, на пропозицію голови суду або на вимогу не менш як третини загальної кількості суддів суду в міру потреби, але *не рідше одного разу на три місяці*. Збори обговорюють питання внутрішньої діяльності суду або роботи конкретних суддів чи працівників апарату суду та приймають з цих питань рішення, що є обов'язковими для суддів цього суду, а також заслуховують звіти суддів, які обіймають адміністративні посади в цьому суді, і керівників структурних підрозділів апарату суду.

Збори суддів *вищого спеціалізованого суду* обговорюють питання, що виникли в судовій практиці, вносять пропозиції на розгляд конференції суддів відповідних спеціалізованих судів і обирають делегатів на ці конференції.

Збори суддів *Верховного Суду України* обговорюють питання застосування законодавства, що виникли в судовій практиці, пропозиції суддів Верховного Суду України щодо необхідності роз'яснень з окремих питань судової практики, а також обирають делегатів від Верховного Суду України на з'їзд суддів України.

Конференція суддів — це збори представників суддів (делегатів) відповідних судів, на яких вони обговорюють питання діяльності цих судів і приймають колективне рішення з обговорюваних питань.

Повноваження конференції суддів відповідних судів:

- обговорює і вирішує питання фінансування та організаційного забезпечення діяльності відповідних судів;

- заслушує звіти виконавчих органів конференції, інформацію відповідних управлінь державної судової адміністрації;
- визначає кількісний склад ради суддів і обирає її членів;
- обирає членів відповідної кваліфікаційної комісії суддів;
- розробляє пропозиції на розгляд з'їзду суддів України;
- звертається з пропозиціями щодо вирішення питань діяльності відповідних судів до органів державної влади та місцевого самоврядування;
- обирає делегатів на з'їзд суддів України;
- обговорює інші питання, що належать до повноважень органів суддівського самоврядування.

Конференція суддів приймає рішення, що є обов'язковими для її виконавчих органів і суддів відповідних судів й обирає відкритим або таємним голосуванням з числа делегатів конференції **раду суддів**, яка є виконавчим органом конференції суддів.

Конференція суддів скликається *не рідше як один раз на рік* за рішенням відповідної ради суддів. Конференція суддів може бути скликана також на вимогу не менш як третини делегатів останньої конференції суддів. У разі невиконання радою суддів вказаної вимоги ініціатори скликання конференції (не менш як третина делегатів останньої конференції) створюють організаційне бюро зі скликання конференції суддів, яке має повноваження ради суддів щодо скликання конференції.

Делегати на конференцію обираються зборами суддів таємним або відкритим голосуванням на альтернативній основі при вільному висуненні кандидатур. Делегатами конференції військових судів є лише військові судді.

Конференція суддів обирає відкритим голосуванням з числа делегатів конференції **президію конференції** в кількості, визначеній рішенням конференції, а також інші робочі органи конференції. Президія керує роботою конференції суддів. Рішення конференції суддів приймається більшістю голосів делегатів конференції відкритим або таємним голосуванням.

У період між конференціями суддів функції суддівського самоврядування виконує відповідна **рада суддів**.

Рада суддів обирає зі свого складу *голову, заступника голови і секретаря* ради суддів.

Голови апеляційних і вищих спеціалізованих судів та їх заступники, а також голова військової палати Апеляційного суду України

та голова військової палати Касаційного суду України **не можуть бути обрані** головою відповідної ради суддів.

Рада суддів у період між конференціями суддів організовує виконання та контроль рішень конференції, а також вирішує питання про скликання конференції суддів. Повноваження і порядок роботи ради суддів визначаються Законом України “Про судоустрій України” та положенням про неї, що затверджується конференцією суддів.

Рада суддів **уповноважена:**

- здійснювати контроль за організацією діяльності відповідних судів та діяльністю відповідних структур державної судової адміністрації, заслуховувати інформацію голів цих судів про їх діяльність;
- розглядати питання правового захисту суддів, соціального захисту й побутового забезпечення суддів та їх сімей і приймати відповідні рішення;
- вирішувати відповідно до закону питання, пов’язані з призначенням суддів на адміністративні посади в судах;
- заслуховувати звіти членів відповідної кваліфікаційної комісії суддів про їх роботу у складі комісії;
- звертатися з пропозиціями щодо вирішення питань діяльності відповідних судів до органів державної влади та місцевого самоврядування;
- не менш як один раз на рік заслуховувати інформацію державної судової адміністрації про забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції;
- приймати інші рішення з питань, віднесених до її повноважень.

Рішення ради суддів є обов’язковими для суддів, які обіймають адміністративні посади у відповідних судах. Рішення ради суддів може бути скасовано лише конференцією суддів і зупинено рішенням Ради суддів України.

З’їзд суддів України є найвищим органом суддівського самоврядування і відповідно до своїх **повноважень:**

- заслуховує звіт Ради суддів України про виконання завдань органів суддівського самоврядування щодо забезпечення незалежності судів і суддів, стан фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів;
- заслуховує інформацію Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та голови Державної судової адміністрації України

про їх діяльність, може висловити недовіру голові Державної судової адміністрації України;

- призначає і звільняє суддів Конституційного Суду України відповідно до Конституції України і закону;
- призначає членів Вищої ради юстиції і приймає рішення про припинення їх повноважень відповідно до Конституції України та закону;
- обирає членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;
- звертається з пропозиціями щодо вирішення питань діяльності судів до органів і посадових осіб державної влади;
- визначає кількісний склад Ради суддів України та обирає Раду суддів України;
- розглядає інші питання суддівського самоврядування.

З'їзд суддів України приймає рішення, що є обов'язковими для всіх органів суддівського самоврядування та всіх професійних суддів.

Черговий з'їзд суддів України скликається Радою суддів України *один раз на три роки*. Позачерговий з'їзд суддів України може бути скликаний також на вимогу не менш як третини конференцій суддів загальних судів або на вимогу конференції суддів спеціалізованих судів, або на вимогу зборів суддів Верховного Суду України.

Рада суддів України приймає рішення про скликання чергового або позачергового з'їзду, схвалює попередній перелік питань, що виносяться на обговорення з'їзду, і визначає дату, місце проведення з'їзду і норму представництва суддів.

Для участі в роботі з'їзду суддів України можуть бути запрошені Президент України, народні депутати України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, члени Вищої ради юстиції, представники Уряду, інших центральних органів державної влади, представники навчальних і наукових закладів та установ, громадських організацій, інші особи.

Делегати на з'їзд суддів України обираються *конференціями* суддів, а делегати від Апеляційного суду України та Касаційного суду України — *зборами* суду за нормою представництва, визначеною Радою суддів України. Збори суддів Конституційного Суду України обирають на з'їзд трьох делегатів з числа суддів цього суду. Делегати на з'їзд суддів України обираються шляхом відкритого або таємного голосування на альтернативній основі при вільному висуванні кандидатур для обрання.

У період між з'їздами суддів України вищим органом суддівського самоврядування є *Рада суддів України*, яка обирається з'їздом суддів України в кількісному складі, визначеному рішенням з'їзду. До складу Ради суддів України повинні бути обрані не менш як по одному представнику від суддів Апеляційного суду України, Касаційного суду України, конференції суддів військових судів, конференцій суддів відповідних спеціалізованих судів, суддів Верховного Суду України, а також суддів Конституційного Суду України. Представники суддів загальних місцевих та апеляційних судів повинні складати *не менш як половину* загальної кількості членів Ради суддів України.

Члени Ради суддів України на засіданні Ради обирають із свого складу *голову Ради суддів України*, його *заступника* та *секретаря*, а також *президію Ради суддів України*. Кількісний та персональний склад президії визначається Радою суддів України відповідно до положення про Раду суддів України.

Рада суддів України в період між з'їздами організовує виконання та контроль рішень з'їзду, а також вирішує питання про скликання з'їзду. Повноваження та порядок роботи Ради суддів України визначаються Законом України “Про судоустрій України” та положенням про Раду суддів України, яке затверджується з'їздом суддів України.

Рада суддів України відповідно до наданих їй **повноважень**:

- розробляє та організовує виконання заходів забезпечення незалежності судів і суддів, поліпшення стану організаційного забезпечення діяльності судів;
- розглядає питання правового, соціального захисту суддів та їх сімей і приймає відповідні рішення з цих питань;
- здійснює контроль за організацією діяльності судів та діяльністю державної судової адміністрації, заслуховує інформацію голів судів і посадових осіб державної судової адміністрації про їх діяльність;
- вирішує питання щодо призначення суддів на адміністративні посади в судах у випадках і порядку, передбачених законом;
- заслуховує звіти про роботу членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України у складі Комісії;
- звертається з пропозиціями щодо вирішення питань діяльності судів до органів державної влади та місцевого самоврядування;

- має право зупиняти рішення рад суддів, що не відповідають Конституції України та закону чи суперечать рішенням з'їзду суддів України;
- приймає інші рішення з питань, віднесених до її повноважень.

Рішення Ради суддів України є обов'язковими для всіх органів суддівського самоврядування. Рішення Ради суддів України може бути скасовано з'їздом суддів України. Роботу з'їзду суддів України, діяльність Ради суддів України, конференцій суддів та рад суддів забезпечує державна судова адміністрація за рахунок коштів Державного бюджету України.

2.11. Організаційне забезпечення діяльності судів

Згідно з вимогами Конституції України фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів забезпечує держава. Забезпечення функціонування судової влади передбачає:

- окреме визначення в Державному бюджеті України видатків на фінансування судів не нижче рівня, що забезпечує можливість повного і незалежного здійснення правосуддя відповідно до закону;
- законодавче гарантування повного і своєчасного фінансування судів;
- гарантування достатнього рівня соціального забезпечення суддів.

Організаційне забезпечення діяльності судів покладається на *державну судову адміністрацію*, що утворюється і функціонує відповідно до вимог Закону України “Про судоустрій України”. Організаційне забезпечення діяльності судів відповідно до вимог закону становлять заходи *фінансового, матеріально-технічного, кадрового, інформаційного та організаційно-технічного характеру*, спрямовані на створення умов для повного і незалежного здійснення правосуддя.

Усі суди в Україні фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України. Функції головного розпорядника коштів Державного бюджету України щодо фінансового забезпечення діяльності судів здійснюють:

- Верховний Суд України, Конституційний Суд України, вищі спеціалізовані суди щодо фінансового забезпечення діяльності цих судових установ;

- Державна судова адміністрація України щодо фінансового забезпечення діяльності всіх інших судів загальної юрисдикції, а також діяльності кваліфікаційних комісій суддів усіх рівнів, органів суддівського самоврядування та державної судової адміністрації.

Видатки на утримання судів у Державному бюджеті України визначаються окремими рядками за судами: загальними, спеціалізованими, місцевими, апеляційними (у тому числі Апеляційним судом України), військовими (місцевими та апеляційними разом) та окремо Касаційним судом України і кожним вищим спеціалізованим судом. Ці видатки не можуть бути скорочені в поточному фінансовому році.

Матеріально-технічне забезпечення місцевих судів покладається на державну судову адміністрацію і здійснюється на підставі замовлень відповідного суду в межах кошторису на утримання цього суду. Щодо забезпечення військових судів державна судова адміністрація взаємодіє з відповідними установами Міністерства оборони України. Особовий склад військових судів користується всіма видами військового спорядження нарівні з особовим складом військових частин і установ Міністерства оборони України.

Розмір заробітної плати (грошового забезпечення) судді повинен забезпечувати його фінансову незалежність, визначається відповідно до закону про статус суддів та інших нормативно-правових актів щодо умов оплати праці суддів і не може бути зменшений. Розмір заробітної плати працівників апарату судів та працівників державної судової адміністрації, їх побутове забезпечення і рівень соціального захисту визначаються законом про державну службу, іншими нормативними актами і не можуть бути меншими, ніж у відповідних категорій державних службовців апаратів законодавчої та виконавчої влади.

Державна судова адміністрація — це система органів, що складається з *Державної судової адміністрації України та територіальних управлінь державної судової адміністрації*.

Державна судова адміністрація України є центральним органом виконавчої влади, що здійснює організаційне забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції, а також інших органів та установ судової системи відповідно до закону. Організаційне забезпечення діяльності Верховного Суду України, Конституційного Суду України та вищих спеціалізованих судів здійснюється апаратами цих судів.

Територіальні управління державної судової адміністрації утворюються в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі. Територіальні управління державної судової адміністрації підпорядковуються Державній судовій адміністрації України. У структурі Державної судової адміністрації України утворюється структурний підрозділ з управління організаційним забезпеченням військових судів. Посадові особи державної судової адміністрації є державними службовцями.

Відповідно до *повноважень*, закріплених у ст. 126 Закону України “Про судоустрій України”, державна судова адміністрація:

- забезпечує належні умови діяльності судів загальної юрисдикції, кваліфікаційних комісій суддів, органів суддівського самоврядування, Академії суддів України;
- вивчає практику організації діяльності судів, розробляє і вносить у встановленому порядку пропозиції щодо її вдосконалення;
- вивчає кадрові питання апарату судів, прогнозує необхідну потребу у спеціалістах, здійснює через Міністерство юстиції України та інші органи замовлення на підготовку відповідних спеціалістів;
- веде статистичний і персональний облік даних про кадри судів, готує матеріали про призначення, обрання та звільнення суддів;
- забезпечує необхідні умови для підвищення кваліфікації суддів і працівників апарату судів, створює систему підвищення кваліфікації;
- організовує проходження навчальної практики в судових установах і розробляє відповідні програми;
- організовує роботу, пов’язану із судовою статистикою, діловодством та архівом; контролює стан діловодства в судах загальної юрисдикції;
- готує матеріали для формування пропозицій щодо бюджету судів і здійснює заходи їх фінансування;
- виконує функції головного розпорядника бюджетних коштів у передбачених законом випадках;
- здійснює матеріальне і соціальне забезпечення суддів, у тому числі суддів у відставці, а також працівників апарату судів;
- забезпечує медичне обслуговування і санаторно-курортне лікування суддів та працівників апарату судів, вживає заходів забезпечення їх благоустроєним житлом;

- забезпечує у взаємодії з органами суддівського самоврядування, судами та іншими правоохоронними органами незалежність, недоторканність і безпеку суддів;
- організовує та фінансує будівництво і ремонт будинків та приміщень судів, а також забезпечує їх технічне оснащення;
- організовує впровадження в судах комп'ютеризації для судочинства, діловодства та інформаційно-нормативного забезпечення судової діяльності; забезпечує суди необхідними технічними засобами фіксування судового процесу;
- здійснює зв'язки з відповідними органами та установами, у тому числі інших держав з метою вдосконалення організаційного забезпечення діяльності судів;
- організовує діяльність служби судових розпорядників;
- разом з Радою суддів України визначає нормативи навантаження суддів у судах усіх рівнів та виробляє пропозиції щодо кількості суддів у відповідних судах;
- здійснює інші визначені законом повноваження.

Державну судову адміністрацію очолює **Голова Державної судової адміністрації України**, який призначається на посаду і звільняється з посади Президентом України в порядку, встановленому для призначення керівників центральних органів виконавчої влади, за поданням Прем'єр-міністра України, погодженим з Радою суддів України. Голова Державної судової адміністрації України може бути звільнений з посади також за рекомендацією з'їзду суддів України.

Голова Державної судової адміністрації України не має права суміщувати свою службову діяльність з іншою роботою, крім викладацької, наукової та творчої діяльності в позаробочий час, входить до складу керівного органу чи наглядової ради господарської організації, що має на меті одержання прибутку.

Голова Державної судової адміністрації України має заступників, які призначаються на посаду і звільняються з неї Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України, погодженим з Радою суддів України. Обов'язки заступників визначаються Головою Державної судової адміністрації України.

Територіальні управління державної судової адміністрації є територіальними органами Державної судової адміністрації України.

Територіальне управління державної судової адміністрації очолює начальник, який призначається на посаду і звільняється з неї

Головою Державної судової адміністрації України за погодженням з Радою суддів України.

Структуру і штатний розпис територіального управління державної судової адміністрації затверджує Голова Державної судової адміністрації України за поданням начальника територіального управління державної судової адміністрації.

З метою вирішення питань забезпечення судів кваліфікованими кадрами суддів та працівників апарату при Державній судовій адміністрації України функціонує *Академія суддів України*. Академія суддів України є державним вищим навчальним закладом, що здійснює підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації суддів і працівників апарату судів.

Організаційне забезпечення роботи суду здійснює його *апарат*, який очолює керівник апарату (завідуючий секретаріатом). Завідуючий секретаріатом підпорядковується голові суду і координує свою діяльність з відповідним територіальним управлінням державної судової адміністрації. Правовий статус службовців, які працюють в апараті суду, визначається законом про державну службу. За умовами оплати праці, матеріально-побутового, медичного, санаторно-курортного та транспортного забезпечення працівники апарату суду прирівнюються до відповідних категорій службовців апарату вищого, центральних або місцевих органів виконавчої влади. До штату апарату судів входять також *помічники суддів, наукові консультанти та судові розпорядники*.

Для забезпечення судів нормативно-правовими актами, науковою спеціальною літературою, матеріалами судової практики в кожному суді створюється *бібліотека* суду. Фонди бібліотеки становлять друковані видання та комп'ютерні бази даних.

У кожному суді діє *служба судових розпорядників*. Судові розпорядники забезпечують додержання особами, що перебувають у суді, встановлених правил, виконання розпоряджень головуючого в судовому засіданні. Судові розпорядники забезпечуються форменим одягом, зразки якого затверджуються Головою Державної судової адміністрації України за погодженням з Радою суддів України.

Підтримання громадського порядку в суді, припинення проявів неповаги до суду, а також охорону приміщень суду, виконання функцій державного захисту суддів, працівників суду, забезпечення безпеки учасників судового процесу здійснює *судова міліція*, повноваження і порядок діяльності якої визначаються законом.

Символами судової влади є державні символи України — Державний Герб України та Державний Прапор України, порядок використання яких у приміщеннях судів встановлюється законом відповідно до вимог ст. 20 Конституції України.

Суддя відправляє правосуддя в **мантії**, на якій закріплюється **судівський нагрудний знак** встановленого зразка. Зразки мантії та нагрудного знака затверджує Рада суддів України.

Контрольні питання

1. Конституційні принципи здійснення правосуддя.
2. Які суди входять у судову систему України?
3. Як формується Конституційний Суд України?
4. Які питання належать до компетенції Конституційного Суду України?
5. За якими принципами побудована система судів загальної юрисдикції в Україні?
6. Охарактеризуйте структуру і повноваження місцевих судів в Україні.
7. Вирішення яких питань належить до компетенції апеляційних судів?
8. Охарактеризуйте структурну побудову і компетенцію Верховного Суду України.
9. Охарактеризуйте статус професійних суддів.
10. Сутність принципу незалежності суддів.
11. Хто не може бути народним засідателем і присяжним?
12. Завдання кваліфікаційних комісій суддів.
13. Що може бути підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності?
14. Які питання належать до компетенції Вищої ради юстиції?
15. Які органи суддівського самоврядування діють в Україні?
16. Які повноваження має з'їзд суддів України?
17. Вирішення яких питань належить до компетенції Ради суддів України?
18. Повноваження державної судової адміністрації.
19. Які органи входять до складу державної судової адміністрації?

ПРОКУРАТУРА УКРАЇНИ

3.1. Завдання і принципи діяльності прокуратури України

Прокуратура України — це самостійний централізований орган державної влади, що діє в системі правоохоронних органів і є складовою цієї системи. Прокуратура забезпечує захист від протиправних посягань суспільного та державного ладу, прав і свобод людини, а також основ демократичного устрою державної влади засобами та методами, передбаченими законом. Прокуратура не підпорядкована законодавчій, виконавчій або судовій владі, оскільки її діяльність не залежить від будь-якої гілки влади, що згруповані в державі відповідно до Конституції України 1996 р.

Проголосивши незалежність, Верховна Рада України 5 листопада 1991 р. одним з перших прийняла Закон України “Про прокуратуру”, який було введено в дію 1 грудня 1991 р. Саме цей день визначається як День працівника прокуратури.

Нині **прокуратура** — це багатофункціональна державна структура з чітко визначеними функціями, найважливішими з яких є функції нагляду за додержанням законів у соціально-економічній, політичній та інших сферах життєдіяльності країни.

Діяльність прокуратури України спрямована на утвердження верховенства права і відповідно до ст. 4 Закону України “Про прокуратуру” її завдання полягає в захисті від протиправних посягань:

- закріплених Конституцією України незалежності держави, суспільного й державного ладу, політичної і економічної систем, прав національних груп і територіальних утворень;
- гарантованих Конституцією України соціально-економічних, політичних й особистих прав і свобод людини;
- основ демократичного устрою державної влади, правового статусу місцевих Рад, органів територіального громадського самоврядування.

Конституція України визначає прокуратуру як організаційно самостійну державно-правову інституцію, що забезпечує додержання режиму законності в державі.

Регулювання діяльності прокуратури в окремому (сьомому) розділі Конституції України означає, що виконання покладених на органи прокуратури функцій є самостійним видом державної діяльності. **Прокуратура** — це організаційно самостійна державна інституція, яка при виконанні своїх повноважень активно взаємодіє з усіма гілками державної влади і є важливим елементом у забезпеченні балансу між ними.

Правовою основою організації діяльності прокуратури є насамперед Конституція України 1996 р., Закон України “Про прокуратуру” із змінами від 12 липня 2001 р., Кримінально-процесуальний та Цивільний процесуальний кодекси України із змінами від 21 червня 2001 р., Закон України “Про судоустрій України” від 7 лютого 2002 р. та інші закони України, а також визнані Україною відповідні міжнародні договори та угоди.

Крім загальнодержавних нормативних актів важливе значення для регулювання діяльності органів прокуратури мають накази Генерального прокурора України, в яких відповідно до чинного законодавства роз’яснюються та конкретизуються завдання прокуратури при здійсненні нею наглядових та інших повноважень.

Відповідно до положень Конституції України пріоритетним напрямком діяльності прокуратури є захист прав, свобод і законних інтересів людини. Для цього прокуратура наділена повноваженнями обмежувати протиправні дії певного кола державних органів і посадових осіб передбаченими законом засобами.

У ст. 6 Закону України “Про прокуратуру” закріплено принципи організації та діяльності прокуратури, де зазначено, що органи прокуратури України:

- становлять єдину централізовану систему, яку очолює Генеральний прокурор України, з підпорядкуванням нижчестоящих прокурорів вищестоящим — *принцип єдності та централізації*;
- здійснюють свої повноваження на основі додержання Конституції України та чинних на території держави законів незалежно від будь-яких органів державної влади, посадових осіб, а також рішень громадських об’єднань чи їх органів — *принцип незалежності*;
- захищають у межах своєї компетенції права і свободи громадян на засадах їх рівності перед законом незалежно від національного чи соціального походження, мови, освіти, ставлення

до релігії, політичних переконань, службового чи майнового стану та інших ознак — *принцип захисту громадян на засадах їх рівності перед законом*;

- вживають заходи до усунення порушень закону, скасування незаконного, необґрунтованого рішення, що його прийняв прокурор нижчого рівня; відповідному керівникові органу прокуратури надано право одноособово вирішувати це питання.

Принцип незалежності прокуратури означає, що прокуратура здійснює свої повноваження незалежно від органів влади та державного управління, політичних партій та громадських об'єднань. Втручання органів державної влади, посадових осіб, засобів масової інформації, громадсько-політичних організацій та їх представників у діяльність прокуратури з нагляду за додержанням законів або з розслідування діянь зумовлює передбачену законом відповідальність — це є визначені ст. 7 Закону України “Про прокуратуру” гарантії незалежності прокуратури у здійсненні повноважень, що впливають на правосвідомість громадян, підвищуючи їх правову культуру.

Принцип гласності виявляється в тому, що відповідно до ст. 2 Закону України “Про прокуратуру” Генеральний прокурор України не менше як один раз на рік інформує Верховну Раду України про стан законності у країні.

3.2. Функції прокуратури, їх значення щодо виконання завдань, покладених на прокурора

Сутність інституту прокуратури, його роль у державному механізмі розкриваються передусім через функції прокуратури.

Функції є одним з основних понять, за допомогою яких розкривається основний зміст діяльності прокуратури. Функції прокуратури зумовлені завданнями органів прокуратури, на вирішення яких вони спрямовані.

Регулювання діяльності прокуратури, у тому числі визначення її функцій, в окремому розділі Конституції України означає, що виконання покладених на органи прокуратури завдань є самостійним видом державної діяльності.

Відповідно до ст. 121 Конституції України на прокуратуру покладено такі *функції*:

- підтримання державного обвинувачення в суді;
- представництво інтересів громадянина і держави в суді у передбачених законом випадках;
- нагляд за додержанням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;
- нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

На прокуратуру не може покладатися виконання функцій, не передбачених Конституцією України (ст. 121) і Законом України “Про прокуратуру” (ст. 5).

Згідно з Конституцією України прокуратура здійснює нагляд за додержанням законів лише обмеженим колом суб'єктів — органів, що ведуть боротьбу із злочинністю, а також органів і установ, на які покладено виконання покарань і застосування заходів примусового медичного характеру.

Окремо зазначимо, що відповідно до п. 9 розд. 15 Перехідних положень Конституції України прокуратура на сучасному етапі продовжує виконувати функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів (загальний нагляд) та функцію попереднього (досудового) слідства. Ці функції прокуратура має виконувати до введення в дію законів, що регулюють діяльність державних органів щодо контролю за додержанням законів, та до сформування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування.

Конкретні функції прокуратури мають два аспекти.

По-перше, вони ґрунтуються на існуючій нормативній базі та перевірені практикою. Прокуратура є надійним державним органом, що забезпечує захист прав і свобод громадян й інтересів держави.

По-друге, конституційні положення дещо звужують сферу діяльності прокуратури. Нині згідно з Конституцією України прокуратура виконує чотири основні та дві тимчасові функції.

Наведемо *характеристику функцій прокуратури*.

1. Підтримання державного обвинувачення в суді — одна з основних функцій діяльності прокуратури. Участь прокурора в суді як державного обвинувача — важлива гарантія винесення судом законного обвинувального вироку. Сутність обвинувачення полягає в сукупності дій прокурора з обстоюванням перед судом обвинувального висновку про злочин, що його вчинив підсудний.

Джерелом державного обвинувачення є діяльність органів дізнання та досудового слідства, внаслідок якої викрито особу, що вчинила злочин, у зв'язку з чим така особа має постати перед судом. Підтримуючи обвинувачення перед судом, прокурор привселюдно обвинувачує підсудного і наполягає на застосуванні до нього справедливого покарання, допомагає суду у кваліфікованому вирішенні справи.

Державний обвинувач бере участь у допитах підсудного, потерпілого, свідків, у дослідженні висновків експертів і речових доказів. Він розпочинає судові дебати у кримінальній справі, виступаючи з обвинувальною промовою і висловлюючи міркування з питання призначення покарання. Об'єктивність і незалежність прокурора в суді гарантовані передбаченою законом можливістю для прокурора відмовитися від підтримання обвинувачення, якщо дані судового слідства не підтверджують пред'явленого підсудному обвинувачення, виклавши при цьому мотиви відмови. Відмова від обвинувачення означає, що, на думку прокурора, підсудний має бути виправданий.

Після винесення судом вироку прокурор зобов'язаний вжити заходів у встановленому законом порядку щодо виправлення з його точки зору судових помилок, висловити незгоду з визначеною судом мірою покарання, якщо вона не відповідає ступеню тяжкості злочину та суспільної небезпеки особи, яка його вчинила.

Таким чином, підтримання державного обвинувачення — це діяльність прокурора у встановленому кримінальним процесуальним законом порядку, яка складається з аналізу матеріалів справи і доказування вини особи в суді, сприяння винесенню законного, обґрунтованого та справедливого вироку.

2. Представництво інтересів громадянина і держави в суді у визначених законом випадках — одна з важливих гарантій забезпечення захисту прав і свобод громадян й інтересів держави. Участь прокурора в суді — один із засобів забезпечення й поновлення порушених прав та законних інтересів громадян і держави.

Форми представництва такі:

- звернення до суду з позовами або заявами про захист прав і свобод особи, законних інтересів юридичних осіб, коли порушуються інтереси держави, або про визнання незаконними правових актів, дій чи рішень органів, посадових осіб;
- участь у судовому розгляді справ;

- внесення апеляційних чи касаційних подань на судові рішення або заяви про їх перегляд з нововиявленими обставинами.

Прокуратура представляє інтереси громадян або держави в суді від імені держави України, здійснюючи представництво через прокурорів, які уповноважені на це державою. Тому довіреності чи доручення прокурору не потрібні, оскільки він представляє інтереси конкретної особи чи органу влади. У межах своєї компетенції прокурор діє як представник держави, маючи водночас усі процесуальні права позивача. Прокурор самостійно визначає підстави для представництва в судах, форми його здійснення і може здійснювати представництво в будь-якій стадії судочинства в порядку, передбаченому законом.

Право прокурора на позов регламентується цивільним процесуальним та господарським процесуальним законодавством, а також наказами Генерального прокурора. Процесуальне становище прокурора в ролі позивача дещо відрізняється від становища інших осіб, які заявляють позов у цивільній справі. Так, прокурор не несе судових витрат, до нього не може бути пред'явлено зустрічного позову, рішення суду за позовом прокурора поширюються не на прокуратуру, а на особу, в інтересах якої пред'явлено позов.

Прокурор здійснює представництво в суді, якщо громадянин не спроможний через фізичні вади, матеріальний стан або з інших причин самостійно захищати свої порушені чи оскаржені права.

3. Сутність і завдання прокурорського нагляду визначені в п. 3, 4 ст. 121 Конституції України. Правове регулювання прокурорського нагляду в Конституції України визначає наглядові функції прокуратури як самостійну форму державної діяльності.

Нагляд за додержанням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. Згідно з Конституцією України прокурорський нагляд за додержанням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, є однією з основних функцій прокуратури, що реалізується Генеральним прокурором і підпорядкованими йому прокурорами. Цей напрямок прокурорського нагляду спрямований на забезпечення встановленого громадського порядку, виявлення і розкриття злочинів, розгляду заяв і повідомлень про них, законності оперативних заходів та досудового слідства.

Предметом правоохоронної діяльності прокуратури при цьому є насамперед захист прав і свобод громадян, а також інтересів держави і суспільства.

У Законі України “Про оперативно-розшукову діяльність” (1992 р.) визначається, що *оперативно-розшукова діяльність* — це система гласних, негласних, розшукових, розвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів. До оперативних підрозділів належать оперативні служби міліції, служби безпеки України, прикордонних військ, кримінально-виконавчої системи, податкової міліції.

Діяльність прокуратури з нагляду за додержанням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, започатковано з прийняттям Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” від 18 лютого 1992 р. і виданням наказу Генерального прокурора “Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які ведуть боротьбу із злочинністю” 4 квітня 1992 р. У наказі чітко окреслено завдання прокурорів усіх інстанцій — постійно здійснювати нагляд за додержанням кримінальною міліцією вимог Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”.

Основне завдання прокуратури в цьому напрямку діяльності полягає в попередженні та припиненні порушення прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, залучених до оперативно-розшукової діяльності. При цьому слід урахувувати, що саме при здійсненні оперативно-розшукових заходів найбільшою мірою можуть бути обмежені чи порушені права та законні інтереси громадян щодо таємного листування, телефонних розмов, свободи руху, недоторканності житла тощо.

До порядку здійснення нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю входять:

- наявність передбачених законом підстав здійснення оперативно-розшукової діяльності;
- наявність повноважень у осіб, які здійснюють таку діяльність;
- обов’язковість документування оперативно-розшукових дій;
- об’єктивність і повнота здійснюваних перевірок;
- своєчасне і повне надання органам слідства оперативних даних, матеріалів про застосування спеціальних технічних засобів;
- відповідність оперативно-розшукових дій завданням оперативно-розшукової діяльності.

При здійсненні нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю прокурор не втручається безпосередньо в цю діяльність, а лише зобов’язаний забезпечувати законність і обґрунтованість оперативно-розшукових заходів.

Предметом прокурорського нагляду за додержанням закону органами дізнання та досудового слідства є сприяння таким діям:

- розкриттю злочинів, захисту особи, її прав, свобод, усіх форм власності від злочинних посягань;
- запобіганню незаконному притягненню особи до кримінальної відповідальності;
- виконанню вимог закону про невідворотність покарання за вчинений злочин;
- охорони прав і законних інтересів громадян, які перебувають під слідством;
- здійсненню заходів запобігання злочинам, усунення причин та умов, що сприяють їх вчиненню.

Здійснюючи нагляд за додержанням законів при провадженні дізнання і досудового слідства, прокурор вживає заходів, щоб ці органи виконували такі вимоги:

- додержання передбаченого законом порядку порушення, припинення, закриття кримінальних справ, а також встановлених законом процесуальних строків розслідування та тримання під вартою;
- у процесі розслідування злочинів дотримуватись вимог ст. 22 КПК України про всебічне, повне та об'єктивне дослідження всіх обставин, що викривають або виправдовують обвинуваченого, пом'якшують або обмежують його відповідальність;
- виявлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів та вжиття заходів їх усунення.

Нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших примусових заходів, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Основне завдання в цьому напрямку діяльності прокуратури — не припустити порушення прав і законних інтересів громадян, засуджених до позбавлення волі, а також інших осіб, обмежених у свободі і внаслідок цього не здатних повною мірою реалізувати своє право на захист. Чинне законодавство наділяє прокурора великими повноваженнями у здійсненні цієї сфери нагляду. Прокурорський нагляд при цьому має бути систематичний з тим, щоб забезпечити своєчасне і правильне виконання відповідно до вимог закону судових рішень у кримінальних справах; законне і обґрунтоване перебування особи в місцях тримання затриманих і попереднього ув'язнення (слідчих ізоляторах), у виправно-трудових та інших установах, що виконують

покарання; дотримання встановлених законом прав узятих під варту осіб, порядку, умов їх тримання та відбування кримінального покарання; виконання законодавства про звільнення засуджених від відбування покарання, відстрочку виконання вироку та інших питань, пов'язаних з виконанням вироку, а також поміщення осіб у психіатричні лікарні та перебування в них.

Прокурор має право безперешкодно в будь-який час відвідувати установи, що виконують покарання, місця тримання затриманих і попереднього ув'язнення; опитувати затриманих, заарештованих, засуджених; ознайомлюватися з документами, на підставі яких особи тримаються в місцях позбавлення волі або затримані чи взяті під варту; перевіряти законність доказів, розпоряджень, постанов, інструкцій, інших актів адміністрації виправно-трудова та інших установ, що виконують покарання; вимагати від посадових осіб відповідних установ пояснень з приводу допущених порушень, здійснення перевірок; звільняти негайно своєю мотивованою постановою осіб, які без законних підстав тримаються в місцях затримання, попереднього ув'язнення, виправно-трудова та інших установах; вимагати скасування незаконних і необґрунтованих наказів, розпоряджень, постанов та інших актів виправно-трудова та інших установ, що виконують покарання.

Постанови і вказівки прокурора щодо додержання встановлених законодавством порядку і умов тримання затриманих, заарештованих, засуджених до позбавлення волі підлягають обов'язковому виконанню адміністрацією відповідних установ.

Предметом такого нагляду є також стан додержання законів при застосуванні примусових заходів медичного та виховного характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів у відповідному напрямі своєї діяльності, повинен забезпечувати виключення фактів незаконного і безпідставного обмеження особистої свободи громадян.

Прокурорський нагляд як форма діяльності органів прокуратури спрямований на всебічне утвердження верховенства права.

Загальний нагляд. Суть і призначення загального нагляду полягають у тому, щоб забезпечити нагляд прокуратури з додержанням і точним виконанням законів в усіх сферах життєдіяльності держави.

До *предмета* загального нагляду входять законність актів, виданих органами державного управління, місцевими радами, їх вико-

навчими органами, громадськими організаціями і посадовими особами. До таких правових актів належать накази, рішення, ухвали, розпорядження, інструкції та інші нормативні документи як загального, так і індивідуального характеру. Нагляд за додержанням законів у сфері економічних та міжнаціональних відносин, охорони навколишнього природного середовища, митної та зовнішньоекономічної діяльності становить значну частину діяльності прокуратури.

Згідно зі ст. 20 Закону України “Про прокуратуру” при виконанні загального нагляду прокурор користується великими повноваженнями. При цьому зазначимо, що прокуратурі не надано право відмінити чи змінювати рішення, які є незаконними або необґрунтованими. Повноваження прокурора полягають у тому, що він зобов’язаний своєчасно виявляти порушення закону і вживати заходів усунення виявлених порушень, причин та умов, які їм сприяли, а також притягти порушників до відповідальності.

До предмета загального нагляду входять також:

- відповідність актів, що видаються всіма органами, підприємствами, установами, організаціями та посадовими особами, Конституції України та чинному законодавству;
- додержання законів щодо недоторканності особи, соціально-економічних, політичних, особистих прав людини, захисту її честі й гідності;
- додержання законів, що стосуються економічних, міжнаціональних відносин, зовнішньоекономічної діяльності, охорони навколишнього середовища.

Перевірка виконання законів здійснюється за заявами та іншими повідомленнями про порушення законності, що потребує прокурорського реагування, а за наявності приводів — з власної ініціативи прокурора.

Прокуратура не підміняє органи відомчого управління та контролю і не втручається в господарську діяльність, якщо вона не суперечить чинному законодавству.

При здійсненні загального нагляду *прокурор має право:*

- безперешкодно за посвідченням, що підтверджує обійману ним посаду, входити у приміщення державних органів, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, а також до військових частин; доступу до документів і матеріалів, необхід-

них для перевірки, у тому числі за письмовою вимогою, і тих, що містять комерційну чи банківську таємницю або конфіденційну інформацію. Письмово вимагати подання у прокуратуру для перевірки зазначених документів та матеріалів, видачі необхідних довідок, у тому числі щодо операцій і рахунків юридичних осіб, для вирішення питань, пов'язаних з перевіркою;

- вимагати для перевірки розпорядження, інструкції, накази та інші акти і документи, одержувати інформацію про стан законності й заходи її забезпечення;
- вимагати від керівників та колегіальних органів здійснення перевірок, ревізій діяльності підпорядкованих і підконтрольних підприємств, а також залучення спеціалістів для виконання перевірок, відомчих та позавідомчих експертиз;
- викликати посадових осіб і громадян, вимагати від них даних або письмових пояснень щодо порушення закону.

При виявленні порушень закону прокурори в межах своєї компетенції мають право:

- опротестовувати акти Прем'єр-міністра України, Кабінету Міністрів України, Уряду Республіки Крим, міністерств, державних комітетів і відомств, виконавчих органів місцевих рад, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також рішень і дій посадових осіб;
- вносити докази або протести щодо рішень місцевих рад залежно від характеру порушень;
- порушувати у встановленому законом порядку кримінальну справу, дисциплінарне провадження або провадження про адміністративне правопорушення;
- давати приписи щодо очевидних порушень закону;
- вносити подання до державних органів, громадських організацій і посадових осіб про усунення порушень закону та умов, що сприяли їм;
- звертатися до загальних чи господарських судів із заявами про захист прав і законних інтересів громадян, держави, юридичних осіб.

До правових актів загального нагляду належать протест, припис, подання, постанови.

Протест — це акт прокурорського реагування на виявлення порушення закону, який вноситься прокурором до органу або посадової особи, що допустили порушення, або до вищестоячого органу

чи посадової особи, які мають право усунути правопорушення. У протесті прокурор ставить питання про скасування акту або приведення його у відповідність з актом, припинення незаконної дії посадової особи, поновлення порушеного права. Протест зупиняє дію опротестованого акту і підлягає обов'язковому розгляду відповідним органом або посадовою особою в десятиденний строк після його надходження. Про наслідки розгляду протесту в цей же строк повідомляється прокурор. У разі ухилення від розгляду протесту прокурор може звернутися в суд із заявою про визнання акту незаконним.

Припис — це акт прокурорського реагування на виявлення очевидного порушення закону, що вноситься органу чи посадовій особі, які допустили порушення, або вищестоящому в порядку підпорядкованості органу чи посадовій особі, які наділені повноваженнями щодо усунення правопорушення. Припис підлягає негайному виконанню, про що повідомляється прокурор. Орган чи посадова особа можуть оскаржити припис вищестоящому прокурору, який зобов'язаний розглянути скаргу протягом десяти днів. Рішення вищестоящого прокурора є остаточним.

Подання — це акт реагування на виявлення порушеного закону з вимогами про усунення порушення, причин цих порушень і умов, що їм сприяли. Подання вноситься державному органу, громадській організації або посадовій особі, які наділені повноваженнями щодо усунення порушення закону. Не пізніше як у місячний строк прокурор має бути повідомлений щодо вжиття відповідних заходів усунення порушень закону, причин та умов, що сприяють їм.

Постанова — це акт реагування на виявлене порушення закону посадовою особою або громадянином. Залежно від характеру порушення прокурор виносить мотивовану постанову про дисциплінарне провадження, провадження про адміністративне правопорушення або про порушення кримінальної справи. Постанова про порушення дисциплінарного провадження або провадження про адміністративне правопорушення підлягає розгляду повноваженою посадовою особою або відповідним органом у десятиденний строк.

Збереження за прокуратурою функції нагляду за додержанням і застосуванням законів на сучасному етапі пов'язано з формуванням нових державних органів, що здійснюватимуть контроль за додержанням законів. Реалізуючи принципи створення правової держави, останніми роками з'явилися і почали діяти такі інституції, як уповно-

важений Верховної Ради України з прав людини, Рахункова палата, Державна податкова адміністрація, Антимонопольний комітет, органи, що забезпечують захист прав споживачів, та ін. У цьому зв'язку в умовах перехідного періоду прокуратура дещо звузила межі прокурорського втручання. Дискусія щодо повноважень з нагляду за додержанням і застосуванням законів в умовах перехідного періоду пов'язана з державно-правовою реформою. Вирішення на законодавчому рівні меж цих повноважень, безумовно, сприятиме поповненню новим змістом правозахисної діяльності прокуратури, головним завданням якої була й залишається охорона прав і свобод громадян.

3.3. Слідство в органах прокуратури. Координація діяльності по боротьбі із злочинністю

Відповідно до п. 9 розд. 15 Перехідних положень Конституції України прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію “попереднього слідства — до формування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування”.

Згідно з кримінально-процесуальним законодавством (ст. 112 КПК України) слідчі слідчого апарату прокуратури здійснюють слідство у кримінальних справах про вбивства, зґвалтування, злочини у сфері службової діяльності, проти довілля, правосуддя та ін. Крім того, в усіх справах про злочини, вчинені службовими особами, які займають відповідне становище, згідно зі ст. 9 Закону України “Про державну службу” досудове слідство здійснюють також слідчі прокуратури.

У Генеральній прокуратурі України працюють старші слідчі з особливо важливих справ і слідчі з особливо важливих справ, у прокуратурі Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя — слідчі з особливо важливих справ і старші слідчі, у районних, районних у містах і міських прокуратурах — старші слідчі та слідчі.

Усі рішення про напрямки слідства і провадження слідчих дій слідчі прокуратури приймають самостійно, за винятком випадків, коли законом передбачено одержання згоди, затвердження чи санкції від прокурора або вмотивованого рішення суду, і несуть повну відповідальність за їх законне і своєчасне виконання.

Як зазначалося, прокуратура є часткою правоохоронної системи і за конституційним статусом та наглядовими повноваженнями посідає особливе місце серед правоохоронних органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю і корупцією. Закон України “Про прокуратуру” покладає на прокуратуру роль координатора діяльності правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю.

Координаційні повноваження прокурорів закріплені у ст. 10 Закону України “Про прокуратуру”, відповідно до якої Генеральний прокурор України та підпорядковані йому прокурори координують діяльність по боротьбі із злочинністю органів внутрішніх справ, органів служби безпеки, податкової міліції, органів митної служби та інших правоохоронних органів.

З метою забезпечення координаційної діяльності зазначених правоохоронних органів прокурор скликає координаційні наради, організовує робочі групи, отримує статистичну та іншу необхідну інформацію, а також бере участь в організації нарад координаційного комітету з боротьби з організованою злочинністю та корупцією при Президентові України.

На основі зазначених положень Закону України “Про прокуратуру” Президент України 12 лютого 2000 р. видав Указ № 299 “Про вдосконалення координації діяльності правоохоронних органів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю”, відповідно до якого діяльність по боротьбі із злочинністю, у тому числі з її проявами в організованих формах і корупцією, координують прокурори.

Таким чином, особливим напрямком діяльності прокуратури є також координація діяльності правоохоронних органів з боротьби зі злочинністю.

3.4. Система органів прокуратури і організація її діяльності

Прокуратура України — це єдина централізована система органів, що пов’язані загальними завданнями та функціями. Система органів прокуратури створена згідно з адміністративно-територіальним устроєм держави і визначається ст. 13 Закону України “Про прокуратуру”. Систему органів прокуратури становлять Генеральна прокуратура України, прокуратури Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя (на правах обласних),

міські, районні, міжрайонні, інші прирівняні до них прокуратури, а також військові прокуратури. До органів військових прокуратур належать військові прокуратури регіонів, військова прокуратура Військово-Морських Сил України (на правах обласних) і військові прокуратури гарнізонів (на правах міських).

У системі органів прокуратури діють спеціальні прокуратури (на правах регіональних), що підпорядковуються обласному прокуророві. До таких прокуратур належать природоохоронні, транспортні прокуратури, прокуратури з питань нагляду за додержанням кримінально-виконавчого законодавства та ін.

Генеральна прокуратура України є центральним органом системи прокуратури, який очолює Генеральний прокурор України. Генеральний прокурор України керує діяльністю всіх органів прокуратури і забезпечує виконання завдань, покладених на прокуратури Конституцією України та Законом України “Про прокуратуру”.

Відповідно до Конституції України Генеральний прокурор України призначається на посаду за згодою Верховної Ради України і звільняється з посади Президентом України. Верховна Рада України може висловити недовіру Генеральному прокуророві, що має наслідком його відставки з посади. Строк повноважень Генерального прокурора України — 5 років.

Генеральний прокурор звільняється з посади ще й у таких випадках:

- закінчення строку, на який його призначено;
- неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- набрання сили обвинувальним вироком щодо нього;
- припинення його громадянства;
- подання заяви про звільнення за власним бажанням.

Генеральний прокурор України спрямовує діяльність органів прокуратури і здійснює нагляд за нею, призначає першого заступника та заступників Генерального прокурора України, прокурорів усіх рівнів.

Структуру Генеральної прокуратури України становлять головні управління, управління та відділи з різних напрямків діяльності прокуратури, визначених Конституцією України та Законом України “Про прокуратуру”.

У Генеральній прокуратурі, прокуратурі Автономної Республіки Крим, прокуратурах областей, міст Києва і Севастополя створюють-

ся колегії. Колегії в органах прокуратури є дорадчим органом. Рішення колегії реалізуються наказами відповідних прокурорів. Колегія Генеральної прокуратури України створюється у складі Генерального прокурора України, його першого та інших заступників, прокурорів Автономної Республіки Крим та деяких керівників апарату Генеральної прокуратури. Колегії прокуратур розглядають найважливіші питання щодо додержання законності, стану правопорядку, діяльності органів прокуратури у сфері боротьби зі злочинністю і зміцнення законності.

Система органів прокуратури може ефективно діяти лише за умов належної організації її діяльності. Організація діяльності — це засоби, форми й методи реалізації завдань, покладені на органи прокуратури. Головним в організації діяльності органів прокуратури є визначення її основних напрямків, належне планування, забезпечення дієвого контролю виконання, правильний добір і розстановка кадрів.

Правоохоронна діяльність прокуратури, яка побудована на чіткій системі, має внутрішню організаційну логіку, підпорядковану закономірностям, що дають можливість виявляти порушення закону та відповідно реагувати на них. Централізація органів прокуратури, вертикальне підпорядкування прокурорів нижчого рівня та незалежність їх від будь-якого впливу є основою зміцнення законності, забезпечення демократичних принципів правової держави.

3.5. Кадри органів прокуратури

Особливий характер діяльності прокурорів і слідчих прокуратури зумовлює необхідність визначення певних вимог професійного та морально-етичного плану щодо осіб, які призначаються на такі посади.

Прокурорами і слідчими можуть призначатися громадяни України, які мають вищу юридичну освіту, необхідні ділові та моральні якості. Працівники прокуратури повинні мати високі людські якості, бути принциповими і непримиренними до порушень законів, поєднувати свої професійні обов'язки з громадською мужністю, неподкупністю, справедливістю. Вони повинні особливо дотримуватися вимог закону.

Особи, які не мають досвіду практичної роботи за спеціальністю, проходять в органах прокуратури стажування до одного року. Осо-

би, які вперше призначені на посаду помічників прокурорів, прокурорів управлінь, відділів, слідчих прокуратури, складають Присягу працівника прокуратури.

На посади прокурорів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя призначаються особи віком не молодше 30 років, які мають досвід роботи в органах прокуратури або на судових посадах не менше семи років. На посади міських, районних прокурорів призначаються особи віком не молодше 25 років зі стажем роботи в органах прокуратури або на судових посадах не менше трьох років.

Прокурори і слідчі прокуратури підлягають атестації один раз на 5 років. Прокурорам і слідчим органів прокуратури присвоюються класні чини відповідно до посади, яку вони обіймають, і стажу роботи.

Чинне законодавство гарантує недоторканність особи працівників прокуратури. Нанесення тілесних ушкоджень, образа, погроза щодо працівника прокуратури чи його близьких родичів, а також знищення майна, інші насильницькі дії у зв'язку з виконанням службових обов'язків спричинюють встановлену кримінальним законом кримінальну відповідальність.

3.6. Сутність змін, внесених у Закон України “Про прокуратуру” у зв'язку з приведенням його положень у відповідність до ст. 8 Конституції України

З прийняттям Конституції України 1996 р. багато законодавчих положень з регулювання судової діяльності й діяльності правоохоронних органів потребували суттєвих змін, що безпосередньо стосуються і органів прокуратури.

Зокрема, суттєво змінено в судочинстві функції прокурора як представника держави. Нині у відповідність до Конституції України приведені кримінально-процесуальне законодавство (із змінами від 21 червня 2001 р.) та Закон України “Про прокуратуру” (із змінами від 12 липня 2001 р.). У цьому зв'язку прокурор позбавлений переваг, які він мав у судовому процесі та провадженні у кримінальних справах, а саме санкціонувати арешт громадян, які звинувачуються у вчиненні злочину, давати санкції на обшук житлового приміщення та інших володінь особи, вносити протести щодо судових рішень,

які набрали чинності, або припиняти їх виконання, складати висновок після виступів сторін у цивільному процесі, навіть тоді, коли він виступає як позивач, продовжувати строки перебування під вартою.

Такі функції, як санкції на арешт, обшук житлових приміщень, продовження строків тримання під вартою, згідно з Конституцією України відійшли виключно до судів, а прокурор, як і громадянин або його адвокат, звертається до суду з клопотанням, направляє апеляційні та касаційні подання на судові рішення до апеляційного або касаційного суду.

Після внесення змін у кримінально-процесуальне законодавство участь прокурора під час розгляду судом кримінальних справ обов'язкова, крім випадків, коли розглядаються кримінальні справи щодо приватного звинувачення і коли прокурор відмовляється від підтримання державного обвинувачення.

При судовому розгляді справи прокурор підтримує державне обвинувачення, сприяє виконанню вимог закону про всебічний, повний і об'єктивний розгляд справи, висловлює свої міркування з приводу застосування кримінального закону і міри покарання для підсудного. На відміну від положення, яке діяло раніше, за новим процесуальним законом у разі відмови прокурора від обвинувачення суд може продовжувати розгляд справи, якщо цього вимагає потерпілий у справі.

Як державний обвинувач прокурор обов'язково бере участь у розгляді справи апеляційним судом, а при незгоді з рішенням апеляційного суду він, як і інші учасники процесу, має право на касаційне подання до Касаційного суду України та Верховного Суду України.

Конституція України визначила як основну засаду судочинства підтримання державного обвинувачення в суді прокурором, тобто поставила під сумнів участь у судочинстві представника громадськості — громадського обвинувача. Через це внаслідок змін, внесених у кримінально-процесуальний закон, такий учасник кримінального процесу, як громадський обвинувач, відсутній.

Потреба подальшого реформування українського законодавства щодо організації та діяльності прокуратури України зумовлена насамперед змінами як структури, функцій органів державної влади та управління, так і суспільних відносин у цій сфері. На нових засадах відповідно до Конституції України та Закону України “Про судоустрій України” від 7 лютого 2002 р. сформовано систему органів судової влади, створено нові інституції, покликані здійснювати за-

хист прав людини; з розширенням прав суб'єктів господарювання одночасно обмежується сфера діяльності контролюючих та наглядових органів. Потреби реформування законодавства у сфері прокурорської діяльності продиктовані також вимогами п. 9 розд. 15 Перехідних положень Конституції України.

Закон України “Про судоустрій України”, який набрав чинності 1 червня 2002 р., а також зміни, які було внесено у кримінально-процесуальний, цивільний процесуальний кодекси України 21 червня 2001 р., зумовлюють такі напрямки реформування прокуратури:

- поступове приведення структури в системі органів прокуратури у відповідність до конституційних функцій прокуратури з урахуванням нового судоустрою та досудового слідства;
- забезпечення конкретного визначення обсягів, меж та форм повноважень прокуратури щодо представництва інтересів громадянина і держави в суді;
- точне визначення і встановлення кола найважливіших інтересів держави, які повинна захищати прокуратура.

Новий Закон України “Про судоустрій України”, що набрав чинності з 1 червня 2002 р., зумовлює необхідність чіткого розподілу функцій між органами правосуддя та прокуратури, у тому числі щодо зобов'язань, які випливають з положень Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод громадян (1950 р.).

Контрольні питання

1. Правові основи діяльності органів прокуратури і Конституційний статус прокуратури України.
2. Зміни, внесені 12 липня 2001 р. до Закону України “Про прокуратуру”, і їх відповідність положенням Конституції України 1996 р.
3. Місце прокуратури в системі органів державної влади, роль у забезпеченні взаємодії всіх гілок влади.
4. Завдання органів прокуратури, їх визначення в Законі України “Про прокуратуру”, відповідність основним принципам правової держави.
5. Функції прокуратури і їх правове регламентування.
6. Охарактеризуйте принципи організації і діяльності органів прокуратури.
7. Сутність функції підтримання прокурором державного обвинувачення в суді.
8. Форми представництва прокурором інтересів громадянина і держави в суді.

9. Напрямки прокуратури на сучасному етапі, визначені Перехідними положеннями Конституції України.
10. Визначення прокурорського нагляду як самостійної форми державної діяльності.
11. Загальний нагляд, його предмет, значення щодо забезпечення законності в усіх сферах життєдіяльності країни.
12. Акти прокурорського реагування на порушення законності.
13. Нагляд за додержанням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність; предмет і завдання такого нагляду.
14. Нагляд за додержанням законів органами дізнання, досудового слідства і значення цієї галузі; нагляд за забезпеченням законності при розкритті та розслідуванні злочинів.
15. Нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших примусових заходів, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян: суть такого нагляду, повноваження прокурора при його здійсненні.
16. Слідство в органах прокуратури.
17. Координація прокурорами діяльності правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю.
18. Система органів прокуратури і організація їх діяльності.
19. Генеральний прокурор України: порядок його призначення, повноваження, роль щодо спрямованості діяльності органів прокуратури.
20. Кадри органів прокуратури.
21. Значення і основні напрямки подальшого реформування прокуратури.

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

4.1. Завдання, організація діяльності й система Служби безпеки України

Служба безпеки України (СБУ) — це державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України. Служба безпеки України підпорядкована Президенту України і підконтрольна Верховній Раді України.

До правової бази діяльності СБУ належать Конституція України, закони України “Про Службу безпеки України”, “Про оперативно-розшукову діяльність”, “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю”, інші акти законодавства України та визнані Україною відповідні міжнародні правові акти.

Завдання СБУ визначені у ст. 2 Закону України “Про Службу безпеки України” (далі — Закону), відповідно до вимог якої на СБУ покладається в межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб.

До завдань СБУ належать також попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

До **основних засад діяльності** СБУ належать:

- законність;
- повага до прав та гідності особи;
- позапартійність;
- відповідальність перед народом України.

В оперативно-службовій діяльності СБУ дотримується також **принципів** поєднання єдиначальності та колегіальності, гласності та конспірації.

Діяльність СБУ здійснюється на основі дотримання прав і свобод людини. Органи і співробітники СБУ повинні поважати гідність людини і виявляти до неї гуманне ставлення, не допускати розголошення відомостей про особисте життя людини. У виняткових випадках з метою припинення та розкриття державних злочинів окремі права і свободи особи можуть бути тимчасово обмежені в порядку й межах, визначених Конституцією та законами України. Неправомірне обмеження законних прав та свобод людини неприпустиме і передбачає відповідальність згідно із законодавством. Орган СБУ в разі порушення його співробітниками при виконанні службових обов'язків прав чи свобод людини повинен вжити заходів поновлення цих прав та свобод, відшкодування заподіяної моральної і матеріальної шкоди, притягнення винних до відповідальності. Протягом місячного строку на вимогу громадян України СБУ зобов'язана дати їм письмові пояснення з приводу обмеження їхніх прав чи свобод. Громадяни України мають право оскаржити до суду неправомірні дії посадових (службових) осіб та органів СБУ.

Сутність принципу позапартійності полягає в тому, що згідно зі ст. 6 Закону використання СБУ в партійних, групових чи особистих інтересах не допускається, а діяльність партій, рухів та інших громадських об'єднань, що мають політичні цілі, у СБУ забороняється. На період служби чи роботи за трудовим договором членство співробітників СБУ в таких об'єднаннях припиняється. Як виняток дозволяється членство працівників, які уклали трудовий договір із СБУ, у професійних спілках.

Про діяльність СБУ громадськість України інформується через засоби масової інформації та в інших формах у визначеному законодавством порядку. Забороняється встановлювати обмеження щодо інформації про загальний бюджет СБУ, її компетенції та основні напрями діяльності, а також щодо випадків протиправних дій органів і співробітників СБУ. Не підлягають розголошенню відомості, що становлять державну, військову, службову та комерційну таємницю, а також інформація конфіденційного характеру, розголошення якої може завдати шкоди національній безпеці України, честі й гідності особи або порушити її законні права, крім випадків, передбачених законодавством в інтересах правосуддя.

З метою виконання покладених на СБУ завдань вона взаємодіє з державними органами, підприємствами, установами, організаціями

та посадовими особами. Громадяни України, їх об'єднання та інші особи сприяють законній діяльності СБУ на добровільних засадах.

У **систему СБУ** входять:

- Центральне управління СБУ;
- Служба безпеки Автономної Республіки Крим;
- регіональні органи служби безпеки;
- органи військової контррозвідки;
- військові формування;
- навчальні, науково-дослідні та інші заклади СБУ.

Організаційна структура СБУ визначається Президентом України.

Центральне управління СБУ, інші органи та установи, що входять у систему СБУ, є юридичними особами. Вони мають печатку із зображенням державного герба України та своїм найменуванням, інші печатки і штампи, рахунки в банках, у тому числі валютні.

Центральне управління СБУ відповідає за стан державної безпеки, координує і контролює діяльність інших органів СБУ. До складу Центрального управління СБУ входять:

- апарат Голови СБУ;
- функціональні підрозділи — розвідки, контррозвідки, військової контррозвідки, захисту національної державності, боротьби з корупцією і організованою злочинною діяльністю, інформаційно-аналітичний, оперативно-технічний, оперативного документування, слідчий, урядового зв'язку, роботи з особовим складом, адміністративно-господарський, фінансовий, військово-медичний та інші підрозділи згідно з організаційною структурою СБУ.

Функціональний **підрозділ розвідки** у складі Центрального управління має статус *розвідувального органу СБУ*.

Центральне управління СБУ видає *положення, накази, розпорядження, інструкції, дас вказівки*, обов'язкові для виконання в системі СБУ. Зазначені акти не підлягають виконанню, якщо в них встановлюються не передбачені законодавством додаткові повноваження органів і співробітників СБУ або антиконституційні обмеження прав та свобод громадян.

У межах своєї компетенції Центральне управління СБУ вносить Президенту України пропозиції про видання актів з питань збереження державної таємниці, обов'язкових для виконання органами державного управління, підприємствами, установами, організаціями і громадянами.

До *регіональних органів* СБУ належать обласні управління СБУ, їх міжрайонні, районні та міські підрозділи, розміщення і територіальна компетенція яких можуть не збігатися з адміністративно-територіальним поділом України.

В інтересах державної безпеки органи і підрозділи СБУ можуть створюватися на окремих державних стратегічних об'єктах і територіях, у військових формуваннях.

У своїй оперативно-службовій діяльності регіональні органи СБУ не залежать від органів місцевої державної адміністрації та місцевого самоврядування, посадових осіб, партій і рухів.

Органи військової контррозвідки створюються для контррозвідального забезпечення Збройних Сил України і Прикордонних військ України та інших військових формувань, дислокованих на території України.

Керівництво діяльністю СБУ, її Центральним управлінням здійснює *Голова Служби безпеки України*, який несе персональну відповідальність за виконання завдань, покладених на СБУ, і призначається Верховною Радою України за поданням Президента України. Голова СБУ має заступників, які за його поданням призначаються Президентом України.

У Службі безпеки України створюється колегіальний дорадчий орган — *колегія*, яка визначає шляхи виконання покладених на СБУ завдань, приймає рішення з основних напрямів і проблем оперативно-службової діяльності та роботи з кадрами. Рішення колегії приймаються більшістю голосів і оголошуються наказами Голови СБУ.

До складу колегії входять Голова СБУ, його заступники, Голова Служби безпеки Республіки Крим та інші особи, крім народних депутатів України, призначені Президентом України за погодженням з Верховною Радою України.

Начальники підрозділів Центрального управління СБУ розвідки, контррозвідки, військової контррозвідки, захисту національної державності, боротьби з корупцією і організованою злочинною діяльністю, інформаційно-аналітичного, оперативно-технічного, оперативного документування, слідчого, урядового зв'язку, роботи з особовим складом, а також начальники регіональних органів — обласних управлінь СБУ призначаються Президентом України за поданням Голови СБУ.

Голова Служби безпеки Республіки Крим призначається відповідно до законодавства Республіки Крим за погодженням з Головою СБУ.

Порядок призначення інших посадових осіб СБУ визначається Головою СБУ. Начальники регіональних органів СБУ призначаються з відома глави місцевої державної адміністрації.

Служба безпеки України для вирішення покладених на неї завдань може встановлювати контакти з органами безпеки іноземних держав і взаємодіяти з ними на підставі норм міжнародного права, відповідних договорів та угод.

Служба безпеки України взаємодіє з Управлінням охорони вищих посадових осіб України, правоохоронними та митними органами України в порядку і на засадах, визначених законами, указами Президента України та прийнятими на їх основі актами СБУ і відповідного відомства.

4.2. Повноваження Служби безпеки України

Службі безпеки України, її органам і співробітникам для виконання покладених на них обов'язків **надається право:**

- вимагати від громадян та посадових осіб припинення правопорушень і дій, що перешкоджають здійсненню повноважень СБУ, перевіряти у цьому зв'язку документи, які посвідчують їх особу, а також здійснювати огляд осіб, їх речей і транспортних засобів, якщо є загроза втечі підозрюваного або знищення чи приховування речових доказів злочинної діяльності;
- подавати органам державного управління обов'язкові для розгляду пропозиції з питань національної безпеки України, у тому числі про припинення роботи, пов'язаної з державними таємницями, яка виконується з порушенням встановлених правил;
- одержувати на письмовий запит керівника відповідного органу СБУ від міністерств, державних комітетів, інших відомств, підприємств, установ, організацій, військових частин, громадян та їх об'єднань дані й відомості, необхідні для забезпечення державної безпеки України, а також користуватись з цією метою службовою документацією і звітністю. Отримання від банків інформації, яка містить банківську таємницю, здійснюється в порядку та обсязі, встановлених Законом України “Про банки і банківську діяльність”;
- входити в порядку, погодженому з адміністрацією підприємств, установ та організацій і командуванням військових частин, на їх територію і у службові приміщення;

- мати слідчі ізолятори для тримання осіб, узятих під варту та затриманих органами СБУ;
- використовувати з наступним відшкодуванням витрат та збитків транспортні засоби, які належать підприємствам, установам і організаціям, військовим частинам і громадянам (крім транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав і організацій, транспортних засобів спеціального призначення), для проїзду до місця події, припинення злочинів, переслідування та затримання осіб, які підозрюються в їх вчиненні, доставляння до лікувальних установ осіб, які потребують термінової медичної допомоги;
- виключно при безпосередньому припиненні злочинів, розслідування яких віднесено законодавством до компетенції СБУ, переслідуванні осіб, що підозрюються в їх вчиненні, заходити в жилі, службові, виробничі та інші приміщення, на території і земельні ділянки й оглядати їх з наступним повідомленням прокурора протягом 24 годин;
- вживати гласних і негласних оперативних заходів у порядку, визначеному Законом України “Про оперативно-розшукову діяльність”;
- здійснювати співробітництво з громадянами України та іншими особами, у тому числі на договірних засадах, дотримуючись при цьому умов добровільності та конфіденційності цих відносин;
- користуватися на договірних засадах службовими приміщеннями підприємств, установ, організацій, військових частин, а також жилими та іншими приміщеннями громадян;
- направляти військовослужбовців СБУ для роботи на штатних посадах в інших установах, підприємствах і організаціях на час виконання конкретних завдань в інтересах розвідки, контррозвідки, боротьби з корупцією та організованою злочинною діяльністю; в окремих випадках у порядку, визначеному колегією СБУ, допускається направлення на роботу таких військовослужбовців в установи, підприємства і організації з ініціативи їх керівників;
- в інтересах розвідки, контррозвідки і оперативно-розшукової діяльності створювати інформаційні системи та вести оперативний облік в обсязі та порядку, що визначаються завданнями, покладеними на СБУ;

- морально і матеріально заохочувати співробітників СБУ та інших осіб за заслуги у забезпеченні державної безпеки; представляти їх у встановленому порядку до державних нагород;
- позачергово придбавати квитки на всі види транспорту незалежно від наявності місць і поселятися в готелях при пред'явленні посвідчення про відрядження;
- безплатного проїзду всіма видами міського пасажирського транспорту загального користування (крім таксі), залізничного та водного транспорту приміського сполучення, автобусами приміських маршрутів, а також попутним транспортом;
- видавати в разі наявності небезпеки для життя і здоров'я особам, узятим під захист, відповідно до чинного законодавства зброю, спеціальні засоби індивідуального захисту та сповіщення про небезпеку.

Військовослужбовці СБУ мають право зберігати, носити, використовувати і застосовувати зброю та спеціальні засоби на підставах і в порядку, передбачених Законом України “Про міліцію”, військовими статутами Збройних Сил України та іншими актами законодавства.

Відповідно до ст. 36 Закону *законні вимоги співробітників СБУ при виконанні ними службових обов'язків є обов'язковими для громадян і посадових осіб*. Непокора або опір законним вимогам співробітників СБУ, неправомірне втручання в їх законну діяльність передбачає встановлену законодавством відповідальність.

На СБУ відповідно до її основних завдань покладаються такі **обов'язки**:

- виконувати інформаційно-аналітичну роботу в інтересах ефективного здійснення органами державної влади та управління України внутрішньої і зовнішньої діяльності, вирішення проблем оборони, соціально-економічного будівництва, науково-технічного прогресу, екології та інших питань, пов'язаних з національною безпекою України;
- здійснювати розвідувальну діяльність відповідно до закону;
- здійснювати заходи контррозвідувального забезпечення дипломатичних представництв, консульських та інших державних установ, а також заходи, пов'язані з охороною державних інтересів у сфері зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності, безпекою громадян України за кордоном;

- виявляти, припиняти та розкривати злочини, розслідування яких віднесено законодавством до компетенції СБУ; здійснювати дізнання і слідство в цих справах; розшукувати осіб, які переховуються через вчинення зазначених злочинів;
- здійснювати контррозвідувальні заходи з метою попередження, виявлення, припинення і розкриття будь-яких форм розвідувально-підривної діяльності проти України;
- забезпечувати захист державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності України від протиправних посягань з боку окремих осіб та їх об'єднань;
- здійснювати контррозвідувальне забезпечення оборонного комплексу, Збройних Сил України, інших військових формувань, дислокованих на території України, енергетики, транспорту, зв'язку, а також важливих об'єктів інших галузей господарства;
- брати участь у розробці та здійсненні заходів захисту державних таємниць України, в передбаченому законодавством порядку сприяти підприємствам, установам, організаціям та підприємцям у збереженні комерційної таємниці, розголошення якої може завдати шкоди життєво важливим інтересам України;
- здійснювати відповідно до законодавства профілактику правопорушень у сфері державної безпеки;
- у межах визначеної законодавством компетенції забезпечувати захист особистої безпеки громадян і осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у разі надходження від них, членів їх сімей та близьких родичів заяви, звернення керівника відповідного державного органу чи отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози їх життю, здоров'ю, житлу чи майну; брати участь у реабілітації і поновленні прав незаконно репресованих осіб;
- сприяти Прикордонним військам України в охороні державного кордону України;
- сприяти забезпеченню режиму воєнного та надзвичайного стану в разі їх оголошення, а також ліквідації наслідків стихійного лиха, значних аварій, катастроф, епідемій, епізоотій та інших надзвичайних ситуацій;
- подавати наявними силами і засобами, у тому числі й технічними, допомогу органам внутрішніх справ, іншим правоохоронним органам у боротьбі зі злочинністю;

- брати участь у розробці заходів і вирішенні питань, що стосуються в'їзду в Україну та виїзду за кордон, перебування на території України іноземців та осіб без громадянства, прикордонного режиму і митних правил;
- забезпечувати засекреченим і шифрованим зв'язком державні органи України і посадових осіб відповідно до переліку, який встановлюється Кабінетом Міністрів України;
- здійснювати наукові дослідження і дослідно-конструкторські роботи, впроваджувати їх результати у практику діяльності СБУ;
- виконувати за дорученням Верховної Ради України або Президента України інші завдання, безпосередньо спрямовані на забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки держави.

Відповідно до вимог ст. 35 Закону співробітники СБУ самостійно приймають рішення в межах своїх повноважень. Вони повинні відмовлятися від виконання будь-яких наказів, розпоряджень або вказівок, які суперечать чинному законодавству. За протиправні дії та бездіяльність співробітники СБУ несуть дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність.

Співробітники СБУ, які виконують свої обов'язки відповідно до наданих законодавством повноважень і в межах закону, не несуть відповідальності за завдані майнові збитки. Такі збитки відповідно до законодавства компенсуються за рахунок державного бюджету.

4.3. Кадри Служби безпеки України, їх правовий та соціальний захист

До складу кадрів СБУ належать:

- співробітники-військовослужбовці;
- працівники, які уклали трудовий договір з СБУ;
- військовослужбовці строкової служби.

До органів СБУ приймаються на конкурсній, добровільній і договірній основі громадяни України, які за діловими та моральними якостями, освітнім рівнем і станом здоров'я можуть ефективно виконувати службові обов'язки. Критерії професійної придатності, зокрема юридичної обізнаності, визначаються кваліфікаційно-нормативними документами, які затверджуються Головою СБУ.

Кількісний склад співробітників СБУ визначається Президентом України за поданням Голови СБУ виходячи з потреб надійного захисту державної безпеки України в межах встановленого бюджету.

Умови і порядок виконання своїх обов'язків *співробітниками* — *військовослужбовцями* СБУ визначаються укладеним договором (контрактом). На них, а також на *військовослужбовців строкової служби* поширюється визначений законодавством порядок проходження військової служби у Збройних Силах України.

Військовослужбовці СБУ приймають Військову присягу на вірність народу України, їм видається службове посвідчення і вони мають єдину форму одягу, зразки якого затверджуються Президентом України. Використання військових звань, відзнак, форми одягу і службового посвідчення військовослужбовців СБУ іншими особами передбачає встановлену законодавством відповідальність.

Трудові відносини *працівників, які уклали трудовий договір* із СБУ, регулюються законодавством України про працю.

Підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації спеціалістів для СБУ здійснюється відповідно до Закону України “Про освіту” та інших актів законодавства. Для забезпечення професійної освіти кадрів СБУ створюються відповідні навчальні заклади.

Запас СБУ становлять військовослужбовці, які виступили встановлені строки у СБУ, а також інші військовозобов'язані громадяни, зараховані за їх згодою в запас СБУ. Вказані особи перебувають на військовому обліку в регіональних органах СБУ і проходять навчальні збори у визначеному законодавством порядку.

Відповідно до ст. 27 Закону держава забезпечує *соціальний та правовий захист* військовослужбовців і працівників СБУ.

Військовослужбовці СБУ мають політичні, соціально-економічні та особисті права і свободи, а також пільги відповідно до законів України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”, “Про Службу безпеки України” та інших актів законодавства. Право на пільги зберігається також за військовослужбовцями СБУ, яких звільнено зі служби за віком, через хворобу або за вислугою років.

Соціальний захист *працівників, які уклали трудовий договір* з СБУ, забезпечується на загальних підставах відповідно до законодавства про працю.

Військовослужбовці СБУ та громадяни, які беруть участь у забезпеченні державної безпеки, мають певні *правові гарантії*:

- військовослужбовці СБУ при виконанні покладених на них обов'язків є представниками влади, діють від імені держави і перебувають під її захистом. Недоторканність їх особи, їх честь і гідність охороняються законодавством;
- підлягають державному захисту і близькі родичі військовослужбовців СБУ. Правопорушення щодо близьких родичів військовослужбовців СБУ, вчинені у зв'язку з виконанням покладених на цих військовослужбовців обов'язків, спричинюють встановлену законом відповідальність;
- під захистом держави перебувають особи, які допомагають і сприяють СБУ, а також пенсіонери СБУ;
- особам, які допомагають і сприяють СБУ, гарантується конфіденційність відносин. Розголошення даних про такі відносини, інші правопорушення щодо цих громадян та членів їх родин, які здійснюються у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із забезпеченням державної безпеки, спричинюють встановлену законодавством відповідальність;
- на працівників СБУ в разі залучення їх до заходів забезпечення державної безпеки, не пов'язаних безпосередньо з їх функціональними обов'язками, поширюються гарантії правового захисту, встановлені для військовослужбовців СБУ;
- не допускається розголошення факту належності співробітників СБУ до її оперативних підрозділів.

У ст. 29 Закону передбачається надання компенсацій та здійснення виплат у разі загибелі чи каліцтва співробітників СБУ або пошкодження чи знищення їх майна. Так, у разі загибелі військовослужбовця СБУ у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, сім'ї загиблого або його утриманцям виплачується одноразова допомога в розмірі десятирічного грошового забезпечення за останньою посадою, яку він обіймав, і призначається пенсія у зв'язку з втратою годувальника в розмірі місячного посадового окладу. У разі каліцтва, заподіяного військовослужбовцю СБУ у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, а також інвалідності, що настала в період проходження служби чи після закінчення цього строку, але внаслідок захворювання або нещасного випадку, що стався в період проходження служби, йому виплачується одноразова допомога в розмірі від трирічного до п'ятирічного грошового забезпечення (залежно від ступеня втрати працездатності) і призначається пенсія по інвалідності. Збитки, завдані майну військовослужбов-

ця СБУ або членам його родини у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, компенсуються йому, а в разі його загибелі — членам сім'ї в повному обсязі за рахунок коштів державного бюджету.

Наведені компенсації і виплати поширюються на працівників СБУ та осіб, залучених до заходів забезпечення державної безпеки, а також на пенсіонерів СБУ.

4.4. Контроль і нагляд за діяльністю Служби безпеки України

Постійний контроль за діяльністю СБУ, дотриманням нею законодавства здійснюється Комісією Верховної Ради України з питань оборони і державної безпеки.

Голова СБУ регулярно інформує Верховну Раду України, Президію Верховної Ради України та Комісію Верховної Ради України з питань оборони і державної безпеки про діяльність СБУ, стан державної безпеки, дотримання чинного законодавства, забезпечення прав і свобод людини та з інших питань.

Служба безпеки України у встановленому законодавством порядку зобов'язана відповідати на запити постійних і тимчасових комісій Верховної Ради України та народних депутатів України.

Голова СБУ щорічно подає Верховній Раді України звіт про діяльність СБУ.

Контроль за діяльністю СБУ здійснюється також Президентом України та уповноваженими ним державними органами.

Постійний контроль за дотриманням конституційних прав громадян і законодавства в оперативно-розшуковій діяльності органів і підрозділів СБУ, а також контроль за відповідністю виданих СБУ положень, наказів, розпоряджень та інструкцій вказівкам Конституції і законів України здійснюється спеціально призначеними Президентом України посадовими особами. Повноваження цих посадових осіб і правові гарантії їх діяльності визначаються Положенням, яке затверджує Президент України.

Служба безпеки України регулярно в порядку, визначеному Президентом України, інформує Президента України, членів Ради національної безпеки України і посадових осіб, спеціально призначених Президентом України, з основних питань своєї діяльності, про ви-

падки порушення законодавства, а також на їх вимогу подає інші необхідні відомості.

Голова СБУ щорічно подає Президенту України письмовий звіт про діяльність СБУ і несе персональну відповідальність за своєчасність, об'єктивність і повноту поданої інформації.

Контроль за адміністративно-господарською і фінансовою діяльністю СБУ здійснюється в порядку, визначеному Президентом України.

Вищий нагляд за додержанням і застосуванням законів СБУ здійснює Генеральний прокурор України та уповноважені ним прокурори. Для безпосереднього забезпечення цього нагляду у складі Генеральної прокуратури України функціонує Управління нагляду за додержанням законів органами СБУ, державної митної служби та прикордонної охорони при провадженні оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства і відповідні відділи у складі прокуратур Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя.

Контрольні питання

1. Які завдання виконує Служба безпеки України?
2. Основні принципи діяльності Служби безпеки України.
3. Який вигляд має система органів Служби безпеки України?
4. З яких підрозділів складається Центральне управління Служби безпеки України і в чому полягають його основні функції?
5. Охарактеризуйте основні повноваження Служби безпеки України.
6. Які основні обов'язки покладаються на Службу безпеки України?
7. Охарактеризуйте кадровий склад Служби безпеки України.
8. Які правові гарантії мають працівники Служби безпеки України?
9. Ким і в якому порядку здійснюються контроль і нагляд за діяльністю Служби безпеки України?

ОРГАНИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

5.1. Органи внутрішніх справ у системі правоохоронних органів, їх завдання та функції

Одне з центральних місць серед існуючих в Україні правоохоронних органів посідають **органи внутрішніх справ** України. Особливе становище цих органів у системі правоохоронних органів зумовлюється обсягом і складністю їх компетенції при здійсненні правоохоронної діяльності, а також тим, що на них покладається основний тягар боротьби зі злочинністю і робота з профілактики та запобігання злочинам з метою реалізації єдиної державної політики боротьби із злочинністю, яка є складовою внутрішньої політики суверенної та незалежної України. Крім того, органи внутрішніх справ найчисленніші серед інших правоохоронних органів України.

На органи внутрішніх справ України покладено виконання таких **завдань**:

- забезпечення охорони громадського порядку і громадської безпеки;
- розкриття і розслідування злочинів, виявлення та розшук злочинців;
- забезпечення безпеки дорожнього руху;
- охорона прав і законних інтересів громадян, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності від протиправних посягань;
- вжиття заходів щодо усунення причин і умов вчинення злочинів та інших правопорушень;
- забезпечення суворого дотримання законності при здійсненні діяльності підрозділів та посадових осіб органів внутрішніх справ України;
- участь у розробці та реалізації державної політики боротьби зі злочинністю;
- визначення основних напрямків удосконалення діяльності цих органів.

Функції органів внутрішніх справ України визначаються завданнями, які вони покликані виконувати.

До *основних функцій* цих органів належать:

- організація і забезпечення охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю;
- захист прав і свобод громадян, суспільства, держави від протиправних посягань;
- організація і забезпечення безпеки дорожнього руху в містах та інших населених пунктах, а також на автомагістральних шляхах;
- здійснення оперативно-розшукової діяльності;
- здійснення дізнання і досудового слідства у кримінальних справах, що належать до їх компетенції.

Правовою основою діяльності органів внутрішніх справ України є Конституція України, закони України “Про міліцію”, “Про оперативно-розшукову діяльність”, “Про дорожній рух”, Кримінально-процесуальний кодекс України, інші законодавчі акти України, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, міжнародні правові акти, ратифіковані у встановленому законом порядку, які визначають компетенцію, порядок організації та основні напрямки діяльності, права та обов’язки органів внутрішніх справ України при виконанні покладених на них завдань.

5.2. Система органів внутрішніх справ

До *системи* органів внутрішніх справ входять міліція та внутрішні війська. Структурно система органів внутрішніх справ будується відповідно до державного та адміністративно-територіального устрою України і за функціональними ознаками. Згідно з державним та адміністративно-територіальним поділом органи внутрішніх справ поділяються на центральні та місцеві, або територіальні.

Центральним органом внутрішніх справ є Міністерство внутрішніх справ (МВС) України, якому підпорядковуються всі органи внутрішніх справ на території держави.

До *місцевих (територіальних)* органів внутрішніх справ України належать:

- Головні управління МВС (ГУМВС) України в Автономній Республіці Крим, Київській області та місті Києві;
- управління МВС (УМВС) України в областях, місті Севастополі;
- міські управління УМВС України в областях;
- районні відділи УМВС України в областях;
- районні відділи міських управлінь УМВС України в областях.

За функціональною ознакою з урахуванням існуючої системи органів міністерства транспорту та їх особливостей будується система органів внутрішніх справ України на транспорті. Вона побудована так, щоб усі ланки цієї системи були спроможні виконувати покладені на них завдання з охорони громадського порядку на транспорті, з охорони вантажів, що перевозяться, особистого майна та прав громадян, які користуються послугами транспорту.

Для безпосереднього керівництва діяльністю органів внутрішніх справ України на залізничному транспорті створено шість управлінь МВС України — на Донецькій, Львівській, Одеській, Південній, Південно-Західній та Придніпровській залізницях, які централізовано підпорядковані МВС України. На залізничних станціях діють лінійні відділи, відділення та пункти міліції, які підпорядковуються відповідному УМВС магістралі.

В аеропортах, морських та річкових портах функціонують відділи (відділення) внутрішніх справ, які підпорядковуються територіальним УМВС областей, міст.

Окрему структуру мають *внутрішні війська* МВС України, які підпорядковуються Департаменту внутрішніх військ МВС України і складаються зі структурних підрозділів, військових частин та з'єднань, дислокація і розташування яких залежать від покладених на них завдань.

Крім зазначених у систему органів внутрішніх справ України входять також *навчальні заклади та науково-дослідні установи* МВС України, *підприємства та установи забезпечення*.

5.3. Міністерство внутрішніх справ України: завдання, функції, повноваження і структура

Міністерство внутрішніх справ України — це центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується

Кабінетом Міністрів України. Це міністерство є головним (провідним) органом системи центральних органів виконавчої влади з питань формування і реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань, ведення боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, безпеки дорожнього руху, охорони та оборони особливо важливих державних об'єктів.

У своїй діяльності МВС України керується Конституцією України, законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, Положенням про Міністерство внутрішніх справ України (затвердженим Указом Президента України від 17.10.2000 № 1138/2000).

До основних *завдань* МВС України належать:

- організація і координація діяльності органів внутрішніх справ щодо захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, охорони громадського порядку і забезпечення громадської безпеки;
- участь у розробці та реалізації державної політики щодо боротьби зі злочинністю;
- забезпечення запобігання злочинам, їх припинення, розкриття і розслідування, розшуку осіб, які вчинили злочини, вжиття заходів усунення причин і умов вчинення правопорушень;
- організація охорони та оборони внутрішніми військами особливо важливих державних об'єктів;
- забезпечення реалізації державної політики з питань громадянства;
- забезпечення здійснення паспортної, реєстраційної та міграційної діяльності;
- організація роботи, пов'язаної із забезпеченням безпеки дорожнього руху;
- здійснення на договірних засадах охорони майна всіх форм власності;
- визначення основних напрямів удосконалення діяльності органів внутрішніх справ, подання їм організаційно-методичної та практичної допомоги;
- забезпечення додержання законності в діяльності осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, працівників і військовослужбовців системи МВС України;

- підготовка органів внутрішніх справ та внутрішніх військ для інтеграції України до Європейського Союзу.

Міністерство внутрішніх справ України відповідно до покладених на нього завдань здійснює такі **функції**:

- забезпечує реалізацію державної політики щодо боротьби зі злочинністю;
- визначає основні напрямки діяльності підпорядкованих йому органів, підрозділів, установ та ефективні засоби і методи виконання покладених на них завдань;
- організовує діяльність органів внутрішніх справ, пов'язану з охороною громадського порядку, запобіганням адміністративним правопорушенням, їх припиненням та забезпеченням провадження у справах про ці правопорушення, розгляд яких законом покладено на ці органи;
- організовує здійснення органами внутрішніх справ профілактичних і оперативно-розшукових заходів запобігання злочинам, їх виявлення, припинення і розкриття, провадження дізнання і досудового слідства у справах про злочини, розслідування яких покладено законом на ці органи;
- здійснює у передбачених законодавством України випадках спеціальні заходи забезпечення безпеки працівників суду, органів прокуратури, внутрішніх справ, митних органів, органів державної податкової служби, державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, Антимонопольного комітету України, їх близьких родичів, а також осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві;
- виявляє, розкриває і розслідує злочини, що мають міжрегіональний і міжнародний характер, веде боротьбу з організованою злочинністю, наркобізнесом і злочинами у сфері економіки;
- забезпечує профілактику правопорушень, вносить центральним і місцевим органам виконавчої влади, підприємствам, установам і організаціям подання щодо усунення причин і умов, які сприяють вчиненню правопорушень, організовує здійснення серед населення роз'яснювальної роботи з питань охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю;
- бере участь у наукових, кримінологічних і соціологічних дослідженнях, розробці на основі їх результатів державних програм боротьби зі злочинністю і охорони громадського порядку;

- вживає разом з іншими державними органами заходів запобігання дитячій безпритульності та правопорушенням серед неповнолітніх;
- організує і здійснює розшук громадян у випадках, передбачених законодавством України та міжнародними договорами;
- організує інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів внутрішніх справ, формує центральні довідково-інформаційні фонди, веде оперативно-пошуковий та криміналістичний облік, у межах своїх повноважень складає державну статистичну звітність;
- організує здійснення всіх видів експертизи у кримінальних справах та криміналістичних досліджень за матеріалами оперативно-розшукової діяльності, забезпечує в установленому порядку участь спеціалістів експертної служби у слідчих діях, організує здійснення на договірних засадах відповідних видів експертизи і досліджень на замовлення фізичних і юридичних осіб;
- бере участь у ресоціалізації осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі;
- забезпечує функціонування дозвільної системи, здійснює контроль за придбанням, зберіганням, носінням і перевезенням зброї, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів і речовин, щодо зберігання і використання яких встановлено спеціальні правила, за відкриттям і функціонуванням об'єктів, де вони використовуються;
- організує діяльність Державної автомобільної інспекції, забезпечує реєстрацію і облік автотранспортних засобів, разом з іншими державними органами вживає заходів забезпечення безпеки дорожнього руху; контролює здійснення іншими центральними органами виконавчої влади і транспортними організаціями діяльності, спрямованої на запобігання дорожньо-транспортним пригодам;
- організує на договірних засадах охорону майна всіх форм власності, охороняє і обороняє особливо важливі державні об'єкти, разом із заінтересованими державними органами сприяє підвищенню надійності охорони цих об'єктів;
- забезпечує охорону дипломатичних представництв і консульських установ іноземних держав на території України;

- здійснює контроль за додержанням громадянами паспортних правил, правил в'їзду, виїзду, перебування в Україні та транзитного проїзду через її територію іноземців, осіб без громадянства;
- організовує заходи рятування людей, охорону їх безпеки, забезпечення громадського порядку, збереження майна в разі стихійного лиха, аварій, пожеж, катастроф та ліквідацію їх наслідків;
- забезпечує участь органів внутрішніх справ у межах їх повноважень у здійсненні заходів охорони довкілля;
- забезпечує високу бойову і мобілізаційну готовність органів внутрішніх справ та внутрішніх військ, відповідно до законодавства бере участь у забезпеченні режиму воєнного або надзвичайного стану в разі його введення на території України або в окремих її місцевостях;
- бере участь у розробці проектів міжнародних договорів України з питань боротьби зі злочинністю, забезпечує в межах своїх повноважень виконання укладених міжнародних договорів України, відповідно до законодавства укладає з відповідними органами іноземних держав угоди про співробітництво у сфері боротьби зі злочинністю та з інших питань, що належать до його компетенції;
- вживає заходів реалізації галузевого співробітництва України з Європейським Союзом, у межах своїх повноважень забезпечує виконання Українською стороною зобов'язань за Угодою про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом, іншими міжнародними договорами України, адаптацію законодавства України до законодавства Європейського Союзу, здійснює інші заходи інтеграції України до Європейського Союзу;
- розробляє і організовує виконання програм кадрового забезпечення органів внутрішніх справ та внутрішніх військ, вживає заходів додержання дисципліни і законності в їх діяльності; організовує діяльність навчальних закладів, наукових установ, що належать до сфери його управління;
- вживає відповідно до законодавства заходів забезпечення правового та соціального захисту осіб рядового і начальницького складу та працівників органів внутрішніх справ, військово-службовців та працівників внутрішніх військ, пенсіонерів з

числа військовослужбовців та осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, членів їхніх сімей, розробляє пропозиції з цих питань і вносить їх на розгляд відповідних органів;

- організовує в установленому порядку матеріально-технічне забезпечення діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ, установ і організацій, що належать до сфери його управління, внутрішніх військ, контролює правильність використання ними матеріально-технічних ресурсів і коштів;
- організовує в системі МВС України діяльність з питань фінансування, праці, заробітної плати, економічного прогнозування, бухгалтерського обліку і звітності, контрольно-ревізійну діяльність;
- вносить відповідним органам виконавчої влади пропозиції щодо будівництва об'єктів адміністративного, виробничого, соціально-побутового, військового призначення та житла для забезпечення діяльності його системи, здійснює контроль за цим будівництвом;
- бере участь у формуванні науково-технічної політики у сфері діяльності органів внутрішніх справ; організовує і координує впровадження у практику досягнень науки і передового досвіду, забезпечує розробку озброєнь, спеціальних, технічних і криміналістичних засобів для органів внутрішніх справ та внутрішніх військ;
- організовує і забезпечує функціонування відомчої мережі зв'язку;
- забезпечує у передбачених законодавством випадках ліцензування окремих видів господарської діяльності;
- організовує діяльність з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів у навчальних закладах та наукових установах, що належать до сфери його управління;
- організовує діяльність закладів охорони здоров'я, що належать до сфери його управління;
- забезпечує реалізацію державної політики щодо державної таємниці, контроль за її збереженням у центральному апараті МВС України, в органах внутрішніх справ і внутрішніх військах;
- виконує інші функції, що випливають з покладених на нього завдань.

Для виконання покладених на МВС України завдань йому згідно з чинним законодавством надано й певні повноваження. Міністерство внутрішніх справ України має *право*:

- представляти Кабінет Міністрів України за його дорученням у міжнародних організаціях і при укладенні міжнародних договорів;
- одержувати в установленому законодавством порядку від центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій інформацію, документи і матеріали, необхідні для виконання покладених на нього завдань;
- залучати спеціалістів центральних та місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій (за погодженням з їхніми керівниками) для розгляду питань, що належать до його компетенції;
- перевіряти додержання центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями та громадянами правил безпеки дорожнього руху, дозвільної системи;
- скликати в установленому порядку наради з питань, що належать до його компетенції;
- здійснювати відповідно до законодавства господарську діяльність.

При виконанні покладених на нього завдань МВС України взаємодіє з іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, а також з відповідними органами іноземних держав.

Міністерство внутрішніх справ України в межах своїх повноважень видає на основі та на виконання актів законодавства накази, організовує і контролює їх виконання. Нормативно-правові акти МВС України підлягають реєстрації в порядку, встановленому законом. У разі потреби МВС України видає разом з іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади спільні акти.

Міністерство внутрішніх справ України очолює *міністр*, якого призначає на посаду за поданням Прем'єр-міністра України і звільняє з посади Президент України.

Міністр здійснює керівництво МВС України і несе персональну відповідальність перед Президентом України та Кабінетом Міністрів України за розробку і реалізацію державної політики у сфері

захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, боротьби зі злочинністю, виконання МВС України своїх завдань і функцій.

Для узгодженого вирішення питань, що належать до компетенції МВС України, обговорення найважливіших напрямків його діяльності в міністерстві утворюється *колегія* у складі міністра (голова колегії), його перших заступників та заступників за посадою, інших керівних працівників міністерства, а також підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління МВС України. Члени колегії затверджуються та звільняються від обов'язків Кабінетом Міністрів України за поданням міністра МВС України. Рішення колегії реалізуються наказами Міністра.

5.4. Міліція: завдання, структура і повноваження

Міліція в Україні — це державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань.

Основними *завданнями* міліції є такі:

- забезпечувати особисту безпеку громадян, захищати їх права, свободи і законні інтереси;
- запобігати правопорушенням і припиняти їх;
- охороняти і забезпечувати громадський порядок;
- виявляти і розкривати злочини, розшукувати осіб, які їх вчинили;
- забезпечувати безпеку дорожнього руху;
- захищати власність від злочинних посягань;
- виконувати адміністративні стягнення;
- брати участь у поданні соціальної та правової допомоги громадянам, сприяти в межах своєї компетенції державним органам, підприємствам, установам і організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків.

Діяльність міліції будується на *принципах* законності, гуманізму, поваги до особи, соціальної справедливості, взаємодії з трудовими колективами, громадськими організаціями й населенням, гласності, позапартійності.

Правовою основою діяльності міліції є Конституція України, Закон України “Про міліцію”, інші законодавчі акти України, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативні акти МВС України, Загальна декларація прав людини, міжнародні правові норми, ратифіковані у встановленому законодавством порядку.

Міліція є єдиною системою органів, яка входить у структуру МВС України і виконує *адміністративну, профілактичну, оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну, виконавчу та охоронну* (на довірливих засадах) функції. Міліція складається з таких підрозділів:

- кримінальної міліції;
- міліції громадської безпеки;
- транспортної міліції;
- державної автомобільної інспекції;
- міліції охорони;
- спеціальної міліції.

Кримінальна міліція, до складу якої входять підрозділи карного розшуку, кримінальної міліції у справах неповнолітніх, боротьби з незаконним обігом наркотиків, Державної служби боротьби з економічною злочинністю, веде боротьбу із загальнокримінальною та економічною злочинністю. З цією метою її працівники здійснюють оперативно-розшукові заходи, а в разі потреби виконують передбачені законом процесуальні дії.

До складу **міліції громадської безпеки** входять служба охорони громадського порядку, патрульно-постова служба, реєстраційно-міграційна служба, дозвільна система органів внутрішніх справ, служба дільничних інспекторів міліції. На міліцію громадської безпеки покладається забезпечення громадського порядку на вулицях та в інших громадських місцях, забезпечення реєстрації громадян, регулювання порядку виїзду за межі України громадян України та інших осіб, порядку в'їзду та перебування на території України іноземних громадян, здійснення нагляду за дотриманням порядку при придбанні та зберіганні вогнепальної зброї, її реалізацією, транспортуванням та зберіганням боєприпасів, радіоактивних вибухонебезпечних та отруйних речовин.

Транспортна міліція забезпечує охорону громадського порядку та вантажів, що перевозяться залізничним, водним та повітряним транспортом, здійснює розкриття і розслідування злочинів, вчинених на транспорті.

Державна автомобільна інспекція регулює рух транспорту та пішоходів на вулицях і шляхах, припиняє порушення правил дорожнього руху, здійснює контроль за станом шляхів, вулиць, нагляд за технічним станом автотранспортних засобів, веде облік дорожньо-транспортних пригод, розшук викрадених автомобілів.

Міліція охорони забезпечує охорону на договірних засадах майна громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, а також майна іноземних держав, міжнародних організацій, іноземних громадян і осіб без громадянства, здійснює охорону фізичних осіб.

Спеціальна міліція здійснює охорону громадського порядку на об'єктах і територіях, які мають особливе народногосподарське значення або постраждали від стихійного лиха, екологічного забруднення, катастрофи. До підрозділів спеціальної міліції належать також “Беркут”, “Кобра” та ін.

Міліція відповідно до своїх завдань *зобов'язана*:

- забезпечувати безпеку громадян і громадський порядок;
- виявляти, запобігати, припиняти та розкривати злочини, вживати з цією метою оперативно-розшукові та профілактичні заходи, передбачені чинним законодавством;
- приймати і реєструвати заяви й повідомлення про злочини та адміністративні правопорушення, своєчасно приймати щодо них рішення;
- здійснювати досудову підготовку матеріалів за протокольною формою, дзнання в межах, визначених кримінально-процесуальним законодавством;
- припиняти адміністративні правопорушення і здійснювати провадження у справах щодо них;
- виявляти причини й умови вчинення правопорушень, вживати в межах своєї компетенції заходів їх усунення; брати участь у правовому вихованні населення;
- здійснювати профілактичну діяльність серед осіб, схильних до вчинення злочинів, здійснювати адміністративний нагляд за особами, щодо яких воно встановлено, а також контроль за засудженими до кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі;
- виконувати в межах своєї компетенції адміністративні стягнення;

- розшукувати осіб, які переховуються від органів дізнання, слідства і суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, пропали безвісти, та інших осіб у випадках, передбачених законодавством;
- здійснювати криміналістичні дослідження за матеріалами оперативно-розшукової діяльності, забезпечувати у встановленому порядку участь спеціалістів криміналістичної служби у слідчих діях;
- виконувати прийняті в установленому законом порядку і в межах своєї компетенції рішення прокурора, слідчого, суду;
- забезпечувати в межах своєї компетенції безпеку дорожнього руху, додержання законів, правил і нормативів у цій сфері, здійснювати реєстрацію та облік автотранспортних засобів, приймати іспити на право керування транспортними засобами і видавати відповідні документи; запобігати забрудненню повітря, водойм транспортними засобами та сільськогосподарською технікою; здійснювати контроль за утриманням у належному технічному стані та чистоті шляхів, вулиць, майданів;
- давати відповідно до законодавства дозвіл на придбання, зберігання, носіння і перевезення зброї, боєприпасів, вибухових речовин та матеріалів, інших предметів і речовин, щодо зберігання і використання яких встановлено спеціальні правила, а також дозвіл на відкриття об'єктів, де вони використовуються, контролювати додержання зазначених правил та функціонування цих об'єктів;
- контролювати додержання громадянами та службовими особами встановлених законодавством правил паспортної системи, в'їзду, виїзду, перебування в Україні та транзитного проїзду її територією іноземних громадян і осіб без громадянства;
- повідомляти відповідним державним органам і громадським об'єднанням про аварії, пожежі, катастрофи, стихійні лиха та інші надзвичайні події, вживати невідкладних заходів ліквідації їх наслідків, врятування людей і подання їм допомоги, охорони майна, що залишилось без нагляду;
- брати участь у карантинних заходах під час епідемій та епізотій;
- сприяти забезпеченню відповідно до законодавства режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної еколо-

гічної ситуації в разі їх оголошення на всій території України або в окремій її місцевості;

- охороняти на договірних засадах майно громадян, колективне і державне майно, а також майно іноземних держав, міжнародних організацій, іноземних юридичних осіб та громадян, осіб без громадянства;
- забезпечувати збереження знайдених, вилучених у затриманих і заарештованих осіб і зданих у міліцію документів, речей, цінностей та іншого майна, вживати заходів для повернення їх законним власникам. Міліція несе відповідальність за збереження зданих цінностей і майна;
- охороняти, конвоювати та тримати затриманих і взятих під варту осіб;
- у встановленому порядку виявляти і повідомляти закладам охорони здоров'я про осіб, які становлять групу ризику захворювання на СНІД, і здійснювати за поданням закладу охорони здоров'я з санкції прокурора привід цих осіб, а також інфікованих вірусом імунодефіциту людини, хворих на венеричні захворювання, хронічний алкоголізм і наркоманів, які вводять наркотичні засоби шляхом ін'єкцій, для обов'язкового обстеження і лікування;
- здійснювати привід до відповідних державних органів або установ згідно з чинним законодавством та з санкції прокурора громадян, які ухиляються від призову на військову службу;
- подавати в межах наданих прав допомогу народним депутатам, представникам державних органів і громадських об'єднань у здійсненні їх законної діяльності, якщо їм чиниться протидія або загрожує небезпека з боку правопорушників;
- подавати в межах наявних можливостей невідкладну, у тому числі медичну, допомогу особам, які потерпіли від правопорушень і нещасних випадків, перебувають у безпорадному або небезпечному для життя і здоров'я стані, а також неповнолітнім, які залишились без опікування;
- забезпечувати у встановленому законодавством порядку безпеку осіб, узятих під захист, при надходженні від них заяви, звернення керівника відповідного державного органу чи отримання оперативної та іншої інформації про загрозу їх життю, здоров'ю, житлу чи майну;
- забезпечувати виконання загальнообов'язкових рішень місцевих рад народних депутатів, прийнятих ними в межах своєї

компетенції, з питань охорони громадського порядку і правил торгівлі у невстановлених місцях, правил утримання тварин у домашніх умовах, а також контролювати утримання в належній чистоті територій дворів і прибудинкових територій у містах та інших населених пунктах;

- забезпечувати громадський порядок під час проведення масових заходів комерційного характеру на кошти організацій або осіб, які їх здійснюють.

Працівник міліції на території України незалежно від посади, яку він обіймає, місцезнаходження і часу в разі звернення до нього громадян або службових осіб із заявою чи повідомленням про події, які загрожують особистій чи громадській безпеці, або в разі безпосереднього їх виявлення зобов'язаний вжити заходів попередження і припинення правопорушень, рятування людей, подання допомоги особам, які їх потребують, встановлення і затримання осіб, які вчинили правопорушення, охорони місця події і повідомити про це в найближчий підрозділ міліції.

Для виконання покладених на неї обов'язків міліції надаються такі основні **права**:

- вимагати від громадян і службових осіб, які порушують громадський порядок, припинення правопорушень і дій, що перешкоджають здійсненню повноважень міліції, виносити на місці усне попередження особам, які допустили малозначні адміністративні порушення, а в разі невиконання зазначених вимог застосовувати передбачені Законом України “Про міліцію” заходи примусу;
- перевіряти у громадян при підозрі у вчиненні правопорушень документи, що посвідчують їх особу, а також інші документи, необхідні для з'ясування питання додержання правил, нагляд і контроль за виконанням яких покладено на міліцію;
- викликати громадян і службових осіб у справах про злочини та у зв'язку з матеріалами, що перебувають в її провадженні; у разі ухиляння без поважних причин від явки за викликом піддавати їх приводу у встановленому законом порядку;
- виявляти і вести облік осіб, які підлягають профілактичному впливу на підставі та в порядку, встановлених законодавством, виносити їм офіційне застереження про неприпустимість протиправної поведінки;
- затримувати і тримати у спеціально відведених для цього приміщеннях:

осіб, що підозрюються у вчиненні злочину, обвинувачених, які переховуються від дізнання, слідства чи суду, засуджених, які ухиляються від виконання кримінального покарання, — на строки і в порядку, що передбачаються законом;

осіб, щодо яких як запобіжний захід обрано взяття під варту, — на строк, встановлений органом попереднього розслідування, прокурором, судом, але не більше десяти діб;

осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, для складання протоколу або розгляду справи по суті, якщо ці питання не можуть бути вирішені на місці, — на строк до трьох годин, а в необхідних випадках для встановлення особи і з'ясування обставин правопорушення — до трьох діб з повідомленням про це письмово прокуророві протягом 24 годин з моменту затримання;

неповнолітніх віком до 16 років, які залишилися без опікування, — на строк до передання законним представникам або до влаштування у встановленому порядку, а неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечні діяння і не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, — до передання їх законним представникам або направлення у приймальники-розподільники, але не більше як на 8 годин;

осіб, які виявили непокору законній вимозі працівника міліції, — до розгляду справи народним суддею;

осіб, які перебували у громадських місцях у стані сп'яніння, якщо їх вигляд ображав людську гідність і громадську мораль або якщо вони втратили здатність самостійно пересуватися чи могли завдати шкоди оточуючим або собі, — до передання їх у спеціальні медичні заклади або для доставки до місця проживання, а за відсутності таких — до їх витвердження;

осіб, яких запідозрено у бродяжництві, — на строк до 30 діб з санкції прокурора;

осіб, які ухиляються від виконання постанови суду про направлення на примусове лікування від хронічного алкоголізму або наркоманії, — на строк до трьох діб;

військовослужбовців, які вчинили діяння, що підпадають під ознаки злочину або адміністративного правопорушення, — до передання їх військовим патрулям, представникам військової комендатури, військових частин або військових комісаріатів;

осіб, які мають ознаки вираженого психічного розладу і створюють у зв'язку з цим реальну небезпеку для себе і оточуючих, — до передання їх у лікувальні заклади, але не більше як на 24 години;

- складати протоколи про адміністративні правопорушення, здійснювати особистий огляд, огляд речей, вилучення речей і документів, застосовувати інші передбачені законом заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення;
- у передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення випадках накладати адміністративні стягнення або передавати матеріали про адміністративні правопорушення на розгляд інших державних органів, товариських судів, громадських об'єднань або трудових колективів;
- здійснювати в порядку провадження дізнання і за дорученням слідчих органів у кримінальних справах обшуки, вилучення, допити та інші слідчі дії відповідно до кримінально-процесуального законодавства;
- здійснювати на підставах і в порядку, що встановлені законом, гласні та негласні оперативно-розшукові заходи, фото-, кіно-, відеозйомку і звукозапис, прослуховування телефонних розмов з метою розкриття злочинів;
- здійснювати фотографування, звукозапис, кіно- і відеозйомку, дактилоскопію осіб, затриманих за підозрою у вчиненні злочину або за бродяжництво, узятих під варту, осіб, що звинувачуються у вчиненні злочину, а також осіб, підданих адміністративному арешту;
- здійснювати кіно-, фото- і звукофіксацію як допоміжний засіб попередження протиправних дій та розкриття правопорушень;
- вести профілактичний облік правопорушників, криміналістичний та оперативний облік в обсязі, структурі й порядку, що визначаються завданнями, покладеними на міліцію Законом України “Про міліцію”;
- виконувати огляд поклажі, багажу та пасажирів цивільних повітряних, морських і річкових суден, засобів залізничного та автомобільного транспорту згідно з чинним законодавством;
- входити безперешкодно в будь-який час доби:

на територію і у приміщення підприємств, установ та організацій, у тому числі митниці, і оглядати їх з метою припинен-

ня злочинів, переслідування осіб, що підозрюються у вчиненні злочину, при стихійному лихові та в інших надзвичайних обставинах;

на земельні ділянки, у жилі та інші приміщення громадян у разі переслідування злочинця або припинення злочину, що загрожує життю мешканців, а також при стихійному лихові та в інших надзвичайних обставинах;

до житла чи іншого володіння особи, яка перебуває під адміністративним наглядом, з метою перевірки виконання встановлених судом обмежень;

- перебувати на земельних ділянках, у жилих та інших приміщеннях громадян з їхньої згоди, а також на території і у приміщеннях підприємств, установ і організацій з повідомленням про це адміністрації з метою забезпечення безпеки громадян, громадської безпеки, запобігання злочину, виявлення і затримання осіб, які його вчинили;
- одержувати безперешкодно і безплатно від підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та об'єднань громадян на письмовий запит відомості (у тому числі й ті, що становлять комерційну та банківську таємницю), необхідні у справах про злочини, що перебувають у провадженні міліції. Отримання від банків інформації, яка містить банківську таємницю, здійснюється в порядку та обсязі, встановлених Законом України “Про банки і банківську діяльність”;
- вносити відповідним державним органам, громадським об'єднанням або службовим особам, підприємствам, установам, організаціям обов'язкові до розгляду подання про необхідність усунення причин і умов вчинення правопорушень;
- відповідно до своєї компетенції тимчасово обмежувати або забороняти доступ громадян на окремі ділянки місцевості чи об'єкти з метою забезпечення громадського порядку, громадської безпеки, охорони життя і здоров'я людей;
- організовувати в разі потреби медичний огляд водіїв, затримувати, відстороняти від керування транспортними засобами осіб, які перебувають у стані сп'яніння, а також які не мають документів на право керування або користування транспортними засобами, позбавляти водіїв у передбачених законодавством випадках права керування транспортними засобами;
- використовувати передбачені нормативними актами технічні засоби для виявлення та фіксації порушень правил дорожнього

руху, забороняти експлуатацію транспортних засобів, технічний стан яких загрожує безпеці дорожнього руху чи навколишнього середовища або номери агрегатів яких не відповідають записам у реєстраційних документах; затримувати і доставляти у встановленому порядку транспортні засоби для тимчасового зберігання на спеціальних майданчиках чи стоянках;

- анулювати виданий підприємству, установі й організації дозвіл на придбання, зберігання і використання зброї, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів і речовин при невиконанні ними встановлених правил користування і поводження з ними або при недоцільності їх подальшого зберігання, вилучати в разі потреби зазначені предмети, опечатувати склади, бази і сховища, закривати стрілецькі тири і стенди, зброєремонтні та піротехнічні підприємства, магазини, що торгують зброєю і боєприпасами, до усунення порушень відповідних правил;
- анулювати дозволи на придбання, зберігання і носіння зброї та боєприпасів, видані громадянам, які зловживають спиртними напоями, вживають наркотичні засоби без призначення лікаря, інші одурманюючі засоби, хворіють на психічні захворювання та в інших передбачених законодавством випадках;
- оглядати з участю адміністрації підприємств, установ, організацій приміщення, де розміщуються зброя, боєприпаси, вибухові, наркотичні та сильнодіючі хімічні, отруйні та радіоактивні речовини і матеріали, з метою перевірки дотримання правил поводження з ними;
- оглядати зброю та боєприпаси, що перебувають у громадян, а також місця їх зберігання;
- вилучати у громадян і службових осіб предмети і речі, заборонені або обмежені в обороті, а також документи з ознаками підробки, знищувати ці предмети, речі та документи або передавати їх за призначенням у встановленому порядку;
- здійснювати за участю адміністрації підприємств, установ і організацій огляд виробничих, складських та інших службових приміщень і територій з метою перевірки охорони державного та колективного майна, дотримання правил продажу товарів і надання послуг населенню;
- вимагати від матеріально відповідальних і службових осіб підприємств, установ і організацій відомості та пояснення

щодо фактів порушення законодавства, виконання документальних і натуральних перевірок, інвентаризацій і ревізій виробничої та фінансово-господарської діяльності; витребовувати і в разі потреби вилучати документи, зразки сировини й продукції, опечатувати каси, приміщення і місця зберігання документів, грошей та товарно-матеріальних цінностей;

- використовувати безперешкодно транспортні засоби, що належать підприємствам, установам, організаціям і громадянам (крім транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав, міжнародних організацій, транспортних засобів спеціального призначення), для проїзду до місця події, стихійного лиха, доставки в лікувальні заклади осіб, які потребують невідкладної медичної допомоги, для переслідування правопорушників та їх доставки в міліцію;
- користуватися у невідкладних випадках безперешкодно і безплатно засобами зв'язку, що належать підприємствам, установам і організаціям, а засобами зв'язку, що належать громадянам, — за їх згодою;
- зберігати, носити і застосовувати спеціальні засоби та зброю;
- видавати в разі наявності небезпеки для життя і здоров'я особам, узятим під захист, відповідно до чинного законодавства зброю, спеціальні засоби індивідуального захисту та сповіщення про небезпеку.

У ст. 12-15, 15-1 розд. III Закону України “Про міліцію” визначається порядок застосування працівниками міліції заходів *фізичного впливу, спеціальних засобів, вогнепальної зброї* та передбачаються *гарантії особистої безпеки озброєного працівника міліції*.

Відповідно до ст. 12 Закону України “Про міліцію” застосування сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї має передувати попередження про намір їх використання, якщо дозволяють обставини. Без попередження фізична сила, спеціальні засоби і зброя можуть застосовуватися лише тоді, коли виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю громадян чи працівників міліції.

Забороняється застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю до жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності та малолітніх, крім випадків вчинення ними групового нападу, що загрожує життю і здоров'ю людей, працівників міліції, або збройного нападу чи збройного опору.

Про застосування фізичної сили, спеціальних засобів примусу працівник міліції рапортом доводить до відома безпосереднього начальника.

Про поранення або смерть, що сталися внаслідок застосування фізичного впливу і спеціальних засобів, а також про всі випадки застосування зброї працівник міліції зобов'язаний негайно і письмово повідомити своєму начальникові для сповіщення прокуророві.

Перевищення повноважень щодо застосування сили, у тому числі спеціальних засобів і зброї, спричинює відповідальність, встановлену законодавством.

Заходи фізичного впливу, у тому числі прийоми рукопашного бою, працівники міліції мають право застосовувати для припинення правопорушень, подолання протидії їх законним вимогам, якщо інші способи не забезпечили виконання покладених на них обов'язків.

Спеціальні засоби, що застосовуються при охороні громадського порядку, поділяються на такі:

- індивідуального захисту — шоломи, бронежилети, протиударні та броньові щити;
- активної оборони — гумові кийки, наручники, ручні газові гранати, патрони з газовими гранатами, балончики та пістолети із сльозоточивим газом;
- забезпечення спеціальних операцій — ранцеві апарати типу “Облако”, світлошумова граната “Зоря” та світлошумовий пристрій “Пламя”, патрони з гумовими кулями “Волна-р”, водомети, бронемашини та інші транспортні засоби, пристрої для примусового зупинення автотранспорту типу “Ёж-М”, пристрої для відкриття приміщень, захоплених правопорушниками (малогабаритні підривні пристрої “Ключ”, Імпульс”).

При охороні громадського порядку можуть використовуватись також службові собаки.

Спеціальні засоби та службові собаки працівники міліції застосовують у таких випадках:

- для захисту громадян і самозахисту від нападу та інших дій, що створюють загрозу їх життю або здоров'ю;
- для припинення масових заворушень і групових порушень громадського порядку;
- для відбиття нападу на будівлі, приміщення, споруди і транспортні засоби незалежно від їх належності або звільнення в разі захоплення;

- для затримання і доставки в міліцію або інше службове приміщення осіб, які вчинили правопорушення, а також для конвоювання і тримання осіб, затриманих і підданих арешту, узятих під варту, якщо зазначені особи чинять опір працівникам міліції або якщо є підстави вважати, що вони можуть вчинити втечу чи завдати шкоди оточуючим або собі;
- для припинення масового захоплення землі та інших дій, що можуть призвести до зіткнення груп населення, а також діянь, які паралізують роботу транспорту, життєдіяльність населених пунктів, посягають на громадський спокій, життя і здоров'я людей;
- для припинення опору працівникові міліції та іншим особам, які виконують службові або громадські обов'язки з охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю;
- для звільнення заручників.

Вид спеціального засобу, час початку та інтенсивність його застосування визначаються з урахуванням обстановки, що склалася, характеру правопорушення і особи правопорушника.

Відповідно до ст. 15 Закону України “Про міліцію” працівники міліції як надзвичайний захід мають право *застосовувати вогнепальну зброю* в таких випадках:

- для захисту громадян від нападу, що загрожує їх життю і здоров'ю, а також звільнення заручників;
- для відбиття нападу на працівника міліції або членів його сім'ї, якщо їх життю або здоров'ю загрожує небезпека;
- для відбиття нападу на охоронювані об'єкти, конвої, жилі приміщення громадян, приміщення державних і громадських підприємств, установ і організацій, а також їх звільнення у разі захоплення;
- для затримання особи, яку застали при вчиненні тяжкого злочину і яка намагається втекти;
- для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варту, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожує життю і здоров'ю працівника міліції;
- для зупинення транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю громадян або працівника міліції.

Забороняється застосовувати і використовувати вогнепальну зброю при великому скупченні людей, якщо від цього можуть постраждати сторонні особи.

У ст. 15-1 Закону України “Про міліцію” передбачаються певні *гарантії особистої безпеки* озброєного працівника міліції:

- працівник міліції має право оголити вогнепальну зброю і привести її у готовність, якщо вважає, що в обстановці, яка склалася, можуть виникнути підстави для її застосування;
- при затриманні злочинців чи правопорушників або осіб, яких працівник міліції запідозрив у скоєнні злочинів чи правопорушень, а також при перевірці документів у підозрілих осіб працівник міліції може привести у готовність вогнепальну зброю, що є попередженням про можливість її застосування;
- спроба особи, яку затримує працівник міліції з вогнепальною зброєю в руках, наблизитись до нього, скоротивши при цьому визначену ним відстань, або доторкнутись до зброї, дають працівникові міліції право застосувати вогнепальну зброю.

5.5. Особовий склад міліції, його правовий і соціальний захист. Контроль за діяльністю міліції

Особовий склад міліції складається з працівників, що проходять державну службу в підрозділах міліції, яким відповідно до чинного законодавства присвоєно спеціальні звання міліції.

Працівники міліції мають єдиний формений одяг, зразки якого затверджуються Кабінетом Міністрів України, що видається безплатно, і відзнаки. Працівникам міліції видається службове посвідчення.

Використання спеціальних звань, відзнак, форми одягу і службового посвідчення працівника міліції особою, яка не є працівником міліції, спричинює її відповідальність за законом.

На службу до міліції приймаються на контрактній основі громадяни, здатні за особистими, діловими і моральними якостями, освітнім рівнем, фізичною підготовкою і станом здоров'я виконувати покладені на міліцію завдання. При прийнятті на службу може бути встановлено іспитовий строк до одного року.

Працівники міліції приносять присягу, текст якої затверджується Кабінетом Міністрів України.

Не можуть бути прийняті на службу до міліції особи, які раніше засуджувались за вчинення злочину.

Порядок і умови проходження служби в міліції регламентуються Положенням про проходження служби особовим складом органів внутрішніх справ, затверджуваним Кабінетом Міністрів України.

Особи, яких прийнято на службу до міліції, у тому числі слухачі й курсанти навчальних закладів міліції, які перебувають на військовому обліку, на час служби знімаються з нього і перебувають у кадрах МВС України.

Навчання в навчальних закладах МВС України після здобуття середньої освіти прирівнюється до проходження військової служби.

Працівник міліції, який є народним депутатом, прикомандировується на час постійної роботи до Ради народних депутатів із залишенням на службі в органах внутрішніх справ. Після завершення постійної роботи в Раді або раніше цього строку народний депутат за його бажанням направляється в розпорядження МВС України з правом обіймати попередню або за його згодою іншу рівноцінну посаду.

При звільненні зі служби в міліції з ініціативи адміністрації в разі відхилення скарги з цього приводу вищестоящими в порядку підлеглості службовою особою чи органом звільнений працівник міліції має право оскаржити звільнення до народного суду.

Працівники міліції мають право створювати професійні спілки. Вони не можуть бути членами політичних партій, рухів та інших громадських об'єднань, що мають політичну мету, їм забороняється займатись будь-якими видами підприємницької діяльності, а також організувати страйки або брати в них участь.

Працівник міліції є представником державного органу виконавчої влади, і законні вимоги працівників міліції є обов'язковими для виконання громадянами і службовими особами.

При виконанні покладених на нього обов'язків працівник міліції керується тільки законом, діє в його межах і підпорядковується безпосередньому і прямому начальникам. Ніхто інший, за винятком уповноважених службових осіб, у передбачених законом випадках не має права втручатися в законну діяльність працівника міліції і покладати на нього виконання обов'язків, не передбачених чинним законодавством. Втручання в діяльність міліції зумовлює відповідальність за законом.

Працівники міліції перебувають під захистом держави, що здійснюється в порядку і випадках, передбачених законом. Держава

гарантує захист життя, здоров'я, честі, гідності, житла, майна працівника міліції, членів його сім'ї та близьких родичів від злочинних посягань й інших протиправних дій.

Образа працівника міліції, опір, погроза, насильство та інші дії, які перешкоджають виконанню покладених на нього завдань, спричиняють встановлену законом відповідальність. Правопорушення щодо пенсіонера міліції, членів його сім'ї, вчинені у зв'язку з його попередньою службовою діяльністю, а також щодо особи, яка сприяє міліції в охороні громадського порядку і боротьбі із злочинністю, та членів її сім'ї, зумовлюють відповідальність за законом.

Працівник міліції має право оскаржити до суду прийняті щодо нього рішення службових осіб органів внутрішніх справ, якщо вважає, що вони ущемлюють його гідність і особисті права, не пов'язані із службовою діяльністю.

Звільнення працівника міліції зі служби у зв'язку з обвинуваченням у вчиненні злочину допускається тільки після набрання звинувачувальним вироком законної сили.

Працівник міліції підлягає обов'язковому державному страхуванню на суму десятирічного грошового утримання за останньою посадою, яку він обіймає, за рахунок коштів відповідних бюджетів, а також коштів, що надходять на підставі договорів від міністерств, відомств, підприємств, установ і організацій.

У разі загибелі працівника міліції при виконанні ним службових обов'язків з охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю сім'ї загиблого або його утриманням виплачується одноразова допомога в розмірі десятирічного грошового утримання за останньою посадою, яку він обіймав, і призначається пенсія у зв'язку з втратою годувальника в розмірі місячного посадового окладу загиблого.

У разі каліцтва, заподіяного працівникові міліції при виконанні ним службових обов'язків, а також інвалідності, що настала в період проходження служби або не пізніше як через три місяці після звільнення зі служби чи після закінчення цього строку, але внаслідок захворювання або нещасного випадку, що мали місце в період проходження служби, йому виплачується одноразова допомога в розмірі від трирічного до п'ятирічного грошового утримання (залежно від ступеня втрати працездатності) і призначається пенсія по інвалідності.

Працівникам міліції та членам їх сімей надається п'ятивідсоткова знижка з оплати жилої площі, комунальних послуг, а також палива. Працівники міліції, які живуть і працюють у сільській місцевості та в селищах міського типу, і члени їх сімей, які проживають з ними, забезпечуються безплатно житлом з опаленням і освітленням за встановленими нормами, а також користуються іншими передбаченими законодавством пільгами. За працівниками міліції, звільненими зі служби за віком, хворобою або вислугою років, зберігається право на вказані пільги.

Контроль за діяльністю міліції здійснюють Кабінет Міністрів України, Міністр внутрішніх справ України і в межах своєї компетенції ради народних депутатів.

Ради народних депутатів, здійснюючи контроль за діяльністю міліції, не втручаються в її оперативно-розшуковий, кримінально-процесуальний та адміністративний напрямки діяльності.

Нагляд за додержанням законності щодо діяльності міліції здійснюють Генеральний прокурор України і підлеглі йому прокури.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте місце органів внутрішніх справ у системі правоохоронних органів, розкрийте їх основні завдання і функції.
2. Які органи входять у систему органів внутрішніх справ України і за якими принципами здійснюється побудова цієї системи в Україні?
3. Основні завдання і функції МВС України.
4. Які основні повноваження має МВС України при виконанні покладених на нього завдань?
5. Охарактеризуйте структуру центрального апарату МВС України.
6. Визначте завдання, функції та принципи діяльності міліції.
7. З яких підрозділів складається міліція України? Охарактеризуйте їх основні напрямки діяльності.
8. Які основні обов'язки покладаються на міліцію?
9. Які основні права має міліція?
10. Визначте види спеціальних засобів і підстави їх застосування працівниками міліції під час охорони громадського порядку.
11. В яких випадках працівники міліції можуть застосовувати вогнепальну зброю?
12. Які гарантії правового та соціального захисту працівників міліції передбачені чинним законодавством?

ДЕРЖАВНА ПОДАТКОВА СЛУЖБА УКРАЇНИ

6.1. Система, завдання і функції державної податкової служби

Статус державної податкової служби (ДПС) України, її функції і правові основи діяльності визначаються Законом України “Про державну податкову службу в Україні”.

До *системи органів ДПС* України належать *Державна податкова адміністрація України, державні податкові адміністрації в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, державні податкові інспекції в районах, містах* (крім міст Києва та Севастополя), *районах у містах*.

Органи ДПС України у своїй діяльності керуються Конституцією України, законами України, іншими нормативно-правовими актами органів державної влади, а також рішеннями Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування з питань оподаткування, виданими в межах їх повноважень.

У складі органів ДПС України перебувають відповідні спеціальні підрозділи боротьби з податковими правопорушеннями — *податкова міліція*.

Державна податкова адміністрація (ДПА) України залежно від кількості платників податків та інших місцевих умов може створювати міжрайонні (на два і більше районів), об'єднані (на місто і район) державні податкові інспекції та у їх складі відповідні підрозділи податкової міліції.

У ДПА України та державних податкових адміністраціях в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі створюються *колегії*. Чисельність і склад колегії ДПА України затверджуються Кабінетом Міністрів України, а колегій державних податкових адміністрацій в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі — Державною податковою адміністрацією України. Колегії є дорадчими органами і розглядають найваж-

ливіші напрямки діяльності відповідних державних податкових адміністрацій.

Структура ДПА України затверджується Кабінетом Міністрів України.

До *завдань* органів ДПС України належать:

- здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів), а також неподаткових встановлених законодавством доходів (далі — податки, інші платежі);
- внесення у встановленому порядку пропозицій щодо вдосконалення податкового законодавства;
- прийняття у випадках, передбачених законом, нормативно-правових актів і методичних рекомендацій з питань оподаткування;
- формування і ведення Державного реєстру фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів і Єдиного банку даних про платників податків — юридичних осіб;
- роз'яснення законодавства з питань оподаткування серед платників податків;
- запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесеним законом до компетенції податкової міліції, їх розкриття, припинення, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Державна податкова адміністрація України є *центральною* органом виконавчої влади. Державні податкові адміністрації в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі підпорядковуються ДПА України.

Державні податкові інспекції в районах, містах (крім міст Києва та Севастополя), районах у містах, міжрайонні та об'єднані підпорядковуються відповідним державним податковим адміністраціям в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі.

Органи ДПС України координують свою діяльність з фінансовими органами, органами Державного казначейства України, служби безпеки, внутрішніх справ, прокуратури, статистики, державними митною та контрольно-ревізійною службами, іншими контролюючими органами, установами банків, а також з податковими службами інших держав.

Державну податкову адміністрацію України очолює *Голова* ДПА України, якого призначає на посаду і звільняє з неї Президент України за поданням Прем'єр-міністра України. *Заступники* Голови ДПА України призначаються на посаду і звільняються з неї Кабінетом Міністрів України за поданням Голови ДПА України. Кількість заступників Голови ДПА України визначається Кабінетом Міністрів України.

Державні податкові адміністрації в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі очолюють *голови*, які призначаються на посаду і звільняються з неї Кабінетом Міністрів України за поданням Голови ДПА України.

Державні податкові інспекції в районах, містах (крім міст Києва та Севастополя), районах у містах, міжрайонні та об'єднані очолюють *начальники*, які призначаються на посаду і звільняються з неї Головою ДПА України за поданням голів відповідних державних податкових адміністрацій в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі.

Начальники управлінь податкової міліції призначаються Головою ДПА України.

Державна податкова адміністрація України здійснює такі **функції**:

- виконує безпосередньо, а також організовує діяльність державних податкових адміністрацій та державних податкових інспекцій, пов'язану:

зі здійсненням контролю за додержанням законодавства про податки, інші платежі, валютні операції, порядком розрахунків із споживачами з використанням електронних контрольно-касових апаратів, комп'ютерних систем і товарно-касових книг, лімітів готівки в касах та її використанням для розрахунків за товари, роботи, послуги, а також зі здійсненням контролю за наявністю свідоцтв про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності та ліцензій, патентів, інших спеціальних дозволів на здійснення окремих видів підприємницької діяльності;

зі здійсненням контролю за додержанням виконавчими комітетами сільських і селищних рад порядку прийняття і обліку податків, інших платежів від платників податків, своєчасністю і повнотою перерахування цих сум у бюджет;

з обліком платників податків, інших платежів;

з виявленням і веденням обліку надходжень податків, інших платежів;

з боротьбою з незаконним обігом алкогольних напоїв та тютюнових виробів, веденням реєстрів імпортерів, експортерів, оптових та роздрібних торговців, місць зберігання алкогольних напоїв та тютюнових виробів, участю у розробці пропозицій щодо основних напрямків державної політики і проектів державних програм у сфері боротьби з незаконним обігом алкогольних напоїв та тютюнових виробів, організацією виконання актів законодавства в межах своїх повноважень, здійсненням систематичного контролю за їх реалізацією, узагальненням практики застосування законодавства, застосуванням у передбачених законодавством випадках фінансових санкцій до суб'єктів підприємницької діяльності за порушення законодавства про виробництво і обіг спирту етилового та коньячного, плодового, алкогольних напоїв і тютюнових виробів, здійсненням заходів вилучення та знищення або передання на промислову переробку алкогольних напоїв, знищення тютюнових виробів, що були незаконно вироблені чи перебували в незаконному обігу;

- видає в передбачених законом випадках нормативно-правові акти і методичні рекомендації з питань оподаткування;
- затверджує форми податкових розрахунків, звітів, декларацій та інших пов'язаних з обчисленням і сплатою податків документів, платежів, декларацій про валютні цінності, зразок картки фізичної особи — платника податків та інших обов'язкових платежів, форму повідомлення про відкриття або закриття юридичними особами, фізичними особами — суб'єктами підприємницької діяльності банківських рахунків, а також форми звітів про діяльність органів державної податкової служби;
- роз'яснює через засоби масової інформації порядок застосування законодавчих та інших нормативно-правових актів про податки, інші платежі та організовує виконання цієї роботи органами державної податкової служби;
- здійснює добір, розстановку, професійну підготовку та перепідготовку кадрів для органів державної податкової служби;
- подає органам державної податкової служби методичну і практичну допомогу в організації роботи, здійснює обстеження та перевірки її стану;

- організовує діяльність зі створення інформаційної системи автоматизованих робочих місць та інших засобів автоматизації і комп'ютеризації діяльності органів державної податкової служби;
- розробляє основні напрями, форми і методи виконання перевірок за додержанням податкового та валютного законодавства;
- у разі виявлення фактів, що свідчать про організовану злочинну діяльність, або дій, що створюють умови для такої діяльності, направляє матеріали з цих питань відповідним спеціальним органам з боротьби з організованою злочинністю;
- передає відповідним правоохоронним органам матеріали за фактами правопорушень, за які передбачено кримінальну відповідальність, якщо їх розслідування не належить до компетенції податкової міліції;
- подає Міністерству фінансів України та Головному управлінню Державного казначейства України звіт про надходження податків, інших платежів;
- вносить пропозиції і розробляє проекти міжнародних договорів стосовно оподаткування, у визначених законодавством межах виконує міжнародні договори з питань оподаткування;
- видає фізичним особам — платникам податків та інших обов'язкових платежів ідентифікаційні номери і направляє до державної податкової інспекції за місцем проживання фізичної особи або за місцем отримання нею доходів чи за місцезнаходженням об'єкта оподаткування картку з ідентифікаційним номером та веде Єдиний банк даних про платників податків — юридичних осіб;
- прогнозує й аналізує надходження податків, інших платежів, джерела податкових надходжень, вивчає вплив макроекономічних показників і податкового законодавства на надходження податків, інших платежів, розробляє пропозиції щодо їх збільшення і зменшення втрат бюджету;
- забезпечує виготовлення марок акцизного збору, їх зберігання, продаж та організовує роботу, пов'язану із здійсненням контролю за наявністю цих марок на пляшках (упаковках) алкогольних напоїв і пачках (упаковках) тютюнових виробів під час їх транспортування, зберігання і реалізації;

- вносить в установленому законом порядку пропозиції щодо вдосконалення податкового законодавства;
- організує в межах своїх повноважень діяльність, пов'язану із забезпеченням охорони державної таємниці в органах ДПС України.

*Державні податкові адміністрації в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, державні податкові інспекції в містах з районним поділом (крім міст Києва та Севастополя) виконують перелічені **функції** з обмеженнями, передбаченими ч. 1 ст. 9 Закону України “Про державну податкову службу в Україні” (далі — Закону). Якщо зазначені органи ДПС України безпосередньо здійснюють контроль за платниками податків, інших платежів, вони виконують щодо цих платників такі самі функції, що й державні податкові інспекції в районах, містах без районного поділу, районах у містах, міжрайонні та об'єднані державні податкові інспекції.*

*Державні податкові інспекції в районах, містах без районного поділу, районах у містах, міжрайонні та об'єднані виконують такі **функції**:*

- здійснюють контроль за додержанням законодавства про податки, інші платежі;
- забезпечують облік платників податків, інших платежів, правильність обчислення і своєчасність надходження цих податків, платежів, а також здійснюють реєстрацію фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів;
- контролюють своєчасність подання платниками податків бухгалтерських звітів і балансів, податкових декларацій, розрахунків та інших документів, пов'язаних з обчисленням податків, інших платежів, а також перевіряють достовірність цих документів щодо правильності визначення об'єктів оподаткування і обчислення податків, інших платежів;
- здійснюють у межах своїх повноважень контроль за законністю валютних операцій, додержанням встановленого порядку розрахунків із споживачами з використанням електронних контрольно-касових апаратів, товарно-касових книг, лімітів готівки в касах та її використанням для розрахунків за товари, роботи і послуги, а також за наявності свідоцтв про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, ліцензій, патентів, інших спеціальних дозволів на здійснення деяких видів підприємницької діяльності;

- ведуть облік векселів, що видаються суб'єктами підприємницької діяльності при здійсненні операцій з давальницькою сировиною в зовнішньоекономічних відносинах і щомісяця подають інформацію про це місцевим органам державної статистики; здійснюють контроль за погашенням векселів; видають суб'єктам підприємницької діяльності дозволи на відстрочення оплати (погашення) векселів із зазначених операцій;
- забезпечують застосування та своєчасне стягнення сум фінансових санкцій, передбачених Законом та іншими законодавчими актами України за порушення податкового законодавства, а також стягнення адміністративних штрафів за порушення податкового законодавства, допущені посадовими особами підприємств, установ, організацій та громадянами;
- аналізують причини і оцінюють дані про факти порушень податкового законодавства;
- здійснюють перевірки фактів приховування і заниження сум податків, інших платежів;
- за дорученням спеціальних підрозділів з боротьби з організованою злочинністю здійснюють перевірки своєчасності подання та достовірності документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків, інших платежів;
- передають відповідним правоохоронним органам матеріали за фактами правопорушень, за які передбачено кримінальну відповідальність, якщо їх розслідування не належить до компетенції податкової міліції;
- подають до судів і арбітражних судів позови до підприємств, установ, організацій та громадян про визнання угод недійсними і стягнення в дохід держави коштів, одержаних ними за такими угодами, а в інших випадках — коштів, одержаних без встановлених законом підстав, а також про стягнення заборгованості перед бюджетом і державними цільовими фондами за рахунок їх майна;
- виконують роботу, пов'язану з виявленням, обліком, оцінкою та реалізацією у встановленому законом порядку безхазяйного майна, майна, що перейшло за правом успадкування до держави, скарбів і конфіскованого майна;
- контролюють дотримання виконавчими комітетами сільських і селищних рад порядку прийняття і обліку податків, інших платежів від платників податків, своєчасність і повноту перерахування цих сум у бюджет;

- розглядають звернення громадян, підприємств, установ і організацій з питань оподаткування та в межах своїх повноважень з питань валютного контролю, а також скарги на дії посадових осіб державних податкових інспекцій;
- подають відповідним фінансовим органам і органам Державного казначейства України звіт про надходження податків, інших платежів;
- здійснюють контроль за наявністю марок акцизного збору на пляшках (упаковках) алкогольних напоїв і пачках (упаковках) тютюнових виробів під час їх транспортування, зберігання і реалізації;
- роз'яснюють через засоби масової інформації порядок застосування законодавчих та інших нормативно-правових актів про податки, інші платежі;
- виконують інші функції, пов'язані із здійсненням відповідними підрозділами податкової міліції своїх повноважень.

6.2. Права, обов'язки і відповідальність органів державної податкової служби

Органам ДПС України у встановленому законом порядку надано такі *права*:

- здійснювати на підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форм власності та у громадян, у тому числі громадян — суб'єктів підприємницької діяльності, перевірки грошових документів, бухгалтерських книг, звітів, кошторисів, декларацій, товарно-касових книг, показників електронних контрольно-касових апаратів і комп'ютерних систем, що застосовуються для розрахунків за готівку із споживачами, та інших документів незалежно від способу подання інформації (включаючи комп'ютерний), пов'язаних з обчисленням і сплатою податків, інших платежів, наявності свідоцтв про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, спеціальних дозволів (ліцензій, патентів тощо) на її здійснення, а також одержувати від посадових осіб і громадян у письмовій формі пояснення, довідки і відомості з питань, що виникають під час перевірок; перевіряти у посадових осіб, громадян документи, що посвідчують особу, під час перевірок з питань оподаткування; викликати посадових осіб, громадян для пояснень щодо

джерела отримання доходів, обчислення і сплати податків, інших платежів, а також перевіряти достовірність інформації, одержаної для внесення в Державний реєстр фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів. Періодичність таких перевірок та обстежень виробничих, складських, торговельних та інших приміщень встановлюється відповідно до законодавства;

- запрошувати громадян, у тому числі громадян — суб'єктів підприємницької діяльності, для перевірки правильності нарахування та своєчасності сплати ними податків, інших платежів. Письмові повідомлення про такі запрошення направляються громадянам рекомендованими листами, де зазначаються підстави виклику, дата і година, на яку викликається громадянин;
- одержувати безоплатно від підприємств, установ, організацій, включаючи Національний банк України та його установи, комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи (у передбаченому законодавством порядку для розкриття банківської таємниці), від громадян — суб'єктів підприємницької діяльності довідки, копії документів про фінансово-господарську діяльність, отримані доходи, видатки підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та громадян про поточні й вкладні (депозитні) рахунки, інформацію про наявність і обіг коштів на цих рахунках, у тому числі про ненадходження у встановлені терміни валютної виручки від суб'єктів підприємницької діяльності, та іншу інформацію, пов'язану з обчисленням та сплатою податків, інших платежів у порядку, визначеному законодавством, входити в будь-які інформаційні системи, зокрема комп'ютерні, для визначення об'єкта оподаткування;
- одержувати безоплатно необхідні відомості для формування інформаційного фонду Державного реєстру фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів від підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, включаючи Національний банк України та його установи, комерційні банки, та громадян — суб'єктів підприємницької діяльності — про суми доходів, виплачених фізичним особам, і утриманих з них податків, інших платежів, від органів, уповноважених здійснювати державну реєстрацію, а також ви-

давати спеціальні дозволи (ліцензії, патенти тощо) на здійснення деяких видів підприємницької діяльності, — про видачу таких дозволів суб'єктам підприємницької діяльності, від органів внутрішніх справ — про громадян, які прибули на проживання до відповідного населеного пункту чи вибули з нього, від органів реєстрації актів громадянського стану — про громадян, які померли;

- одержувати безоплатно від митних органів щомісяця звітні дані про ввезення на митну територію України імпортованих товарів і справляння при цьому податків, інших платежів та інформацію про експортно-імпортні операції, що здійснюються резидентами і нерезидентами, за формою, погодженою з ДПА України, і від органів статистики — дані, необхідні для використання їх в аналізі фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій всіх форм власності;
- обстежувати будь-які виробничі, складські, торговельні та інші приміщення підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та житло громадян, якщо вони використовуються як юридична адреса суб'єкта підприємницької діяльності, а також для отримання доходів. У разі відмови керівників підприємств, установ, організацій і громадян допустити посадових осіб органів державної податкової служби для обстеження зазначених приміщень і обладнання та неподання документів про отримані доходи і здійснені витрати органи ДПС мають право визначати оподатковуваний дохід (прибуток) таких підприємств, установ, організацій та громадян на підставі документів, що свідчать про одержані ними доходи (прибутки), а стосовно громадян — також з урахуванням оподаткування осіб, які займаються аналогічною діяльністю;
- вимагати від керівників та інших посадових осіб підприємств, установ, організацій, а також від громадян, діяльність яких перевіряється, усунення виявлених порушень податкового законодавства і законодавства про підприємницьку діяльність, контролювати їх виконання, а також припинення дій, які перешкоджають здійсненню повноважень посадовими особами органів державної податкової служби;
- вилучати (із залишенням копій) у підприємств, установ та організацій документи, що свідчать про приховування (заниження) об'єктів оподаткування, несплату податків, інших пла-

тежів, і вилучати у громадян — суб'єктів підприємницької діяльності, які порушують порядок здійснення підприємницької діяльності, реєстраційні посвідчення або спеціальні дозволи (ліцензії, патенти тощо) з подальшим переданням матеріалів про порушення органам, що видали ці документи;

- застосовувати до підприємств, установ, організацій і громадян фінансові санкції в порядку та розмірах, встановлених законом;
- застосовувати до юридичних осіб, фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності, які у встановлений законом строк не повідомили про відкриття або закриття рахунків у банках, а також до установ банків, що не подали відповідним органам державної податкової служби у встановлений законом строк повідомлень про закриття рахунків платників податків або розпочали здійснення видаткових операцій за рахунком платника податків до отримання документально підтвердженого повідомлення відповідного органу державної податкової служби про взяття рахунка на облік в органах державної податкової служби, штрафні санкції в розмірі двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- стягувати до бюджетів та державних цільових фондів суми недоїмки, пені та штрафних санкцій у порядку, передбаченому законом;
- надавати відстрочення та розстрочення податкових зобов'язань, вирішувати питання про податковий компроміс, а також приймати рішення про списання безнадійного боргу в порядку, передбаченому законом;
- за несвоєчасне виконання установами банків та іншими фінансово-кредитними установами розпоряджень органів державної податкової служби про безспірне стягнення податків, інших платежів, а також доручень підприємств, установ, організацій та громадян про сплату податків, інших платежів стягувати з установ банків та інших фінансово-кредитних установ пеню за кожний день прострочення (включаючи день сплати) у розмірах, встановлених законодавством щодо таких видів платежів;
- накладати адміністративні штрафи:

на керівників та інших посадових осіб підприємств, установ, організацій, винних у відсутності податкового обліку або веденні його з порушенням встановленого порядку, неподанні

або несвоєчасному поданні передбачених законом аудиторських висновків, а також платіжних доручень на перерахування належних до сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), — від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а за такі самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за відповідне правопорушення, — від десяти до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

на керівників та інших посадових осіб підприємств, установ, організацій, включаючи установи Національного банку України, комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи, які не виконують перелічених раніше вимог посадових осіб органів державної податкової служби, — від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

на посадових осіб підприємств, установ і організацій, а також на громадян — суб'єктів підприємницької діяльності, які виплачували доходи, винних у неутриманні, неперерахуванні до бюджету сум податку на доходи фізичних осіб, перерахуванні податку за рахунок коштів підприємств, установ і організацій (крім випадків, коли таке перерахування дозволено законодавством), у неповідомленні або несвоєчасному повідомленні державним податковим інспекціям за встановленою формою відомостей про доходи громадян, — у розмірі трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а за такі самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне із зазначених правопорушень, — у розмірі п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

на громадян, винних у неподанні або несвоєчасному поданні декларацій про доходи чи у включенні до декларацій перекручених даних, у відсутності обліку або неналежному веденні обліку доходів і витрат, для яких встановлено обов'язкову форму обліку, — від одного до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

на громадян, які займаються підприємницькою діяльністю, винних у протидіях посадовим особам органів державної податкової служби, зокрема у недопущенні їх до приміщень, які використовуються для здійснення підприємницької діяльності

та одержання доходів, — від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

на громадян, які займаються підприємницькою діяльністю без державної реєстрації чи без спеціального дозволу (ліцензії), якщо його отримання передбачено законодавством, — від трьох до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

на громадян, які здійснюють продаж товарів без придбання одноразових патентів або з порушенням терміну їх дії чи здійснюють продаж товарів, не зазначених у деклараціях, — від одного до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а за такі самі дії, вчинені громадянином, якого протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне із зазначених правопорушень, — від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

- користуватися безперешкодно у службових справах засобами зв'язку, які належать підприємствам, установам і організаціям незалежно від форм власності;
- у разі виявлення зловживань під час здійснення контролю за надходженням валютної виручки, здійсненням розрахунків із споживачами з використанням товарно-касових книг, а також за дотриманням лімітів готівки в касах та її використанням для розрахунків за товари, роботи і послуги давати доручення органам державної контрольно-ревізійної служби на здійснення ревізій;
- вимагати від керівників підприємств, установ і організацій, що перевіряються, здійснення інвентаризації основних фондів, товарно-матеріальних цінностей, коштів і розрахунків; при адміністративному арешті опечатувати каси, касові приміщення, склади та архіви;
- надавати інформацію з Державного реєстру фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів іншим державним органам відповідно до чинного законодавства;
- матеріально і морально заохочувати громадян, які подають допомогу в боротьбі з порушеннями податкового законодавства;
- звертатись у передбачених законом випадках до суду або господарського суду з заявою (позовною заявою) про скасування державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності.

Державна податкова адміністрація України має право *скасовувати* рішення інших органів ДПС України, а державні податкові адмі-

ністрації в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, державні податкові інспекції в містах з районним поділом (крім міст Києва та Севастополя) — рішення нижчестоящих державних податкових інспекцій у разі їх невідповідності актам законодавства. Цей порядок не застосовується до рішень податкової міліції.

Посадові особи органів ДПС України *зобов'язані* дотримувати Конституції і законів України, інших нормативних актів, прав та охоронюваних законом інтересів громадян, підприємств, установ, організацій, забезпечувати виконання покладених на органи ДПС України функцій і повною мірою використовувати надані їм права. Посадові особи органів ДПС України зобов'язані також дотримувати комерційної та службової таємниці. За невиконання або неналежне виконання посадовими особами органів ДПС України своїх обов'язків вони притягаються до дисциплінарної, адміністративної, кримінальної та матеріальної відповідальності згідно з чинним законодавством.

Збитки, завдані неправомірними діями посадових осіб органів ДПС України, підлягають відшкодуванню за рахунок коштів державного бюджету.

Рішення, дії або бездіяльність органів ДПС України та їх посадових осіб можуть бути оскаржені у встановленому законом порядку.

6.3. Посадові особи органів Державної податкової служби України і їх правовий захист

Посадовою особою органу ДПС України може бути особа, яка має освіту за фахом і відповідає кваліфікаційним вимогам, встановленим ДПА України.

У разі прийняття на роботу посадовій особі може бути встановлено випробувальний термін від шести місяців до одного року. На роботу до органів ДПС України не можуть бути прийняті особи, яких було засуджено за вчинення корисливих злочинів. Посадові особи органів ДПС України не мають права займатися підприємницькою діяльністю, а також працювати за сумісництвом на підприємствах, в установах і організаціях (крім наукової та викладацької діяльності).

Посадовим особам органів ДПС України присвоюються такі спеціальні звання:

- головний державний радник податкової служби;
- державний радник податкової служби I рангу;
- державний радник податкової служби II рангу;
- державний радник податкової служби III рангу;
- радник податкової служби I рангу;
- радник податкової служби II рангу;
- радник податкової служби III рангу;
- інспектор податкової служби I рангу;
- інспектор податкової служби II рангу;
- інспектор податкової служби III рангу.

Положення про спеціальні звання і порядок їх присвоєння, розмір надбавок за звання затверджуються Кабінетом Міністрів України. Посадовим особам і працівникам органів ДПС України видається службове посвідчення, зразок якого затверджує ДПА України.

Забороняється покладення на посадових осіб органів ДПС України обов'язків, не передбачених Законом та іншими актами законодавства України.

Держава гарантує захист життя, здоров'я, честі, гідності та майна посадових осіб органів ДПС України та членів їх сімей від злочинних посягань й інших протиправних дій. Невиконання законних вимог посадової особи органу ДПС України, її образа, погроза вбивством, насильством, знищенням майна та насильницькі дії щодо посадової особи органу ДПС України, а також умисне знищення чи пошкодження її майна та інші протиправні дії зумовлюють встановлену законом відповідальність.

У разі загибелі посадової особи органу ДПС України у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків сім'ї загиблого або його утриманням виплачується одноразова допомога в розмірі десятирічної заробітної плати загиблого за останньою посадою, яку він обіймав, за рахунок коштів державного бюджету з наступним стягненням цієї суми з винних осіб.

У разі заподіяння посадовій особі органу ДПС України тяжких тілесних ушкоджень під час виконання нею службових обов'язків, що перешкоджають подальшому здійсненню професійної діяльності, їй виплачується одноразова допомога в розмірі п'ятирічної заробітної плати за її останньою посадою за рахунок коштів державного бюджету з наступним стягненням цієї суми з винних осіб. У разі заподіяння посадовій особі органу ДПС України менш тяжких тілесних ушкоджень під час виконання нею службових обов'язків їй вип-

лачується одноразова допомога в розмірі однорічної заробітної плати за її останньою посадою за рахунок коштів державного бюджету з наступним стягненням цієї суми з винних осіб.

Шкода, яку завдано майну посадової особи органу ДПС України або членів її сім'ї у зв'язку з виконанням нею своїх обов'язків, відшкодовується в повному обсязі за рахунок коштів державного бюджету з наступним стягненням цієї суми з винних осіб. Відшкодування шкоди, завданої майну посадової особи органу ДПС України або членів її сім'ї, здійснюється на підставі рішення або вироку суду.

6.4. Податкова міліція: завдання, структура і повноваження

Податкова міліція складається зі спеціальних підрозділів боротьби з податковими правопорушеннями, що діють у складі відповідних органів ДПС України, і здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, виконує оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну та охоронну функції.

До *завдань* податкової міліції належать:

- запобігання злочинам та іншим правопорушенням у сфері оподаткування, їх розкриття, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення;
- розшук платників, які ухиляються від сплати податків, інших платежів;
- запобігання корупції в органах ДПС України та виявлення її фактів;
- забезпечення безпеки діяльності працівників органів ДПС України, їх захисту від протиправних посягань, пов'язаних з виконанням службових обов'язків.

До *складу* податкової міліції входять:

- Головне управління податкової міліції, Слідче управління податкової міліції, Управління боротьби з корупцією в органах державної податкової служби ДПА України;
- правління податкової міліції, слідчі відділи податкової міліції, відділи боротьби з корупцією в органах державної податкової служби відповідних державних податкових адміністрацій в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі;

- відділи податкової міліції, слідчі відділення (групи) податкової міліції відповідних державних податкових інспекцій у районах, містах, районах у містах, міжрайонних та об'єднаних державних податкових інспекцій.

У складі податкової міліції діє спеціальний структурний підрозділ, який виконує роботу, пов'язану з боротьбою з незаконним обігом алкогольних напоїв та тютюнових виробів.

Податкову міліцію очолює *начальник податкової міліції* — *Перший заступник Голови ДПА України*.

Податкову міліцію в державних податкових адміністраціях в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі очолюють *начальники управлінь податкової міліції* — *перші заступники голів* відповідних державних податкових адміністрацій.

З метою реалізації покладених на неї завдань податкова міліція має такі **повноваження**:

- приймає і реєструє заяви, повідомлення та іншу інформацію про злочини і правопорушення, віднесені до її компетенції, здійснює в установленому порядку їх перевірку і приймає щодо них передбачені законом рішення;
- здійснює відповідно до закону оперативно-розшукову діяльність, досудову підготовку матеріалів за протокольною формою, а також дізнання та досудове слідство в межах своєї компетенції, вживає заходів відшкодування заподіяних державі збитків;
- виявляє причини і умови, що сприяли вчиненню злочинів та інших правопорушень у сфері оподаткування, вживає заходів їх усунення;
- забезпечує безпеку працівників органів державної податкової служби та їх захист від протиправних посягань, пов'язаних з виконанням ними посадових обов'язків;
- запобігає корупції та іншим службовим порушенням серед працівників державної податкової служби;
- збирає, аналізує, узагальнює інформацію про порушення податкового законодавства, прогнозує тенденції розвитку негативних процесів кримінального характеру, пов'язаних з оподаткуванням.

Особа начальницького складу податкової міліції незалежно від обійманої нею посади, місцезнаходження і часу в разі звернення до неї громадян або посадових осіб із заявою чи повідомленням про

загрозу особистій чи громадській безпеці або в разі безпосереднього виявлення такої загрози повинна вжити заходів запобігання правопорушенню і його припинення, рятування людей, подання допомоги особам, які її потребують, встановлення і затримання осіб, які вчинили правопорушення, охорони місця події і повідомити про це в найближчий орган внутрішніх справ.

6.5. Начальницький склад податкової міліції і його правовий та соціальний захист

На службу до податкової міліції приймаються на контрактній основі громадяни України, які мають відповідну освіту, здатні за особистими, діловими, моральними якостями та станом здоров'я виконувати обов'язки, покладені на податкову міліцію.

Громадяни України, які вперше зараховуються на службу в податкову міліцію на посади начальницького складу, складають присягу. Особа начальницького складу податкової міліції підписує текст присяги, який зберігається в його особовій справі.

Особи начальницького складу податкової міліції проходять службу в порядку, встановленому законодавством для осіб начальницького складу органів внутрішніх справ.

Особи, яких прийнято на службу в податкову міліцію, у тому числі слухачі й курсанти навчальних закладів за спеціальностями з підготовки кадрів податкової міліції, які перебувають на військово-му обліку, на час служби знімаються з нього і перебувають у кадрах податкової міліції ДПА України. Навчання в навчальних закладах ДПА України за спеціальностями з підготовки кадрів податкової міліції після здобуття спеціальної освіти прирівнюється до проходження строкової військової служби.

Особам, яких прийнято на службу в податкову міліцію на посади начальницького складу, присвоюються спеціальні звання. Начальницький склад податкової міліції має формений одяг та знаки розрізнення і забезпечується ними безкоштовно.

Посадова чи службова особа податкової міліції в межах наданих законом повноважень самостійно приймає рішення і несе за свої протиправні дії або бездіяльність дисциплінарну відповідальність згідно з Дисциплінарним статутом органів внутрішніх справ або іншу передбачену законодавством відповідальність. Дії або рішення подат-

кової міліції, її посадових та службових осіб можуть бути оскаржені у встановленому законом порядку до суду чи прокуратури.

Держава гарантує правовий і соціальний захист осіб начальницького складу податкової міліції та членів їх сімей. На них поширюються *гарантії* соціального і правового захисту, передбачені ст. 20–23 Закону України “Про міліцію”.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте систему органів державної податкової служби.
2. Які завдання виконує державна податкова служба?
3. Функції Державної податкової адміністрації України.
4. Які функції здійснюють державні податкові адміністрації в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, державні податкові інспекції в містах з районним поділом та державні податкові інспекції в районах, містах без районного поділу, районах у містах, міжрайонні та об'єднані?
5. Які права надані органам державної податкової служби?
6. Охарактеризуйте основні обов'язки, які покладаються на посадових осіб органів державної податкової служби.
7. Які завдання виконує податкова міліція?
8. Структура податкової міліції.
9. Повноваження податкової міліції.
10. Якими нормативними актами передбачений соціальний та правовий захист працівників податкової міліції?

ДЕРЖАВНИЙ ДЕПАРТАМЕНТ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

7.1. Завдання та функції Державного департаменту України з питань виконання покарань

Державний департамент України з питань виконання покарань (далі — Департамент) як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, що безпосередньо реалізує єдину державну політику у сфері виконання покарань, створений Указом Президента України від 22 квітня 1998 р. № 344 на базі Головного управління виконання покарань МВС України з тимчасовим його підпорядкуванням МВС України. Створення Департаменту було зумовлено реформуванням кримінально-виконавчої системи України та приведенням її у відповідність з вимогами Ради Європи та міжнародними правовими нормами з питань виконання кримінальних покарань. Указом Президента України від 12 березня 1999 р. № 248 Департамент виведено з підпорядкування МВС України і підпорядковано безпосередньо Кабінету Міністрів України. Діяльність Департаменту регламентується Положенням про Державний департамент України з питань виконання покарань, затвердженим Указом Президента України від 31 липня 1998 р. № 827.

Відповідно до Положення **основними завданнями** Департаменту є:

- здійснення єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;
- розробка рекомендацій щодо організації тримання осіб, взятих під варту, забезпечення виконання вироків суду і застосування передбачених законом засобів виправлення і перевиховання засуджених;
- здійснення контролю за виконанням вироків суду за окремими видами додаткових покарань; забезпечення примусового лікування засуджених, хворих на алкоголізм та наркоманію;
- забезпечення додержання вимог законодавства в органах і установах виконання покарань, запобігання злочинам, дисциплі-

лінарним проступкам з боку засуджених до позбавлення волі та щодо них, їх припинення та виявлення і розкриття злочинів, вчинених в органах і установах виконання покарань, проведення дізнання у справах про ці злочини, здійснення оперативно-розшукової діяльності;

- керівництво органами і установами виконання покарань, організація виробничо-господарської діяльності з наданням засудженим роботи, забезпечення їх професійної підготовки та загальноосвітнього навчання;
- правовий і соціальний захист осіб рядового і начальницького складу, працівників кримінально-виконавчої системи та членів їх сімей, удосконалення роботи з кадрами, їх професійної підготовки.

Департамент відповідно до покладених на нього завдань виконує такі **функції**:

- бере участь у формуванні єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, реалізує цільові програми розвитку кримінально-виконавчої системи;
- визначає основні напрями діяльності органів і установ виконання покарань щодо захисту прав і свобод людини в умовах відбування кримінального покарання; забезпечує охорону слідчих ізоляторів, тюрем, лікувально-трудова профілакторіїв, виправно-трудова колоній, інших установ виконання покарань та об'єктів кримінально-виконавчої системи, правопорядок та безпеку в органах і установах; бере участь у розробленні та реалізації державних комплексних програм боротьби зі злочинністю;
- контролює виконання актів законодавства з питань, що належать до його компетенції, вироків, постанов і ухвал судів, забезпечує розподіл та тримання засуджених до позбавлення волі та осіб, взятих під варту;
- здійснює переведення засуджених і осіб, взятих під варту, з однієї до іншої установи кримінально-виконавчої системи, передачу (екстрадицію) осіб, які звинувачуються у вчиненні злочинів, а також засуджених для відбування покарання в установах іноземних держав згідно із законами та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

- аналізує результати діяльності органів і установ виконання покарань, складає довгостроковий та оперативний прогнози криміногенної обстановки і на їх основі вносить у встановленому порядку пропозиції щодо підвищення ефективності функціонування кримінально-виконавчої системи, забезпечення правопорядку та безпеки, посилення боротьби із злочинністю, інформує населення з цих питань через засоби масової інформації;
- організовує і контролює оперативно-розшукову діяльність, налагоджує взаємодію з відповідними підрозділами державних органів, які проводять таку діяльність, використовує банки даних оперативно-довідкової, розшукової, статистичної та іншої інформації, здійснює довідково-інформаційне обслуговування органів і установ виконання покарань, заінтересованих державних органів;
- організовує виконання актів амністії та помилування;
- забезпечує організацію виховної роботи з особами, яких тримають в установах кримінально-виконавчої системи, залучення до її проведення представників творчих спілок, громадських і релігійних організацій, трудових колективів, у взаємодії з Міністерством освіти України організовує професійну підготовку засуджених та їх загальноосвітнє навчання;
- вирішує за участю міських і районних органів внутрішніх справ і центрів зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України питання щодо надання допомоги особам, звільненим з місць позбавлення волі, в їх трудовому і побутовому влаштуванні;
- здійснює в межах повноважень, визначених законодавством, функції з управління майном підприємств і установ, що належать до сфери управління Департаменту;
- забезпечує здійснення заходів щодо виконання завдань з цивільної оборони і пожежної безпеки, стабільної роботи установ кримінально-виконавчої системи в умовах воєнного стану та надзвичайних ситуацій у мирний час, додержання правового режиму надзвичайного чи воєнного стану в разі його введення в Україні або в окремих її місцевостях, проведення карантинних заходів під час епідемій;
- забезпечує в межах своєї компетенції реалізацію державної політики щодо охорони державної таємниці; здійснює конт-

роль за її збереженням у центральному апараті, в органах, установах, організаціях, навчальних закладах, на підприємствах, що належать до сфери його управління;

- затверджує структуру, штатний розпис органів і установ виконання покарань, визначає порядок застосування дійсних і умовних найменувань установ кримінально-виконавчої системи та присвоює їх;
- організовує проведення наукових досліджень, дослідно-конструкторських і проектно-технологічних робіт, забезпечує використання досягнень науки, техніки і набутого досвіду, координує роботу підприємств кримінально-виконавчої системи, зв'язану з сертифікацією, стандартизацією, метрологією, винахідництвом і раціоналізацією;
- організовує роботу з добору, розстановки та підвищення кваліфікації осіб рядового і начальницького складу та працівників кримінально-виконавчої системи;
- забезпечує згідно із законодавством правовий і соціальний захист осіб рядового і начальницького складу, працівників кримінально-виконавчої системи та членів їх сімей;
- представляє у встановленому порядку осіб рядового і начальницького складу та працівників кримінально-виконавчої системи, які особливо відзначилися в роботі, до нагородження державними нагородами України, президентськими відзнаками;
- забезпечує створення системи власної внутрішньої безпеки;
- вживає заходів до забезпечення роботою осіб, яких тримають в установах кримінально-виконавчої системи; надає допомогу підприємствам, що належать до сфери його управління, у встановленні та стабілізації господарських зв'язків; бере участь у формуванні і розміщенні державного замовлення, укладає з цією метою контракти;
- контролює стан охорони праці і техніки безпеки, здійснює нагляд за додержанням правил, норм і вимог щодо безпечного проведення на гірничих підприємствах кримінально-виконавчої системи бурових і підривних робіт, за зберіганням, обліком і використанням за призначенням вибухових матеріалів, правильним використанням родовищ корисних копалин, захистом надр;
- визначає потреби установ кримінально-виконавчої системи в матеріально-технічних ресурсах, енергоносіях, продуктах хар-

чування, капітальних вкладеннях на будівництво, реконструкцію і технічне переоснащення, виконання проектно-дослідних робіт і робіт з типового проектування об'єктів цих установ, забезпечує проведення єдиної політики з питань будівництва та реконструкції об'єктів Департаменту;

- бере участь у розробленні проектів загальнодержавних програм економічного та соціального розвитку, законів про Державний бюджет України;
- забезпечує установи кримінально-виконавчої системи інженерно-технічними засобами охорони і нагляду за особами, яких тримають в установах виконання покарань, спеціальними засобами захисту та активної оборони, системами зв'язку і управління, зброєю, боєприпасами, бойовою та спеціальною технікою, контролює їх розподіл, зберігання і використання;
- здійснює медичний контроль за станом здоров'я засуджених до позбавлення волі, осіб, взятих під варту, і осіб яких тримають у лікувально-трудовах профілакторіях, забезпечує надання їм необхідної медичної допомоги, належну санітарно-епідемічну обстановку в установах кримінально-виконавчої системи та на їх територіях, а також контроль за додержанням вимог з охорони довкілля і раціонального використання природних ресурсів в установах кримінально-виконавчої системи;
- налагоджує за дорученням Кабінету Міністрів України зв'язки з міжнародними організаціями, укладає угоди з відповідними органами іноземних держав про співробітництво у сфері виконання кримінальних покарань, боротьби із злочинністю та з інших питань, що належать до його компетенції;
- є головним розпорядником коштів державного бюджету, передбачених на утримання кримінально-виконавчої системи, фінансує органи і установи виконання покарань в межах затверджених асигнувань та коштів, одержаних від виробничо-господарської діяльності; організовує роботу з ведення бухгалтерського та статистичного обліку;
- є державним замовником поставки (закупівлі) продукції, виконання робіт, надання послуг для забезпечення потреб оборони і безпеки, проектування і будівництва об'єктів кримінально-виконавчої системи;
- видає у встановленому порядку журнали, бюлетені, збірники нормативно-правових актів та інші матеріали з питань діяльності установ кримінально-виконавчої системи;

- здійснює інші повноваження, що належать до його компетенції.

У своїй діяльності Департамент керується Конституцією і законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, Положенням про Департамент. Департамент у межах своїх повноважень організовує виконання актів законодавства, здійснює систематичний контроль за їх реалізацією.

Департамент узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо удосконалення цього законодавства і у встановленому порядку вносить їх на розгляд Президенту України і Кабінету Міністрів України.

Департамент має **право**:

- залучати спеціалістів центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій (за погодженням з їх керівниками) для розгляду питань, що належать до його компетенції;
- одержувати безоплатно у встановленому законодавством порядку від міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органів виконавчої влади інформацію, документи і матеріали, необхідні для виконання покладених на нього завдань;
- скликати у встановленому порядку наради, конференції, симпозіуми з питань, що належать до його компетенції.

У процесі виконання покладених на нього завдань Департамент взаємодіє з іншими центральними і місцевими органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, а також з відповідними органами іноземних держав.

Департамент у межах своїх повноважень на основі та на виконання актів законодавства видає накази, організовує і контролює їх виконання. Нормативно-правові акти Департаменту підлягають державній реєстрації у встановленому порядку. Рішення Департаменту, прийняті в межах його компетенції, є обов'язковими для виконання центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та громадянами. У разі потреби Департамент видає разом з іншими центральними і місцевими органами виконавчої влади спільні акти.

Департамент у своєму підпорядкуванні має воєнізовані формування.

7.2. Система органів і установ виконання покарань, підпорядкованих Департаменту, та їх організаційна структура

Діюча система органів та установ виконання покарань законодавчо закріплена у ст.11 Кримінально-виконавчого кодексу України.

До *органів виконання покарань* належать: Державний департамент України з питань виконання покарань, його територіальні органи управління (регіональні управління та відділи), кримінально-виконавча інспекція.

Установами виконання покарань є: арештні доми, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи (виховні колонії).

У свою чергу до *кримінально-виконавчих установ* належать:

- кримінально-виконавчі установи відкритого типу (виправні центри);
- кримінально-виконавчі установи закритого типу (виправні колонії).

Виправні колонії поділяються на колонії мінімального, середнього і максимального рівня безпеки.

Виправні колонії мінімального рівня безпеки поділяються на колонії:

- з полегшеними умовами тримання;
- із загальними умовами тримання.

Як зазначалося раніше, *центральним органом* виконавчої влади зі спеціальним статусом, що реалізує єдину державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, є *Департамент*.

Очолює Департамент *голова*, якого призначає на посаду та звільняє з посади Президент України. Голова Департаменту має *шість заступників* і розподіляє між ними обов'язки. Голова здійснює керівництво Департаментом і несе відповідальність перед Президентом України, Кабінетом Міністрів України за виконання покладених на Департамент завдань і здійснення ним своїх функцій, визначає ступінь відповідальності заступників голови та керівників структурних підрозділів Департаменту.

Для погодженого вирішення питань у межах своїх повноважень, обговорення найважливіших напрямів діяльності в Департаменті утворюється *колегія* у складі голови, заступників голови за посадою, а також керівників структурних підрозділів Департаменту. До складу колегії можуть входити керівники інших центральних органів вико-

навчої влади, а також керівники органів і установ виконання покарань та підприємств, що належать до сфери управління Департаменту. Членів колегії затверджує та звільняє від виконання обов'язків Кабінет Міністрів України. Рішення колегії проводяться в життя *наказами* Департаменту.

До структури центрального апарату Департаменту входять:

- Апарат голови Департаменту;
- Управління справами;
- Штаб (на правах управління);
- Управління кадрів;
- Управління охорони, нагляду і безпеки;
- Управління організації оперативної роботи;
- Управління виховної та соціально-психологічної роботи із спецконтингентом;
- Управління інженерного забезпечення;
- Управління працевикористання спецконтингенту та виробництва;
- Фінансове управління;
- Управління економіки та оплати праці;
- Контрольно-ревізійне управління;
- Управління матеріально-технічного забезпечення;
- Управління медичного забезпечення та контролю за санітарно-епідеміологічним станом;
- Відділ внутрішньої безпеки та розслідувань;
- Управління капітального будівництва та ремонтів;
- Відділ організації сільськогосподарського виробництва;
- Управління по керівництву слідчими ізоляторами та тюрмами;
- Управління по контролю за виконанням судових рішень;
- Відділ державного нагляду за охороною праці та навколишнього середовища;
- Управління кримінально-виконавчої інспекції;
- Бухгалтерія;
- Адміністративно-господарче управління;
- Інформаційно-технічний центр;
- Науково-дослідний центр вивчення проблем діяльності та розвитку кримінально-виконавчої системи;
- Центральна база забезпечення.

Територіальними органами управління Департаменту є *управління (відділи)* Державного департаменту України з питань виконання покарань в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та

Севастополі. Структура і штати регіональних управлінь (відділів), а також положення про них затверджуються Департаментом. Типова структура управління Департаменту в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі розроблена на підставі структури Департаменту і затверджена наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 25 травня 1999 р. № 41.

Управління (відділи) Департаменту в областях здійснюють керівництво підвідомчими їм установами та органами, які безпосередньо виконують кримінальні покарання.

Виправні колонії виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк і довічного позбавлення волі. Засуджені до позбавлення волі відбувають покарання у виправних колоніях:

- *мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання* — особи, засуджені вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, та злочини невеликої та середньої тяжкості, а також особи, переведені з колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і колоній середнього рівня безпеки в порядку, передбаченому Кримінально-виконавчим кодексом (КВК) України;

- *мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання* — чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за злочини невеликої та середньої тяжкості; жінки, засуджені за злочини невеликої та середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини. У виправній колонії цього виду можуть відбувати покарання також засуджені, переведені з виховних колоній у порядку, встановленому ст. 147 КВК України;

- *середнього рівня безпеки* — жінки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; жінки, яким покарання у виді довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії; чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за тяжкі та особливо тяжкі злочини; чоловіки, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі; чоловіки, засуджені за вчинення умисного злочину середньої тяжкості в період відбування покарання у виді позбавлення волі; засуджені, переведені з колоній максимального рівня безпеки в порядку, передбаченому КВК України;

- *максимального рівня безпеки* — чоловіки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; чоловіки, яким покарання у виді довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії; чоловіки, засуджені за

умисні особливо тяжкі злочини; чоловіки, засуджені за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі; чоловіки, переведені з колоній середнього рівня безпеки в порядку, передбаченому КВК України.

Розглянемо типову *структуру* виправної колонії. Очолює установу начальник, який має, як правило, чотириох заступників:

- з нагляду, безпеки, охорони та оперативної роботи — перший заступник;
- із соціально-психологічної роботи зі спецконтингентом;
- з працевикористання спецконтингенту та виробництва;
- з інтендантського та комунально-побутового забезпечення.

Кожному з заступників підпорядковані певні відділи та служби установи, за роботу яких вони несуть відповідальність. Безпосередньо відділами та службами керують їх начальники.

Заступнику начальника установи з нагляду, безпеки, охорони та оперативної роботи підпорядковані:

- відділ нагляду та безпеки;
- відділ охорони;
- оперативний відділ (відділення, група);
- відділ (відділення, група) по контролю за виконанням судових рішень;
- медична частина;
- пожежна частина;
- служба чергових помічників начальника установи.

Заступнику начальника установи із соціально-психологічної роботи зі спецконтингентом підпорядковані:

- соціальна служба (старші інспектори, інспектори, начальники відділень соціально-психологічної служби, старші вихователі, вихователі);
- психологічна служба.

Заступнику начальника установи з працевикористання спецконтингенту та виробництва підпорядковані всі виробничі підрозділи та інженерні служби установи.

Заступник начальника установи з інтендантського та комунально-побутового забезпечення здійснює керівництво усіма відповідними службами, які забезпечують нормальну життєдіяльність установи.

Безпосередньо начальнику установи підпорядковані:

- канцелярія (секретаріат);

- головний бухгалтер установи;
- помічник начальника установи по роботі з особовим складом.

Виховні колонії виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених неповнолітніх і на види за рівня безпеки не поділяються.

Арештні доми виконують покарання у виді арешту. В арештних домах тримаються повнолітні особи, а також неповнолітні, яким на момент постановлення вироку виповнилося шістнадцять років і які засуджені за злочини невеликої тяжкості. Тимчасово, до створення арештних домів, особи, засуджені до арешту, відбувають покарання у *слідчих ізоляторах* Департаменту за місцем засудження. Засуджені відбувають весь строк покарання в одному слідчому ізоляторі в окремих постах або секціях.

Виправні центри виконують покарання у виді обмеження волі стосовно осіб, засуджених за злочини невеликої та середньої тяжкості, а також засуджених, яким цей вид покарання призначено відповідно до ст. 82, 389 Кримінального кодексу України.

Кримінально-виконавча інспекція виконує покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт. Крім цього кримінально-виконавча інспекція здійснює контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, а також звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. Безпосередній контроль за виконанням вказаних кримінальних покарань та поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням (протягом іспитового строку), здійснюється *міськими, міжрайонними та районними відділами (відділеннями) кримінально-виконавчої інспекції*. В управліннях (відділах) Департаменту в АРК, областях, містах Києві та Севастополі створюються і функціонують *відділи (відділення) кримінально-виконавчої інспекції*, які здійснюють контроль за організацією та станом роботи підлеглих підрозділів кримінально-виконавчих інспекцій та надають їм практичну та методичну допомогу.

Контрольні питання

1. Коли створено Державний департамент України з питань виконання покарань?

2. Якими факторами зумовлена необхідність створення Державного департаменту України з питань виконання покарань?
3. Які основні завдання покладено на Державний департамент України з питань виконання покарань?
4. Охарактеризуйте основні функції Державного департаменту України з питань виконання покарань.
5. Перелічіть основні підрозділи центрального апарату Державного департаменту України з питань виконання покарань.
6. Розкрийте типову структуру виправної колонії.
7. Виконання яких видів кримінальних покарань покладено на органи Державного департаменту України з питань виконання покарань?

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

8.1. Загальні засади здійснення оперативно-розшукової діяльності та її суб'єкти

Поняття оперативно-розшукової діяльності законодавчо закріплено у ст. 2 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”, згідно з якою *оперативно-розшукова діяльність* — це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів.

Завданням оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень і в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави.

Правову основу оперативно-розшукової діяльності становлять Конституція України, Закон України “Про оперативно-розшукову діяльність” (далі — Закон), Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси України, закони України про прокуратуру, міліцію, Службу безпеки, Прикордонні війська, державну охорону органів державної влади України та посадових осіб, про судоустрій, забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, державний захист працівників суду і правоохоронних органів, інші законодавчі акти та міжнародно-правові угоди і договори, учасником яких є Україна.

Основними принципами оперативно-розшукової діяльності є *законність, дотримання прав і свобод людини, взаємодія з органами управління і населенням.*

До *підстав* для здійснення оперативно-розшукової діяльності належать:

- наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів:
 - про злочини, що готуються або вчинені невідомими особами;
 - про осіб, які готують або вчинили злочин;
 - про осіб, які переховуються від органів розслідування, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання;
 - про безвісно відсутніх осіб;
 - про розвідувально-підривно діяльність спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб проти України;
 - про реальну загрозу життю, здоров'ю, житлу, майну працівників суду і правоохоронних органів у зв'язку з їх службовою діяльністю, а також особам, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членам їх сімей та близьким родичам з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя; співробітників розвідувальних органів України у зв'язку із службовою діяльністю цих осіб, їх близьких родичів, а також осіб, які конфіденційно співробітничали або співробітничали з розвідувальними органами України, та членів їх сімей з метою належного здійснення розвідувальної діяльності;
- запити повноважних державних органів, установ та організацій про перевірку осіб у зв'язку з їх допуском до державної таємниці і до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках;
- потреба в отриманні розвідувальної інформації в інтересах безпеки суспільства і держави.

Вказані підстави можуть міститися в заявах, повідомленнях громадян, посадових осіб, громадських організацій, засобів масової інформації, у письмових дорученнях і постановках слідчого, вказівках прокурора, ухвалах суду у кримінальних справах, що перебувають у його провадженні, матеріалах органів дізнання, інших правоохоронних органів, у запитах оперативних підрозділів міжнародних правоохоронних органів та організацій інших держав, а також запитах повноважних державних органів, установ та організацій, визначених Кабінетом Міністрів України, про перевірку осіб у зв'язку з їх допуском до державної таємниці і до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках.

Забороняється приймати рішення про здійснення оперативно-розшукових заходів за відсутності вказаних підстав.

Матеріали оперативно-розшукової діяльності **використовуються**:

- як приводи та підстави для порушення кримінальної справи або виконання невідкладних слідчих дій;
- для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі;
- для попередження, припинення і розслідування злочинів, розвідувально-підривних посягань проти України, розшуку злочинців та осіб, які безвісно зникли;
- для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, а також співробітників розвідувальних органів України та їх близьких родичів, осіб, які конфіденційно співробітничали або співробітничали з розвідувальними органами України, та членів їх сімей;
- для взаємного інформування підрозділів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність, та інших правоохоронних органів;
- для інформування державних органів відповідно до їх компетенції.

До **суб'єктів** оперативно-розшукової діяльності належать:

- працівники оперативних підрозділів, які мають право здійснювати оперативно-розшукові заходи;
- оперативні підрозділи, до компетенції яких входить здійснення оперативно-розшукової діяльності;
- особи, які за їх згодою залучені до підготовки і здійснення оперативно-розшукових заходів і конфіденційно співпрацюють з оперативними підрозділами;
- особи, які гласно і відкрито сприяють діяльності оперативного підрозділу.

Оперативно-розшукова діяльність здійснюється **оперативними підрозділами**:

- *Міністерства внутрішніх справ України* — кримінальною, транспортною та спеціальною міліцією, спеціальними підрозділами з боротьби з організованою злочинністю, забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів і учасників кримінального судочинства;

- *Служби безпеки України* — розвідкою, контррозвідкою, військовою контррозвідкою, захисту національної державності, спеціальними підрозділами по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю, оперативно-технічними, внутрішньої безпеки, оперативного документування, боротьби з тероризмом і захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів;
- *Прикордонних військ України* — розвідувальним органом Державного комітету у справах охорони державного кордону України, підрозділами з оперативно-розшукової роботи;
- *Управління державної охорони* — підрозділом оперативного забезпечення охорони виключно з метою забезпечення безпеки осіб та об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона;
- *органів державної податкової служби* — оперативними підрозділами податкової міліції;
- *органів і установ Державного департаменту України з питань виконання покарань* — оперативними підрозділами;
- *розвідувального органу Міністерства оборони України* — оперативними, оперативно-технічними, власної безпеки.

Здійснення оперативно-розшукової діяльності іншими підрозділами зазначених органів, підрозділами інших міністерств, відомств, громадськими, приватними організаціями та особами *забороняється*.

8.2. Обов'язки і права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність

Підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, *зобов'язані*:

- у межах своїх повноважень відповідно до законів, що становлять правову базу оперативно-розшукової діяльності, вживати необхідних оперативно-розшукових заходів попередження, своєчасного виявлення, припинення і розкриття злочинів, викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень;
- виконувати письмові доручення слідчого, вказівки прокурора та ухвали суду і запити повноважних державних органів, установ та організацій про здійснення оперативно-розшукових заходів;

- виконувати запити відповідних міжнародних правоохоронних організацій та правоохоронних органів інших держав на підставі договорів і угод;
- інформувати відповідні державні органи про відомі їм факти та дані, що свідчать про загрозу безпеці суспільства і держави, а також про порушення законодавства, пов'язані зі службовою діяльністю посадових осіб;
- взаємодіяти між собою та іншими правоохоронними органами з метою швидкого і повного розкриття злочинів та викриття винних;
- забезпечувати із залученням інших підрозділів безпеку працівників суду і правоохоронних органів, осіб, які подають допомогу, сприяють оперативно-розшуковій діяльності, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб.

Оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності надається *право*:

- опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу;
- здійснювати контрольну та оперативну закупівлю і постачання товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь (порядок здійснення оперативної закупівлі та контрольованого постачання визначається нормативними актами МВС України, податкової міліції, Служби безпеки України, погодженими з Генеральною прокуратурою України та зареєстрованими в Міністерстві юстиції України);
- порушувати в установленому законом порядку питання про виконання перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та осіб, які займаються підприємницькою діяльністю або іншими видами господарської діяльності індивідуально, і брати участь у цих перевірках;
- витребувати, збирати і вивчати документи та дані, що характеризують діяльність підприємств, установ, організацій, а також спосіб життя окремих осіб, підозрюваних у підготовці або вчиненні злочину, джерело та розміри їх доходів;

- виконувати операції із захоплення злочинців, припинення злочинів, розвідувально-підривної діяльності спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб;
- відвідувати жилі та інші приміщення за згодою їх власників або мешканців для з'ясування обставин вчиненого злочину або такого, що готується, а також збирати відомості про протиправну діяльність підозрюваних або осіб, щодо яких здійснюється перевірка;
- негласно виявляти та фіксувати сліди тяжкого злочину, документи та інші предмети, що можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину, або одержувати розвідувальну інформацію, у тому числі шляхом проникнення оперативного працівника у приміщення, транспортні засоби, на земельні ділянки;
- здійснювати проникнення у злочинну групу негласного працівника оперативного підрозділу або особи, яка співробітничас з останнім, із збереженням у таємниці достовірних даних щодо їх особистості (про необхідність такого проникнення приймається постанова, яка затверджується начальником відповідного органу);
- знімати інформацію з каналів зв'язку, застосовувати інші технічні засоби отримання інформації;
- контролювати шляхом відбору за окремими ознаками телеграфно-поштові відправлення;
- здійснювати візуальне спостереження у громадських місцях із застосуванням фото-, кіно- і відеозйомки, оптичних та радіоприладів, інших технічних засобів;
- мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників;
- встановлювати конфіденційне співробітництво з особами на засадах добровільності;
- отримувати від юридичних та фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформацію про злочини, які готуються або вчинені, і загрозу безпеці суспільства й держави;
- використовувати за згодою адміністрації службові приміщення, транспортні засоби та інше майно підприємств, установ, організацій, а також за згодою осіб — житло, інші приміщення, транспортні засоби і майно, які їм належать;

- створювати з метою конспірації підприємства, організації, використовувати документи, які зашифровують особу чи відомчу належність працівників, приміщень і транспортних засобів оперативних підрозділів;
- створювати і застосовувати автоматизовані інформаційні системи;
- застосовувати засоби фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю на підставах і в порядку, встановлених законами про міліцію, Службу безпеки, Прикордонні війська, державну охорону органів державної влади України та посадових осіб.

Негласне проникнення у житло чи в інше володіння особи, зняття інформації з каналів зв'язку, контроль за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною та іншою кореспонденцією, застосування інших технічних засобів одержання інформації здійснюється *за рішенням суду*, прийнятим за поданням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника. Про отримання такого дозволу суду або про відмову в ньому зазначені особи повідомляють прокурору протягом доби. Такі заходи вживаються виключно з метою запобігання злочинів чи з'ясування істини при розслідуванні кримінальної справи, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо. За результатами здійснення зазначених оперативно-розшукових заходів складається протокол з відповідними додатками, який підлягає використанню як *джерело доказів* у кримінальному судочинстві.

Виключно з метою отримання розвідувальної інформації для забезпечення зовнішньої безпеки України, запобігання і припинення розвідувально-підривних посягань спеціальних служб іноземних держав та іноземних організацій зазначені заходи можуть здійснюватись у порядку, узгодженому з Генеральним прокурором України та Головою Верховного Суду України.

8.3. Гарантії законності при здійсненні оперативно-розшукової діяльності

У кожному випадку наявності підстав для здійснення оперативно-розшукової діяльності заводиться оперативно-розшукова справа. Постанова про заведення такої справи підлягає затвердженню на-

чальниками органу внутрішніх справ, Служби безпеки, Прикордонних військ, охорони вищих посадових осіб, оперативного підрозділу податкової міліції, органу, установи виконання покарань, розвідувального органу Міністерства оборони України або його уповноваженим заступником.

Контроль за оперативно-розшуковою діяльністю здійснюється МВС України, Службою безпеки України, Державним комітетом з охорони державного кордону України, Управлінням державної охорони України, Державною податковою адміністрацією України, Державним департаментом України з питань виконання покарань, розвідувальним органом Міністерства оборони України.

При перевірці осіб у зв'язку з допуском їх до державної таємниці, а також до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках оперативно-розшукова справа не заводиться. Така перевірка повинна тривати щонайбільше один місяць.

Під час здійснення оперативно-розшукової діяльності не допускається порушення прав і свобод людини та юридичних осіб. Окремі обмеження цих прав і свобод мають винятковий та тимчасовий характер і можуть застосовуватись лише за рішенням суду щодо особи, в діях якої є ознаки тяжкого злочину, і у випадках, передбачених законодавством України, з метою захисту прав і свобод інших осіб, безпеки суспільства.

За наявності достатніх підстав дозвіл на здійснення оперативно-розшукової діяльності дає керівник відповідного оперативного підрозділу, який несе відповідальність за законність здійснюваних заходів відповідно до чинного законодавства. При застосуванні оперативно-розшукових заходів працівники оперативних підрозділів зобов'язані враховувати їх відповідність ступеню суспільної небезпеки злочинних посягань та загрози інтересам суспільства і держави.

У разі порушення прав і свобод людини або юридичних осіб при здійсненні оперативно-розшукової діяльності, а також якщо причетність до правопорушення особи, щодо якої здійснювались оперативно-розшукові заходи, не підтвердилась, Служба безпеки України, МВС України, Державний комітет у справах охорони державного кордону України, Управління державної охорони України, Державна податкова адміністрація України, Державний департамент України з питань виконання покарань або розвідувальний орган

Міністерства оборони України зобов'язані невідкладно поновити порушені права і відшкодувати заподіяні матеріальні та моральні збитки в повному обсязі.

Громадяни України та інші особи мають право у встановленому законом порядку одержати від органів, на які покладено здійснення оперативно-розшукової діяльності, письмове пояснення з приводу обмеження їх прав і свобод та оскаржити ці дії.

Одержані внаслідок оперативно-розшукової діяльності відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини, якщо вони не містять інформації про вчинення заборонених законом дій, ***зберігання не підлягають і повинні бути знищені.***

Не підлягають передаванню і розголошенню результати оперативно-розшукової діяльності, які відповідно до законодавства України становлять державну таємницю, а також відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини. За передання і розголошення цих відомостей працівники оперативних підрозділів, а також особи, яким ці відомості були довірені при здійсненні оперативно-розшукової діяльності чи стали відомі по службі або роботі, підлягають відповідальності згідно з чинним законодавством, крім випадків розголошення інформації про незаконні дії, що порушують права людини.

Оперативно-розшукові заходи, пов'язані з *тимчасовим обмеженням прав людини*, вживаються з метою запобігання тяжким злочинам, їх припинення і розкриття, розшуку осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання або безвісти зникли, захисту життя, здоров'я, житла і майна працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, припинення розвідувально-підривної діяльності проти України. У разі оперативної необхідності невідкладного здійснення цих заходів оперативно-розшукові підрозділи зобов'язані протягом 24 годин повідомити суд або прокурора про застосування та підстави для їх здійснення.

Візуальне спостереження може здійснюватись з метою встановлення даних про особу та про її зв'язки, якщо є факти, які підтверджують, що нею готується або вчинено тяжкий злочин, для отримання відомостей, які вказують на ознаки такого злочину, а також для забезпечення безпеки працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб.

Для одержання інформації забороняється застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу.

8.4. Соціальний і правовий захист працівників оперативних підрозділів та осіб, які залучаються до оперативно-розшукової діяльності

На працівників, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, поширюються гарантії правового і соціального захисту, передбачені законами України про ці органи. Працівникам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, надаються додаткові пільги в питаннях соціально-побутового та фінансового забезпечення в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

За наявності даних про загрозу життю, здоров'ю або майну працівника та його близьких родичів у зв'язку із здійсненням ним оперативно-розшукової діяльності в інтересах безпеки України або з розкриття тяжкого злочину, або викриття організованої злочинної групи оперативний підрозділ зобов'язаний вжити спеціальних заходів для забезпечення їх безпеки — змінити дані про осіб, їх місце проживання, роботи і навчання, інші дані в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Не несе відповідальності працівник оперативного підрозділу, який заподіяв шкоду правам, свободам людини, інтересам держави при здійсненні оперативно-розшукової діяльності, перебуваючи у стані необхідної оборони, крайньої необхідності або професійного ризику, а так само у зв'язку із затриманням особи, у діях якої є ознаки злочину.

Особа, яка залучається до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, перебуває під захистом держави. Співробітництво особи з оперативним підрозділом зараховується до її загального трудового стажу в разі укладення з нею трудової угоди. Якщо у зв'язку з виконанням такою особою завдань оперативно-розшукової діяльності настала її інвалідність або смерть, на неї поширюються пільги, передбачені в таких випадках для працівників оперативних підрозділів. У разі виникнення загрози життю, здоров'ю або майну особи, яка залучається до виконання завдань оперативно-роз-

шукової діяльності, її захист забезпечується в порядку, передбаченому для працівників оперативних підрозділів.

8.5. Нагляд за додержанням законів при здійсненні оперативно-розшукової діяльності

Нагляд за додержанням законів при здійсненні оперативно-розшукової діяльності покладений на Генерального прокурора України, його заступників, прокурорів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя і прирівняних до них прокурорів та їх заступників, а також уповноважених наказом Генерального прокурора України начальників та прокурорів управлінь, відділів Генеральної прокуратури України та прокуратур Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя.

Прокурор у межах своєї компетенції має такі права і обов'язки:

- безперешкодно входити в усі приміщення органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність;
- вимагати для перевірки розпорядження, інструкції, накази та інші акти щодо оперативно-розшукової діяльності, оперативно-розшукові справи, реєстраційні, облікові, звітні, статистичні, аналітичні документи та інші відомості щодо здійснення оперативно-розшукових заходів;
- доручати керівникам відповідних органів виконання у підвідомчих їм підрозділах перевірок з метою усунення порушень закону;
- давати письмові вказівки щодо здійснення оперативно-розшукових заходів в інтересах кримінального судочинства, про розшук осіб, які безвісно відсутні;
- давати згоду на подовження строку здійснення оперативно-розшукової діяльності;
- отримувати пояснення щодо порушень вимог закону від посадових осіб органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність;
- перевіряти скарги на порушення законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, з ознайомленням у необхідних випадках з оперативно-розшуковими матеріалами;
- скасовувати незаконні постанови про заведення або закриття оперативно-розшукової справи, зупинення або поновлення

оперативно-розшукової діяльності чи про інші рішення, що суперечать закону;

- вживати заходів усунення порушень законності при здійсненні оперативно-розшукової діяльності та притягнення винних до встановленої законом відповідальності;
- опротестовувати незаконну постанову суду про дозвіл або відмову на здійснення оперативно-розшукових заходів. Принесення протесту зупиняє оперативно-розшукові заходи, дозвіл на які наданий судом.

Не належать до предмета прокурорського нагляду:

- відомості про осіб, які конфіденційно співробітничали або співробітничали з розвідувальним органом України;
- належність конкретних осіб до кадрового складу розвідувальних органів;
- форми, методи і засоби розвідувальної діяльності;
- організаційно-штатна структура розвідувальних органів.

Контрольні питання

1. Розкрийте зміст поняття “оперативно-розшукова діяльність”.
2. Які завдання виконуються за допомогою оперативно-розшукової діяльності?
3. Які підрозділи уповноважені здійснювати оперативно-розшукову діяльність?
4. Основні підстави для здійснення оперативно-розшукової діяльності.
5. Які основні обов’язки покладаються на оперативні підрозділи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність?
6. Якими правами наділені оперативні підрозділи при здійсненні оперативно-розшукової діяльності?
7. Які гарантії законності при здійсненні оперативно-розшукової діяльності передбачені чинним законодавством?
8. Як можуть бути використані матеріали оперативно-розшукової діяльності?
9. Які заходи правового захисту передбачені для працівників оперативних підрозділів та осіб, які залучаються до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності?
10. Охарактеризуйте компетенцію прокурора з нагляду за дотриманням законів при здійсненні оперативно-розшукової діяльності.

ОРГАНИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА І ДІЗНАННЯ

9.1. Поняття досудового розслідування і його форми

Досудове (попереднє) розслідування — це одна із стадій кримінального процесу, сутність якої полягає в тому, що уповноваженими на те посадовими особами та органами держави у відповідних формах здійснюється суворо регламентована законом діяльність, спрямована на досягнення мети кримінального судочинства. Іншими словами, *досудове розслідування* — це здійснювана відповідно до вимог кримінально-процесуального закону діяльність слідчого та органу дізнання, спрямована на збирання, дослідження, оцінку, перевірку і використання доказів, попередження, запобігання та розкриття злочинів, встановлення об'єктивної істини, забезпечення правильного застосування закону, охорону прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Юридичною підставою для провадження досудового розслідування є постанова про порушення кримінальної справи. Досудове розслідування як процесуальна діяльність має дві поєднані завданнями і процедурою форми — *досудове слідство* і *дізнання*. Досудове слідство є провідною і головною формою досудового розслідування, що здійснюється слідчими відповідних органів — прокуратури, МВС України, Служби безпеки України, податкової міліції. Дізнання здійснюють органи дізнання, вичерпний перелік яких наведений у ст. 101 КПК України, а фактично — призначеною начальником органу дізнання особою (оперуповноваженим карного розшуку, інспектором державної автоінспекції, офіцером — дізнавачем Збройних Сил, помічником капітана на судні) із затвердженням ним найважливіших процесуальних рішень у справі (про порушення, зупинення, закриття справи, передання справи для провадження досудового слідства тощо). На відміну від дізнавача слідчий при провадженні досудового слідства всі рішення про спрямування слідства і слідчих дій приймає самостійно, за винятком випадків, коли законом передбачено одержання згоди від суду (судді) або прокурора, і несе повну відповідальність за їх законне і своєчасне виконання.

Фактичні дані, одержані при розслідуванні в будь-якій з цих форм, мають однакову доказову силу при прийнятті процесуальних рішень судом.

9.2. Система органів досудового слідства в Україні

Слідчий — це особа, яка здійснює досудове (попереднє) слідство у кримінальних справах. В Україні є слідчі *прокуратури, органів внутрішніх справ, служби безпеки і податкової міліції*. Компетенція між слідчими вказаних органів з розслідування кримінальних справ розмежовується на підставі правил про підслідність. **Підслідність** — це сукупність встановлених у законі ознак кримінальної справи, згідно з якими ця справа підлягає розслідуванню тим чи іншим органом досудового слідства.

Найбільша кількість кримінальних справ розслідується слідчими органів внутрішніх справ України і тому слідчий апарат цих органів є найчисленнішим і найрозгалуженішим.

Організація роботи і діяльність слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України визначаються *Положенням про органи попереднього слідства в системі Міністерства внутрішніх справ України*, затвердженим Наказом МВС України № 745 від 25.11.92.

Проведення досудового слідства в системі МВС України покладається на *Департамент досудового слідства МВС України*, який діє на правах Головного управління, *слідчі управління (відділи)* ГУМВС України в Автономній Республіці Крим, місті Києві та Київській області, *УМВС України в областях*, місті Севастополі та на транспорті, *слідчі відділи, відділення (групи)* міських, районних, лінійних органів внутрішніх справ та підрозділи з розслідування злочинів, вчинених на закритих об'єктах.

Досудове слідство в межах своєї компетенції здійснюють слідчі органів внутрішніх справ, а також начальник Департаменту досудового слідства МВС України, начальники слідчих управлінь (відділів), відділень, їх заступники, які при цьому користуються всіма процесуальними правами слідчого.

Органи досудового слідства в системі МВС України очолюють заступник міністра внутрішніх справ України — начальник Департаменту досудового слідства МВС України, заступники начальників ГУМВС, УМВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, УМВС України на транспорті,

міськрайлінорганів внутрішніх справ, які одночасно є начальниками відповідних структурних слідчих підрозділів.

Перевіряти стан справ та результати діяльності слідчих підрозділів мають право виключно співробітники вищестоящих слідчих апаратів у межах своїх повноважень. Ніхто інший, крім керівництва слідчими апаратами, прокурорів та суддів, не має права оцінювати процесуальні дії слідчих.

У Департаменті досудового слідства МВС України передбачені посади старших слідчих в особливо важливих справах, слідчих в особливо важливих справах, старших слідчих, помічників слідчих, технічного персоналу. До структури Департаменту входить слідча частина (на правах управління), яка розслідує найскладніші та багатоепізодні справи про тяжкі, міжрегіональні злочини.

Слідчі управління (відділи) ГУМВС, УМВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, УМВС України на транспорті очолюють заступники начальників відповідних ГУМВС, УМВС, які є водночас начальниками відповідних слідчих підрозділів і, у свою чергу, мають заступників.

Слідчі управління (відділи) мають у своєму складі спеціалізовані підрозділи, слідчі частини (на правах відділів, відділень), які розслідують кримінальні справи про злочини, що становлять підвищену суспільну небезпеку і є складними, а також організаційно-методичний відділ (відділення). До цих органів входять старші слідчі в особливо важливих справах, слідчі в особливо важливих справах, старші слідчі, слідчі, помічники слідчих і технічний персонал.

У слідчих відділах, відділеннях, групах міськрайлінорганів внутрішніх справ передбачені посади старших слідчих, слідчих, помічників слідчих, технічного персоналу. Очолюють ці слідчі підрозділи начальники, які за посадою є також заступниками начальників відповідних міськрайлінорганів внутрішніх справ.

На посади слідчих органів внутрішніх справ призначаються громадяни України, які мають вищу юридичну освіту, пройшли стажування і виявили при цьому професійну придатність до слідчої роботи.

На посаду помічника слідчого призначаються повнолітні громадяни України, які мають середню, середню спеціальну освіту і нахил до слідчої роботи. В обов'язки помічника слідчого входять подання допомоги слідчому і виконання його доручень, пов'язаних з розслідуванням кримінальних справ. Помічник слідчого бере участь у слідчих діях — огляді місця події, предметів, документів, місцевості,

приміщень, освідуванні, виїмці, обшуку, відтворенні обстановки і обставин події, допитах потерпілих, свідків, пред'явленні предметів на осіб для впізнання; готує і складає процесуальні документи; викликає для виконання слідчих дій свідків, потерпілих, підозрюваних (обвинувачених), спеціалістів, експертів та інших учасників процесу; залучає понятих для участі у слідчих діях; упаковує вилучені у справі речові докази; бере участь в ознайомленні учасників кримінального процесу з матеріалами кримінальної справи, виконує технічну роботу з оформлення матеріалів дослідчої перевірки і кримінальних справ.

У ст. 121 Конституції України, яка визначає основні *функції* прокуратури, не передбачено надання органам прокуратури повноважень щодо здійснення досудового слідства, але згідно з п. 9 Перехідних положень Конституції прокуратура продовжує виконувати функцію досудового слідства до сформування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування. Тому нині, здійснюючи досудове слідство у кримінальних справах, органи прокуратури керуються КПК України.

Слідчими прокуратури можуть бути призначені громадяни України, які мають вищу юридичну освіту, необхідні ділові й моральні якості. Особи, які не мають досвіду практичної роботи за спеціальністю, проходять стажування строком до одного року. Не можуть бути прийняті на посаду слідчого прокуратури особи, які були засуджені за вчинення злочину, за винятком реабілітованих. Аналогічні вимоги висуваються і до слідчих органів внутрішніх справ, служби безпеки і податкової міліції.

Відповідно до ст. 17 Закону України “Про прокуратуру” у Генеральній прокуратурі України, прокуратурі Автономної Республіки Крим передбачені посади старших слідчих і слідчих з особливо важливих справ. У прокуратурах областей, міст та інших прирівняних до них можуть передбачатись посади слідчих в особливо важливих справах і старших слідчих, а в районних, міжрайонних, міських — старших слідчих і слідчих.

У системі Служби безпеки України є старші слідчі в особливо важливих справах, старші слідчі та слідчі, а також старші слідчі — криміналісти з особливо важливих справ і старші слідчі криміналісти. Передбачено також посади помічників слідчих.

Організація діяльності слідчих підрозділів податкової міліції визначається наказом ДПА України “Про слідчі підрозділи податкової міліції органів державної податкової служби” № 374 від 30.07.98.

Провадження досудового слідства в податковій міліції покладається на такі органи:

- **Слідче управління** податкової міліції ДПА України;
- **слідчі відділи** податкової міліції ДПА в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі;
- **слідчі відділення (групи)** податкової міліції відповідних податкових інспекцій у районах, містах, районах у містах, міжрайонних та об’єднаних державних податкових інспекцій.

Зазначені слідчі підрозділи функціонують згідно з чинним законодавством України, підзаконними актами і Положенням про слідчі підрозділи податкової міліції органів державної податкової служби.

Усі слідчі підрозділи податкової міліції становлять єдиний централізований слідчий апарат з виключною процесуальною підлеглистю і підзвітністю нижчестоящих органів вищестоящим. Загальне керівництво слідчим апаратом здійснює Голова ДПА України. Діяльність слідчих і оперативних підрозділів податкової міліції з виявлення, розкриття і попередження злочинів, розслідування кримінальних справ координує Перший заступник Голови ДПА України — начальник податкової міліції.

Слідчі підрозділи податкової міліції очолює *начальник Слідчого управління податкової міліції ДПА України*, який здійснює оперативне та процесуальне керівництво слідчим апаратом як особисто, так і через своїх заступників, а також через начальників (заступників начальників) слідчих відділів, відділень (груп).

Перевіряти стан розслідування справ та результати діяльності слідчих підрозділів мають право тільки співробітники вищестоящих слідчих підрозділів у межах своїх повноважень.

На посади слідчих податкової міліції призначаються громадяни України, які мають вищу юридичну освіту і професійну придатність до слідчої роботи. У виключних випадках на посади слідчих можуть призначатися громадяни, які не мають вищої юридичної освіти.

У складі *Слідчого управління* податкової міліції ДПА України існують відділ розслідування особливо важливих справ і відділ організації досудового слідства, які очолюють начальники та їх заступники. До складу відділів входять старші слідчі з особливо важ-

ливих справ, слідчі з особливо важливих справ, старші слідчі, помічники слідчих.

Слідчі відділи податкової міліції відповідних ДПА (в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі) очолюють начальники цих підрозділів. Вони мають двох заступників, які за посадами водночас є начальниками відділення (групи). У цих відділах утворюються відділення розслідування кримінальних справ та відділення (група) організації досудового слідства. До складу відділень (груп) входять старші слідчі з особливо важливих справ, слідчі з особливо важливих справ, старші слідчі, помічники слідчих. У відділенні може вводитись посада заступника начальника відділення.

Слідче відділення (група) податкової міліції державних податкових інспекцій у районах, містах, районах у містах, міжрайонних та об'єднаних податкових інспекцій є структурним підрозділом у складі єдиного слідчого апарату податкової міліції і відповідної державної податкової інспекції. Воно створюється за територіальним принципом у державній податковій інспекції, де є головні відділи (відділи) податкової міліції.

Слідче відділення (групу) очолює начальник, який безпосередньо підпорядкований вищестоящому начальнику слідчого відділу податкової міліції ДПА України. Начальники слідчих відділень (груп) у містах з районним поділом підпорядковуються відповідному начальнику слідчого відділення податкової міліції державної податкової інспекції міста. До складу відділення (групи) входять старші слідчі, слідчі, помічник слідчого, диктофон-друкарка. У слідчому відділенні податкової міліції державної податкової інспекції міста з районним поділом можуть бути введені посади старших слідчих (слідчих) для здійснення контрольно-методичної діяльності.

9.3. Органи дізнання: система і компетенція

Перелік органів дізнання законодавчо закріплений у ст. 101 КПК України, згідно з якою до органів дізнання належать:

- *міліція;*
- *податкова міліція* у справах про ухилення від сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), а також у справах про приховування валютної виручки;
- *органи безпеки* у справах, віднесених законом до їх відання;

- командири військових частин, з'єднань, начальники військових установ у справах про всі злочини, вчинені підлеглими їм військовослужбовцями і військовозобов'язаними при проходженні ними зборів, а також у справах про злочини, вчинені робітниками і службовцями Збройних Сил України у зв'язку з виконанням службових обов'язків або в розташуванні частини, з'єднання, установи;
- митні органи у справах про контрабанду;
- начальники виправно-трудових установ, слідчих ізоляторів, лікувально-трудових і виховно-трудових профілакторіїв у справах про злочини проти встановленого порядку несення служби, вчинені працівниками цих установ, а також злочини, вчинені у розташуванні зазначених установ;
- органи державного пожежного нагляду у справах про пожежі й порушення протипожежних правил;
- органи прикордонної охорони у справах про порушення державного кордону;
- капітани морських суден, що перебувають у далекому плаванні.

Згідно з вимогами ст. 103 КПК України на органи дізнання покладено такі **функції**:

- здійснення *оперативно-розшукової* діяльності з метою виявлення ознак злочину і осіб, що його вчинили;
- здійснення у передбачених законом випадках *процесуальної* діяльності з розслідування вчинених злочинів.

Отже, **дізнання** — це врегульована нормами кримінально-процесуального права діяльність спеціально уповноважених державних органів, яка здійснюється оперативно-розшуковими і процесуальними методами під наглядом прокурора з метою виявлення, запобігання, припинення і розкриття злочинів.

Розглянемо *процесуальну* функцію органів дізнання, пов'язану з розслідуванням кримінальних справ. Дізнання як форма досудового розслідування передує досудовому слідству. Воно має певні відмінності від досудового слідства, які визначаються КПК України.

У кримінально-процесуальному законі наведено вичерпний перелік органів, наділених правом здійснювати дізнання, однак дізнання для них не є основним видом діяльності. З необхідністю здійснення розслідування злочинів вони стикаються лише в окремих випадках. У цьому разі дії цих органів регулюються нормами кримінально-процесуального закону, і вони є *органами дізнання*.

При здійсненні дізнання у кримінальних справах відповідні органи дізнання крім КПК України керуються також відомчими інструкціями, які визначають порядок здійснення дізнання органами дізнання певного відомства. Так, *Інструкція щодо організації діяльності штатних підрозділів дізнання в системі МВС України та взаємодії їх з іншими службами органів внутрішніх справ у розкритті та розслідуванні злочинів* (затверджена наказом МВС України № 880 від 25.12.95) визначає порядок здійснення дізнання в органах внутрішніх справ України, *Інструкція про проведення дізнання у Збройних Силах України* (затверджена наказом Міністра оборони України № 235 від 28.08.95) визначає порядок здійснення дізнання у Збройних Силах України.

Майже всі перелічені органи дізнання мають доволі вузьку, чітко окреслену законом залежно від їх основних функцій компетенцію. “Найуніверсальнішими” серед них є міліція і капітани морських суден, що перебувають у далекому плаванні — їх компетенцію в законі не визначено.

Міліція має широкі повноваження з охорони громадського порядку, прав і свобод громадян. Одне з основних завдань міліції полягає в боротьбі зі злочинністю і найчастіше вона першою виявляє ознаки злочину, тому їй надано право порушувати кримінальні справи і здійснювати дізнання для розслідування будь-яких злочинів, які не належать до компетенції інших органів дізнання.

Капітани морських суден, що перебувають у далекому плаванні поза межами території України, є органами дізнання у справах про всі злочини, вчинені на судні членами екіпажу або пасажирами судна. При цьому вони керуються КПК України та *Інструкцією про проведення дізнання на морських судах, що перебувають у плаванні*. Капітан має право затримати особу, яка підозрюється у вчиненні злочину, до передавання її відповідним правоохоронним органам у першому порту України. За необхідності він може направити цю особу і матеріали дізнання в Україну на іншому судні, зареєстрованому в Україні. У разі вчинення діяння, передбаченого кримінальним законодавством України, під час перебування судна в порту України капітан судна зобов'язаний передати особу, яка підозрюється у вчиненні протиправного діяння, відповідним правоохоронним органам у порядку, встановленому кримінально-процесуальним законодавством (ст. 67 Кодексу торговельного мореплавства України).

Кримінально-процесуальна діяльність органів дізнання передбачає:

- прийняття, реєстрацію, розгляд, перевірку заяв та повідомлень про злочини і пригоди, вжиття щодо них необхідних заходів і прийняття рішень відповідно до вимог ст. 97 КПК України — про порушення кримінальної справи, відмову в порушенні кримінальної справи, передання матеріалів за належністю (підслідністю);
- провадження дізнання у кримінальних справах відповідно до вимог, передбачених ст. 104, 108, 109 КПК України;
- досудову підготовку матеріалів у протокольній формі відповідно до вимог ст. 425, 426 КПК України;
- виконання слідчих дій у порядку виконання окремих доручень слідчого або іншого органу дізнання (ст. 114, 118 КПК України);
- участь у здійсненні окремих слідчих дій слідчих (ч. 3 ст. 114 КПК України).

З перелічених видів процесуальної діяльності органу дізнання **власне дізнанням** вважається лише самостійна процесуальна діяльність органу дізнання в межах порушеної кримінальної справи, яка здійснюється за правилами, передбаченими вимогами чинного кримінально-процесуального законодавства (ст. 104, 108, 109 КПК України).

9.4. Органи дізнання в системі МВС України

Як зазначалося, найчисленнішим органом дізнання і найнаближенишим до населення є міліція, одне з основних завдань якої полягає в боротьбі зі злочинністю. Провадження дізнання у кримінальних справах керівник відповідного органу внутрішніх справ практично може покласти на будь-яку посадову особу оперативного-начальницького складу органу внутрішніх справ. При цьому враховується специфіка служби або підрозділу, де працює та чи інша посадова особа, якій доручено здійснювати дізнання. Так, оперуповноваженим карного розшуку, як правило, доручаються дізнання у справі про злочини, вчинені по лінії карного розшуку — крадіжки, пограбування, оперуповноваженим Державної служби боротьби з економічними злочинами — про злочини в галузі економіки, працівникам державної автоінспекції — про викрадення автотранспорту та злочини,

пов'язані з порушенням правил дорожнього руху, інспекторам паспоротної служби — про ухиляння від сплати аліментів тощо. При цьому всі перелічені посадові особи користуються рівними процесуальними правами особи, яка здійснює дізнання, незалежно від служби, де вони працюють, і обійманої посади. Провадження дізнання доручається, як правило, працівникам міліції, які мають вищу юридичну освіту і певний досвід роботи.

Проте провадження дізнання у кримінальних справах працівниками галузевих служб міліції має і окремі недоліки. Провадження дізнання у справі вони здійснюють епізодично, часто не мають досвіду процесуальної роботи та необхідних професійних навичок, і ця робота є для них додатковою понад службову діяльність, передбачену їх прямими функціональними обов'язками, внаслідок чого при розслідуванні ними кримінальних справ в окремих випадках спостерігаються тяганина, некомпетентність, що, у свою чергу, призводить до порушення прав і законних інтересів громадян, втрати доказової бази, і тому іноді злочини залишаються нерозкритими.

З метою запобігання цим недолікам і підвищення ефективності діяльності органів внутрішніх справ з провадження дізнання у кримінальних справах, виявлення, розкриття та розслідування злочинів у системі МВС України є *штатні підрозділи дізнання* органів внутрішніх справ.

Завдання, організація діяльності та порядок функціонування цих підрозділів визначаються *Положенням про штатні підрозділи дізнання в органах внутрішніх справ та Інструкцією щодо організації діяльності штатних підрозділів дізнання в системі МВС України та їх взаємодії з іншими службами органів внутрішніх справ*, що затверджені наказом МВС України № 880 від 29.12.95.

До *основних завдань* штатних підрозділів дізнання органів внутрішніх справ належать:

- оперативне реагування у взаємодії з працівниками інших служб на заяви та повідомлення про вчинені злочини, вжиття ефективних заходів для встановлення осіб, які вчинили злочини, і закріплення доказів їх вини;
- всебічне, повне й об'єктивне розслідування кримінальних справ та підготовка матеріалів протокольних проваджень при неухильному дотриманні чинного законодавства з тим, щоб у кожній кримінальній справі чи протокольному провадженні було прийнято обґрунтоване і законне рішення;

- контроль за розслідуванням кримінальних справ і протокольною формою досудової підготовки матеріалів працівниками інших служб органів внутрішніх справ і подання їм методичної допомоги;
- у межах передбаченої законом компетенції вжиття відповідних заходів припинення порушень прав громадян та інтересів держави;
- забезпечення відшкодування збитків фізичним та юридичним особам, які зазнали їх від злочинів;
- виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, і вжиття через відповідні органи заходів їх усунення;
- відновлення честі, гідності та прав громадян, які постраждали від незаконного затримання чи притягнення їх до кримінальної відповідальності.

До структури штатних підрозділів дізнання в системі МВС України входять:

- відділ дізнання МВС України;
- відділи (відділення) дізнання в ГУМВС, УМВС в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, УМВС на транспорті;
- відділи, відділення, групи дізнання міськрайлінорганів внутрішніх справ.

Штатні підрозділи дізнання в системі МВС України очолюють начальник відділу дізнання МВС України, начальники відділів (відділень) дізнання ГУМВС, УМВС, а також начальники відділів, відділень та старші груп дізнання міськрайлінорганів внутрішніх справ.

У складі відділу дізнання МВС України, відділів дізнання ГУМВС, УМВС діють організаційно-зональний та контрольно-методичний підрозділи.

У відділі дізнання МВС України, відділах (відділеннях) дізнання ГУМВС, УМВС передбачені посади начальника відділу, відділення, їх заступників, старших дізнавачів з особливих доручень, старших дізнавачів, дізнавачів.

У відділеннях дізнання УМВС України на транспорті передбачені посади начальників відділень дізнання, старших дізнавачів з особливих доручень, старших дізнавачів, дізнавачів.

У відділах, відділеннях, групах дізнання міськрайлінорганів передбачені посади начальників відділів, відділень, старших дізнавачів, дізнавачів.

Дізнавач — це спеціально передбачена штатним розписом посадова особа органу внутрішніх справ, уповноважена здійснювати розслідування у кримінальних справах і досудову підготовку матеріалів протокольної форми в межах своєї компетенції.

На посади дізнавачів призначаються громадяни України, які, як правило, мають вищу або середню спеціальну юридичну освіту, пройшли стажування і виявили при цьому професійну придатність до роботи в дізнанні.

Старші дізнавачі з особливих доручень, старші дізнавачі та дізнавачі можуть бути призначені на посади виконуючих обов'язки слідчих за погодженням з начальниками відділів (відділень) дізнання ГУМВС, УМВС і лише наказами начальників ГУМВС, УМВС України.

Повноваження дізнавача визначаються чинним кримінально-процесуальним законодавством України. При виконанні своїх функцій дізнавач керується чинним законодавством та відомчими нормативними актами.

Дисциплінарні стягнення на дізнавача за порушення норм кримінально-процесуального законодавства можуть накладатися начальником органу дізнання або особою, яка виконує його обов'язки, тільки на підставі висновку начальника підрозділу дізнання (залежно від підпорядкування). Честь і гідність дізнавача охороняються законом. Виявлення неповаги до дізнавача, погроза, образа і наклеп на нього зумовлюють відповідальність, передбачену законодавством України.

На дізнавачів в повному обсязі поширюються пільги, передбачені Законом України “Про міліцію”. Дізнавач має право на захист відповідно до законів України “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів” та “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві”.

Контрольні питання

1. Які форми досудового розслідування передбачені законодавством України?
2. До компетенції яких державних органів України належить провадження досудового слідства?
3. Структура органів досудового слідства в системі МВС України.
4. Структура органів досудового слідства податкової міліції.

5. Які посади слідчих працівників передбачені в органах прокуратури та безпеки?
6. На підставі яких критеріїв здійснюється розмежування компетенції органів досудового слідства різних відомств?
7. У якій статті КПК України наведено перелік органів дізнання? Перелічіть ці органи дізнання.
8. Які органи дізнання універсальні?
9. Які основні функції виконують органи дізнання? Розкрийте зміст цих функцій.
10. Структура штатних підрозділів дізнання в системі МВС України.

ОРГАНИ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України “Про систему органів юстиції” від 30.04.98 № 592 *до системи органів юстиції України входять:*

- Міністерство юстиції України;
- Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим;
- обласні, Київське та Севастопольське міські управління юстиції;
- районні, районні в містах управління юстиції;
- міські (міст обласного значення) управління юстиції.

Положення про зазначені органи, їх структура і гранична кількість (крім Міністерства юстиції України) затверджуються Міністерством юстиції України.

Розглянемо основні завдання, повноваження і структуру органів юстиції в Україні.

10.1. Міністерство юстиції України

Завдання, функції, права та основні принципи організації діяльності Міністерства юстиції визначаються Положенням про Міністерство юстиції України, затвердженим Указом Президента України від 30.12.97 № 1396/97 (зі змінами, внесеними згідно з указами Президента від 15.09.98 № 1019/98 та від 09.02.99 № 145/99).

Міністерство юстиції України — центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Міністерство юстиції України є провідним органом у системі центральних органів виконавчої влади в забезпеченні реалізації державної правової політики, державної політики з питань громадянства, міжнаціональних та міграційних відносин.

Міністерство юстиції України у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, актами Президента України

і Кабінету Міністрів України, а також Положенням про Міністерство юстиції України.

У встановленому порядку в межах своїх повноважень Міністерство юстиції України вирішує питання, що впливають із загальновищаних норм міжнародного права та міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

На Міністерство юстиції України покладено такі **основні завдання**:

- підготовка пропозицій щодо здійснення в Україні правової реформи, сприяння розвитку правової науки;
- забезпечення захисту прав і свобод людини й громадянина у визначеній сфері;
- підготовка пропозицій щодо вдосконалення законодавства, його систематизація, розробка проектів нормативно-правових актів та міжнародних договорів України з правових питань, здійснення правової експертизи проектів нормативно-правових актів, державна реєстрація нормативно-правових актів, ведення Єдиного державного реєстру таких актів;
- планування за пропозиціями інших центральних органів виконавчої влади законопроектної діяльності та роботи з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (ЄС), координація нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади та контроль за здійсненням такої діяльності;
- забезпечення реалізації державної правової політики, державної політики з питань громадянства, міжнаціональних та міграційних відносин;
- організація роботи нотаріату та органів реєстрації актів громадянського стану;
- розвиток правової інформатизації, формування у громадян правового світогляду;
- здійснення міжнародно-правового співробітництва.

Відповідно до зазначених завдань Міністерство юстиції України виконує певні функції. Розглянемо основні з них.

1. Організація здійснення правової політики, правової експертизи проектів нормативних актів, державна реєстрація та систематизація законодавства України:

- забезпечує реалізацію державної правової політики, готує пропозиції щодо здійснення в Україні правової реформи;

- разом з відповідними міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, науковими установами готує проекти концепцій напрямків розвитку законодавства та їх наукове обґрунтування з урахуванням світового досвіду;
- здійснює правову експертизу (готує висновки) щодо відповідності Конституції законів України, вимог нормопроектної техніки проектів законів, інших актів законодавства, що подаються на розгляд Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, а також нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
- готує зауваження і пропозиції щодо прийнятих Верховною Радою України законів України у процесі підготовки їх на підпис Президентові України;
- розробляє і подає Президентові України та Кабінету Міністрів України пропозиції щодо усунення суперечностей між актами законодавства та заповнення прогалін у ньому;
- відповідно до законодавства здійснює державну реєстрацію нормативних актів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, органів господарського управління та контролю, що стосуються прав, свобод і законних інтересів громадян або мають міжвідомчий характер, веде реєстр цих актів;
- веде Єдиний державний реєстр нормативних актів, надає інформацію з бази даних цього реєстру;
- здійснює систематизацію законодавства України, готує пропозиції щодо його кодифікації, веде Єдиний загальноправовий рубрикатор.

2. Координація нормотворчої діяльності в центральних органах виконавчої влади та роботи з адаптації законодавства України до законодавства ЄС:

- здійснює методичне керівництво правовою діяльністю в міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади, перевіряє стан цієї роботи і дає рекомендації щодо її поліпшення та приведення нормативних актів у відповідність до законодавства, здійснює заходи з підвищення кваліфікації працівників юридичних служб;
- забезпечує підготовку пропозицій щодо приведення законодавства України у відповідність до принципів і стандартів Ради Європи та інтеграції його в систему міжнародного права,

координує роботу міністерств та інших центральних органів виконавчої влади з цих питань;

- за поданням міністерств, інших центральних органів виконавчої влади розробляє щорічні плани законопроектної роботи і плани роботи з адаптації законодавства України до законодавства ЄС, координує нормотворчу діяльність у центральних органах виконавчої влади, здійснює контроль за цією діяльністю.

3. *Забезпечення захисту прав і свобод людини:*

- за дорученням Президента України, Кабінету Міністрів України та з власної ініціативи розробляє проекти законів та інших нормативно-правових актів, що стосуються прав і свобод людини, відносин між громадянином і державною владою, конституційного устрою, повноважень і взаємовідносин органів державної влади, судоустрою та судочинства, цивільного і кримінального законодавства, або разом з іншими органами державної влади бере участь у їх підготовці;
- сприяє розвитку юридичних послуг з метою реалізації прав, свобод і законних інтересів громадян та юридичних осіб, у передбачених законодавством випадках здійснює державну реєстрацію юридичних осіб та реєстрацію прав на нерухоме майно, веде реєстр застави майна, у встановленому порядку здійснює заходи із залучення позабюджетних джерел фінансування, упроваджуючи в системі органів юстиції надання додаткових платних послуг правового та технічного характеру громадянам і юридичним особам.

4. *Організація діяльності нотаріату, реєстрації актів громадянського стану:*

- організовує діяльність установ нотаріату, перевіряє і вживає заходи щодо її поліпшення, контролює законність вчинення нотаріальних дій державними і приватними нотаріусами, видає їй анулює свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю, забезпечує реєстрацію приватної нотаріальної діяльності, організовує виготовлення та контролює використання спеціальних бланків нотаріальних документів, веде реєстр свідоцтв про право на заняття нотаріальною діяльністю;
- здійснює підготовку нотаріально оформлених документів для їх консульської легалізації, подає допомогу консульським установам з питань вчинення нотаріальних дій;

- забезпечує роботу Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату;
- здійснює заходи вдосконалення діяльності органів реєстрації актів громадянського стану, контролює їх діяльність, забезпечує виготовлення та контролює використання бланків свідоцтв про реєстрацію актів громадянського стану;
- подає практичну і методичну допомогу консульським установам та дипломатичним представництвам України за кордоном з питань реєстрації актів громадянського стану.

5. Розвиток правової інформатизації, формування у громадян правового світогляду:

- забезпечує функціонування єдиної системи правової інформатизації, є офіційним видавцем збірників законодавства та кодексів України, видає інформаційний бюлетень “Офіційний вісник України”, бере участь у виданні журналів і газет загальноправового характеру;
- координує діяльність міністерств та інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій з правової освіти населення, здійснює методичне забезпечення цієї освіти, сприяє формуванню у громадян правового світогляду, вивчає і контролює стан правової інформатизації в навчальних закладах, на підприємствах, в установах та організаціях, подає їм необхідну допомогу, вносить до відповідних органів пропозиції щодо вдосконалення вивчення права в неюридичних вищих і професійно-технічних навчальних закладах, загальноосвітніх школах, закладах підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів, розробляє і поширює освітні та інформаційні програми у сфері захисту прав людини.

6. Здійснення міжнародно-правового співробітництва:

- у межах своїх повноважень готує пропозиції з питань міжнародно-правових відносин та приєднання України до міжнародних договорів і конвенцій;
- укладає угоди про правове співробітництво з відповідними органами іноземних держав і міжнародними організаціями, у межах своїх повноважень організовує взаємодію з ними;
- забезпечує виконання взятих за міжнародними договорами України зобов'язань з правових питань, опублікування у встановленому порядку міжнародних договорів, що набрали чинності;

- представляє Кабінет Міністрів України за його дорученням у міжнародних організаціях і при укладенні міжнародних договорів України;
- здійснює правову експертизу проектів міжнародних договорів України на відповідність Конституції України, законам України, готує висновки щодо здійснення внутрішньодержавних процедур, необхідних для набрання чинності міжнародними договорами України, а також юридичні висновки, інші матеріали, необхідні для набрання чинності міжнародними кредитними (гарантійними) договорами України;
- забезпечує підготовку відповідних документів і представництво Кабінету Міністрів України в Європейській комісії з прав людини та Європейському суді з прав людини під час розгляду справ про порушення прав людини в Україні, направляє спостерігачів у місії з контролю за дотриманням прав і свобод людини й громадянина;
- в установленому порядку бере участь у роботі міжнародних організацій, дво- та багатосторонніх комісій, а також інших міжнародних органів та інституцій, погоджує кандидатури членів та іншого персоналу від України в міжнародних судових органах і радників з правових питань посольств та консульств України за кордоном.

Міністерство юстиції України відповідно до покладених на нього завдань і повноважень **має право:**

- залучати вчених, спеціалістів центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками) для розгляду питань, що належать до його компетенції;
- утворювати в разі потреби за погодженням з іншими заінтересованими центральними органами виконавчої влади в межах своєї компетенції комісії та експертні групи, залучати на договірній основі фахівців для підготовки проектів актів законодавства, здійснення їх експертизи та надання консультацій;
- у встановленому законодавством порядку від міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування одержувати безоплатно інформацію, документи і матеріали, а від органів статистики — статистичні дані для виконання покладених на нього завдань;

- у встановленому порядку скликати наради з питань, що належать до його компетенції;
- притягати до дисциплінарної відповідальності керівників управлінь юстиції, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління;
- у межах своєї компетенції скасовувати акти управління юстиції, що суперечать Конституції України, актам законодавства України та рішенням Міністерства юстиції України;
- у міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, а також в органах, що ухвалюють відомчі нормативні акти, перевіряти додержання законодавства про державну реєстрацію відомчих нормативних актів, стан організації нормотворчої діяльності, вносити пропозиції щодо усунення виявлених недоліків і порушень та притягнення до відповідальності винних посадових осіб;
- скасовувати рішення про державну реєстрацію відомчих нормативних актів за нововиявленими обставинами;
- разом з відповідними центральними органами виконавчої влади здійснювати в межах своєї компетенції контроль за цільовим використанням державних коштів, виділених на реалізацію прийнятих програм, проектів, заходів, а також міжнародних програм;
- зупиняти на певний строк дію виданої ним ліцензії в разі порушення суб'єктом підприємницької діяльності ліцензійних умов або невиконання останнім у визначений строк обов'язкових для виконання розпоряджень щодо додержання ліцензійних умов органу, спеціально уповноваженого ним або Кабінетом Міністрів України;
- анулювати видану ним ліцензію в разі виявлення недостовірних відомостей у заяві на видання ліцензії чи в документах, що додаються до неї, передання суб'єктом підприємницької діяльності ліцензії іншій особі, повторного або грубого порушення суб'єктом підприємницької діяльності ліцензійних умов.

Міністерство юстиції України здійснює свої повноваження безпосередньо та через утворені у встановленому порядку Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласні, Київське та Севастопольське міські управління юстиції, районні, районні в містах, міські (міст обласного значення)

управління юстиції, підприємства, установи та організації, що належать до сфери його управління.

Під час виконання покладених на нього завдань Міністерство юстиції України взаємодіє з іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, а також з відповідними органами інших держав.

Міністерство юстиції України в межах своїх повноважень на основі та на виконання актів законодавства України видає накази, організовує і контролює їх виконання.

У передбачених законодавством випадках нормативно-правові акти Міністерства юстиції України є обов'язковими для виконання центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності, а також громадянами.

Міністерство юстиції України очолює міністр, якого за поданням Прем'єр-міністра України призначає на посаду Президент України. Міністр несе персональну відповідальність перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України за виконання покладених на міністерство завдань і функцій. Міністр має заступників, які призначаються відповідно до законодавства. Заступники міністра за дорученням міністра виконують окремі його функції та заміщують міністра в разі його відсутності або неможливості здійснення ним своїх повноважень.

Відповідно до Положення про Міністерство юстиції України міністр виконує такі **функції**:

- здійснює керівництво міністерством, управліннями юстиції та підприємствами, установами й організаціями, що належать до сфери його управління;
- з власної ініціативи чи за дорученням Кабінету Міністрів України, Прем'єр-міністра України готує питання на розгляд Кабінету Міністрів України;
- бере участь у розгляді питань на засіданнях Кабінету Міністрів України і вносить пропозиції щодо порядку денного цих засідань;
- за дорученням Прем'єр-міністра України представляє Кабінет Міністрів України у відносинах з іншими органами, організаціями в Україні та за її межами;

- згідно з повноваженнями, наданими актами Президента України, Кабінету Міністрів України або за дорученням Міністерства закордонних справ України веде переговори і підписує міжнародні договори;
- організовує роботу колегії міністерства і головує на її засіданнях;
- відповідно до Конституції України є членом Вищої ради юстиції;
- розпоряджається коштами міністерства;
- розподіляє обов'язки між заступниками міністра, визначає ступінь відповідальності керівників підрозділів центрального апарату міністерства;
- затверджує положення про структурні підрозділи центрального апарату, управління юстиції та підприємства, установи й організації, що належать до сфери управління міністерства;
- у встановленому порядку призначає на посаду і звільняє з посади керівників управлінь юстиції та підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління міністерства;
- призначає на посаду та звільняє з неї керівника Центру правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції України (далі — Центр), а також його заступників, затверджує структуру, штатний розпис і кошториси витрат Центру;
- у встановленому порядку присвоює працівникам центрального апарату міністерства та підпорядкованих йому органів і установ, а також працівникам Центру ранги державних службовців;
- у встановленому порядку представляє працівників, які особливо відзначились у роботі, до нагородження державними нагородами України і відзнаками Президента України;
- у встановленому порядку вносить на розгляд Кабінету Міністрів України проекти законодавчих та інших актів з питань, що належать до повноважень міністерства;
- у встановленому порядку представляє проекти законів України, розробником яких є міністерство, при розгляді їх на пленарних засіданнях Верховної Ради України;
- здійснює інші передбачені законодавством повноваження.

Для узгодженого вирішення питань, що належать до компетенції Міністерства юстиції України, обговорення найважливіших на-

прямоків його діяльності у міністерстві створюється *колегія* у складі міністра (голова колегії), заступників міністра за посадою, а також інших керівних працівників міністерства. До складу цієї колегії можуть входити також керівники управлінь юстиції. Членів колегії затверджує і звільняє від обов'язків Кабінет Міністрів України за поданням міністра. Рішення колегії запроваджуються в життя наказами міністра. Для розгляду наукових рекомендацій та інших пропозицій щодо основних напрямків розвитку правової системи України в міністерстві можуть бути створені наукова, науково-консультативна ради та інші органи дорадчого і координаційного характеру. Склад цих рад та органів і положення про них затверджує міністр. До складу *центрального апарату* Міністерства юстиції України входять такі служби:

- керівництво міністерства;
- патронатна служба міністра;
- Департамент нормопроєктувальних робіт та експертизи нормативних актів;
- Департамент систематизації законодавства, єдиного державного реєстру нормативних актів, правової освіти та інформації;
- Департамент правової політики;
- Департамент державної виконавчої служби;
- Департамент представництва інтересів держави в судах України та іноземних держав, міжнародних судових органах;
- Департамент державної реєстрації нормативних актів і правової роботи;
- Департамент легалізації об'єднань громадян;
- Департамент нотаріату;
- Департамент у справах громадянського стану громадян;
- Департамент громадянства і реєстрації фізичних осіб;
- Департамент кадрової роботи;
- Департамент міжнародного співробітництва та правової допомоги;
- Департамент міжнародного права;
- Національне бюро Уповноваженого у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини;
- Департамент фінансово-господарської діяльності.

10.2. Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, управління юстиції в областях, містах Києві та Севастополі

Завдання, повноваження та компетенція управлінь юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі визначаються Положенням про Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласні, Київське та Севастопольське міські управління юстиції (далі — Положення), затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 05.02.99 № 9/5 (із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України від 29.06.99 № 36/5).

Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласні, Київське та Севастопольське міські управління юстиції (далі — управління юстиції) підпорядковуються Міністерству юстиції України і є його територіальними органами.

Управління юстиції у своїй діяльності керуються Конституцією України, законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства юстиції України та зазначеним Положенням.

До *основних завдань Головного управління юстиції* належать:

- участь в організації здійснення державної правової політики і сприяння розвитку системи подання правової допомоги з метою реалізації прав і свобод громадян, захисту законних інтересів фізичних та юридичних осіб;
- організаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управлінь юстиції, нотаріату, державної виконавчої служби, підпорядкованих їм відділів реєстрації актів громадянського стану, служби громадянства та реєстрації фізичних осіб, інших органів та установ юстиції, а також експертне забезпечення правосуддя;
- здійснення державної реєстрації нормативно-правових актів міністерств, республіканських комітетів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, їх управлінь, відділів, інших підрозділів і місцевих органів господарського управління та контролю;

- здійснення легалізації місцевих об'єднань громадян та реєстрації інших юридичних осіб у встановленому чинним законодавством порядку;
- здійснення у передбачених законодавством випадках реєстрації прав на нерухоме майно, ведення реєстру застави рухомого майна;
- здійснення методичного керівництва правовою роботою в місцевих органах виконавчої влади, на державних підприємствах, в установах та організаціях, подання зазначеним органам, а також органам місцевого самоврядування методичної допомоги у приведенні їх нормативно-правових актів у відповідність до чинного законодавства;
- у межах своєї компетенції за дорученням Міністерства юстиції України представлення інтересів Президента України, Кабінету Міністрів України і Міністерства юстиції України при розгляді справ у судах областей, міст Києва та Севастополя, підготовка матеріалів до розгляду цих справ;
- у межах повноважень здійснення міжнародно-правового співробітництва;
- організація розвитку правової інформатизації, формування у громадян правового світогляду;
- організація роботи з кадрами в апараті управління, районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управліннях юстиції та підвідомчих установах, підвищення їх кваліфікації.

Управління юстиції відповідно до покладених на нього завдань виконує такі *функції*:

- бере участь в організації здійснення державної правової політики;
- узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його повноважень, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавства і подає їх до Міністерства юстиції України;
- здійснює державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, республіканських комітетів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської, Севастопольської міських державних адміністрацій, їх управлінь, відділів, інших підрозділів, а також місцевих органів господарського управління і контролю, що стосуються прав, свобод і законних інтересів

громадян або мають міжвідомчий характер, веде реєстр цих актів;

- забезпечує районні, районні в містах, міські (міст обласного значення) управління юстиції та установи юстиції інформацією з Єдиного державного реєстру нормативних актів;
- здійснює контроль за дотриманням порядку реєстрації прав на нерухоме майно, реєстрацію застав рухомого майна, веде Державний реєстр прав на нерухоме майно і Державний реєстр застав рухомого майна у визначеному чинним законодавством порядку;
- забезпечує функціонування системи правової інформатизації;
- організовує роботу з обліку і контролю стану актів законодавства, нотаріальної та судової практики відповідно до Єдиного загальноправового рубрикатора нормативних актів;
- здійснює контроль та координацію управлінської діяльності начальників районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управлінь юстиції;
- готує для подання до Міністерства юстиції України матеріали про заохочення та нагородження державними нагородами та відзнаками Президента України працівників підвідомчих установ;
- забезпечує достовірність та оперативне подання статистичних звітів, всебічний аналіз статистичної інформації;
- спрямовує, координує і контролює діяльність органів державної виконавчої служби;
- здійснює організаційне забезпечення виконання рішень, ухвал, постанов судів у цивільних справах, у справах про адміністративні правопорушення, вироків, ухвал та постанов судів у кримінальних справах про майнові стягнення, а також постанов і рішень органів, виконання яких покладено на державних виконавців;
- вивчає і узагальнює роботу з виконання рішень судів та інших органів, вживає заходи щодо усунення причин порушення законів у процесі здійснення цієї роботи;
- за дорученням Міністерства юстиції України організовує, забезпечує і контролює виконання міжнародних договорів України з питань правової допомоги в цивільних, сімейних, кримінальних справах, а також конвенцій та угод щодо діяльності судів та установ юстиції;

- за дорученням заступника міністра юстиції — Уповноваженого у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини — вивчає факти порушень прав людини відповідно до запитів Європейського суду з прав людини, сприяє отриманню доказів, надсилає повідомлення та додаткові письмові зауваження щодо конкретних випадків порушень прав людини;
- контролює роботу районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управлінь юстиції з легалізації об'єднань громадян, реєстрації благодійних організацій;
- організовує діяльність установ нотаріату, вживає заходи щодо її поліпшення і здійснює контроль за законністю вчинення нотаріальних дій державними і приватними нотаріусами, нотаріального архіву, забезпечує роботу кваліфікаційної комісії нотаріату;
- організовує та контролює стажування осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю;
- визначає нотаріальний округ, реєструє приватну нотаріальну діяльність, вносить зміни в реєстраційне посвідчення та анулює його, контролює дотримання вимог до організації робочого місця приватного нотаріуса;
- здійснює контроль за дотриманням суб'єктами підприємницької діяльності ліцензійних умов до здійснення підприємницької діяльності з юридичної практики та судово-експертної діяльності;
- здійснює оплату праці адвокатів, судових експертів, перекладачів за рахунок коштів державного бюджету в разі участі у кримінальній справі адвоката, судового експерта, перекладача за призначенням;
- контролює діяльність органів реєстрації актів громадянського стану щодо додержання ними чинного законодавства при реєстрації актів громадянського стану, перевіряє їх роботу, подає практичну й методичну допомогу, а також вживає заходи щодо поліпшення діяльності цих органів;
- здійснює інші функції.

Управління юстиції України *має право:*

- здійснювати перевірки в районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управліннях юстиції та підвідомчих установах;

- у встановленому порядку залучати до перевірок діяльності установ нотаріату та приватних нотаріусів завідувачів державних нотаріальних контор, кваліфікованих нотаріусів з інших нотаріальних округів, а також представників відділень Української нотаріальної палати за їх згоди;
- залучати вчених, спеціалістів місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками) до розгляду питань, що належать до його компетенції;
- у встановленому порядку в межах своєї компетенції перевіряти суб'єктів підприємницької діяльності, які займаються судово-експертною діяльністю на підставі ліцензій Міністерства юстиції України, кваліфікованих експертів науково-дослідних інститутів судових експертиз, що підпорядковані цьому міністерству;
- для здійснення функцій, покладених на управління юстиції, одержувати безоплатно інформацію від статистичних та контролюючих органів з питань застосування законодавства в господарській діяльності підприємств, установ, організацій, місцевих органів виконавчої влади;
- брати участь у розробці пропозицій щодо підготовки юридичних кадрів;
- скликати наради з питань, що належать до його компетенції;
- скасовувати рішення про державну реєстрацію нормативно-правових актів з підстав, визначених законодавством;
- перевіряти в міністерствах і республіканських комітетах Автономної Республіки Крим, обласних, Київській та Севастопольській міських державних адміністраціях, їх управліннях, відділах, інших підрозділах, органах господарського управління та контролю додержання законодавства про державну реєстрацію нормативно-правових актів, вносити пропозиції щодо усунення виявлених порушень і недоліків та притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у виявлених порушеннях;
- згідно з чинним законодавством встановлювати тарифи за надання працівниками установ нотаріату, відділів громадянства та реєстрації фізичних осіб додаткових платних послуг правового, інформаційного та технічного характеру.

Управління юстиції здійснює свої повноваження як безпосередньо, так і через створені в установленому порядку районні, районні в містах, міські (міст обласного значення) управління юстиції.

З питань, що належать до його компетенції, управління юстиції взаємодіє з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, а також з підприємствами, установами, організаціями на відповідній території.

Управління юстиції в межах своєї компетенції видає накази, які є обов'язковими для виконання районними, районними в містах, міськими (міст обласного значення) управліннями юстиції, підвідомчими йому установами, органами та посадовими особами.

У передбачених законодавством випадках нормативно-правові акти управління юстиції є обов'язковими для виконання місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами й організаціями незалежно від форм власності, а також громадянами. Нормативно-правові акти управління юстиції підлягають державній реєстрації в установленому законодавством порядку.

У разі потреби управління юстиції разом з іншими місцевими органами виконавчої влади видає спільні акти.

До складу Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, управлінь юстиції областей, міст Києва та Севастополя входять відділи:

- реєстрації актів громадянського стану;
- державної виконавчої служби;
- правової роботи та реєстрації нормативних актів;
- юридичної допомоги населенню;
- кадрів та контролю виконання;
- бухгалтерську та матеріально-технічного забезпечення.

У складі зазначених управлінь юстиції можуть бути створені й інші відділи.

Начальник Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим призначається на посаду та звільняється з неї міністром юстиції України за погодженням з Верховною Радою Автономної Республіки Крим. Начальники обласних, Київського та Севастопольського міських управлінь юстиції призначаються на посаду та звільняються з неї міністром юстиції України за погодженням з головами відповідних обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

Начальник управління юстиції має першого заступника, заступників начальника відділу реєстрації актів громадянського стану, начальника відділу державної виконавчої служби і за потреби — заступників з інших напрямків діяльності управління.

Начальник управління юстиції відповідно до наданих йому повноважень виконує такі **функції**:

- організовує діяльність управління і підвідомчих органів та установ юстиції з метою виконання завдань, покладених на Міністерство юстиції України та його територіальні органи;
- здійснює керівництво управлінням юстиції і підвідомчими установами, несе персональну відповідальність за організацію та результати діяльності управлінь юстиції згідно з Положенням про Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласні, Київське та Севастопольське міські управління юстиції;
- затверджує положення про структурні підрозділи і функціональні обов'язки працівників апарату управління юстиції;
- організовує роботу, пов'язану із забезпеченням кадрами районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управлінь юстиції, добирає кандидатів на посади начальників та заступників начальників цих управлінь, затверджує кадровий резерв на ці посади;
- вносить пропозиції Міністерству юстиції України про призначення на посади та звільнення з них начальників районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управлінь юстиції;
- заохочує працівників управління юстиції, заступників начальників районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управлінь юстиції, керівників підвідомчих установ; притягає до дисциплінарної відповідальності заступників начальників районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управлінь юстиції, керівників підвідомчих установ;
- вносить міністру юстиції України обґрунтовані подання про заохочення або притягнення до дисциплінарної відповідальності чи звільнення начальників районних, міських управлінь юстиції;
- вносить пропозиції про призначення на посади та звільнення з них керівників філій Держінформ'юсту, притягнення їх до дисциплінарної відповідальності.

В управлінні юстиції для колективного вирішення питань, що належать до його компетенції, створюється *колегія* у складі начальника управління юстиції (голова колегії), заступників начальника управління юстиції за посадою. До складу колегії можуть входити керівники районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управлінь юстиції України, а також інші фахівці. Склад колегії затверджує міністр юстиції. Рішення колегії запроваджуються в життя наказами начальника управління юстиції.

Для подання управлінню юстиції допомоги з питань удосконалення правової діяльності у сфері економіки при ньому може бути створена методична рада з правової діяльності, склад якої і положення про яку затверджує начальник управління юстиції.

Управління юстиції є юридичною особою, має самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку із зображенням Державного герба України і своїм найменуванням.

10.3. Районні, районні в містах, міські (міст обласного значення) управління юстиції

Районні, районні в містах, міські (міст обласного значення) управління юстиції (далі — управління юстиції) є територіальними органами Міністерства юстиції України. Управління юстиції підпорядковуються Міністерству юстиції України та безпосередньо Головному управлінню юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласним, Київському та Севастопольському міським управлінням юстиції.

Управління юстиції України у своїй діяльності керуються Конституцією України, законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства юстиції України, Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських управлінь юстиції та Положенням про районні, районні в містах, міські (міст обласного значення) управління юстиції (далі — Положення), затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 05.02.99 № 9/5.

До *основних завдань управління юстиції* відповідно до Положення належать:

- участь в організації здійснення державної правової політики;

- організація надання юридичних послуг з метою реалізації прав, свобод і законних інтересів громадян та юридичних осіб;
- виконання рішень судів і виконавчих документів інших органів, контроль за своєчасністю, правильністю і повнотою виконання рішень;
- організаційне забезпечення та координація діяльності установ нотаріату, реалізація основних завдань, визначених Міністерством юстиції, Головним управлінням юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласними, Київським та Севастопольським міськими управліннями юстиції щодо розвитку нотаріату в Україні;
- забезпечення діяльності органів реєстрації актів громадянського стану, здійснення контролю і заходів поліпшення їх діяльності;
- державна реєстрація нормативно-правових актів районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, їх управлінь, відділів, інших підрозділів;
- легалізація місцевих об'єднань громадян і реєстрація інших юридичних осіб у встановленому чинним законодавством порядку;
- у передбачених законодавством випадках здійснення реєстрації прав на нерухоме майно, ведення реєстру застави рухомого майна;
- здійснення методичного керівництва правовою діяльністю в місцевих органах виконавчої влади, на державних підприємствах, в установах та організаціях, подання зазначеним органам методичної допомоги у приведенні нормативних актів у відповідність до чинного законодавства;
- розвиток правової інформатизації, формування у громадян правового світогляду;
- організація роботи з кадрами апарату управління юстиції, установ юстиції, підвищення кваліфікації їх працівників.

Управління юстиції відповідно до покладених на нього завдань виконує такі **функції**:

- бере участь в організації здійснення державної правової політики;
- узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його повноважень, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавства та подає їх до Головного управ-

ління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських управлінь юстиції;

- здійснює державну реєстрацію нормативно-правових актів районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, їх управлінь, відділів, інших підрозділів, що стосуються прав, свобод і законних інтересів громадян або мають міжвідомчий характер, веде реєстр цих актів;
- бере участь у розвитку системи правової інформатизації;
- організовує роботу з обліку та контролю стану актів законодавства, нотаріальної та судової практики, подає практичну допомогу районним (міським) судам та установам юстиції з цих питань, інформує обласні, Київське та Севастопольське міські управління юстиції про стан обліку нормативних актів у районному управлінні юстиції, судах і установах юстиції;
- через відповідні відділи державної виконавчої служби забезпечує виконання рішень, ухвал, постанов судів у цивільних справах, постанов у справах про адміністративні правопорушення, вироків, ухвал та постанов судів у кримінальних справах про майнові стягнення, а також постанов і рішень органів, виконання яких покладено на державних виконавців;
- організовує та контролює виконання міжнародних договорів України з питань правової допомоги в цивільних, сімейних, кримінальних справах, а також конвенцій та угод з питань, пов'язаних з діяльністю судів та установ юстиції;
- узагальнює роботу з питань виконання судових рішень;
- організовує навчання державних виконавців і поширює позитивний досвід з питань виконання судових рішень;
- здійснює контроль за дотриманням суб'єктами підприємницької діяльності ліцензійних умов щодо підприємницької діяльності з юридичної практики та судово-експертної діяльності;
- організовує підготовку та передання архівної документації до обласного нотаріального архіву;
- готує на розгляд Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських управлінь юстиції матеріали щодо анулювання свідцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю;

- забезпечує повну, правильну та своєчасну реєстрацію актів громадянського стану, розгляд матеріалів про зміну прізвищ, імен, по батькові та про внесення виправлень, змін, доповнень до записів актів громадянського стану, а також про поновлення втрачених актових записів, видачу свідоцтв та довідок про реєстрацію і сімейний стан громадян України;
- забезпечує належний облік, зберігання, витрачання бланків свідоцтв про реєстрацію актів громадянського стану;
- перевіряє дотримання вимог чинного законодавства посадовими особами виконавчих органів сільських і селищних рад, які реєструють акти громадянського стану, і подає їм методичну допомогу;
- координує діяльність місцевих органів виконавчої влади, державних підприємств, установ, організацій з правової освіти населення, формування у громадян правового світогляду;
- вивчає стан правової освіти та правової інформатизації в навчальних закладах, на підприємствах, в установах, організаціях, подає необхідну допомогу, бере участь у семінарах, конференціях, олімпіадах з правових знань, конкурсах з цих питань;
- добирає кадри управління та установ юстиції, формує особові справи та резерв кадрів на відповідні посади, організовує роботу з підготовки, перепідготовки та підвищення професійного рівня кадрів управління та установ юстиції, веде звітно-облікову документацію, готує державну статистичну звітність з кадрових питань;
- розглядає звернення громадян з питань, що належать до його компетенції, виявляє та усуває причини, що породжують обґрунтовані скарги громадян;
- здійснює інші функції.

Управління юстиції України *має право:*

- перевіряти діяльність підпорядкованих йому установ юстиції;
- залучати для цього науковців, фахівців місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій (за узгодженням з їх керівниками) для розгляду питань, що належать до його компетенції;
- для здійснення покладених на управління юстиції функцій одержувати безоплатно інформацію від статистичних та контролюючих органів з питань застосування законодавства в гос-

подарській діяльності підприємств, установ, організацій, місцевих органів виконавчої влади;

- скликати та проводити наради з питань, що належать до його компетенції;
- “перевіряти в районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністраціях, їх управліннях, відділах, інших підрозділах додержання законодавства про державну реєстрацію нормативно-правових актів, вносити пропозиції щодо усунення виявлених порушень і недоліків та притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у порушеннях; скасовувати рішення про державну реєстрацію нормативно-правових актів з визначених законодавством підстав;
- перевіряти стан розгляду звернень громадян у підвідомчих установах щодо усунення причин, які породжують обґрунтовані скарги стосовно діяльності установ юстиції;
- вивчати в районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністраціях, їх відділах, управліннях та інших підрозділах, на підприємствах, в установах і організаціях, розташованих на відповідній території, стан правової роботи, вносити пропозиції щодо усунення виявлених недоліків і порушень.

Управління юстиції України в межах своєї компетенції видає накази, організовує і контролює їх виконання. Управління в разі потреби разом з іншими місцевими органами виконавчої влади видає спільні акти.

Начальник управління юстиції призначається на посаду і звільняється з неї міністром юстиції України за поданням начальника Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласного, Київського та Севастопольського міських управлінь юстиції за погодженням з головами відповідних місцевих державних адміністрацій.

Начальник управління юстиції має першого заступника і заступників — начальника відділу реєстрації актів громадянського стану, начальника відділу державної виконавчої служби і в разі потреби заступників з інших напрямків роботи управління.

Начальник управління юстиції виконує такі *функції*:

- керує діяльністю управління, несе персональну відповідальність за виконання покладених на управління юстиції завдань, визначає ступінь відповідальності заступників начальника та працівників управління;

- затверджує функціональні обов'язки працівників управління юстиції та організовує контроль за їх виконанням;
- заохочує працівників управління юстиції та керівників підвідомчих установ;
- притягає до дисциплінарної відповідальності працівників управління юстиції та керівників підвідомчих установ.

Управління юстиції України є юридичною особою, має самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку із зображенням Державного герба України і своїм найменуванням.

10.4. Державна виконавча служба в системі органів Міністерства юстиції України

Відповідно до Закону України “Про державну виконавчу службу” від 24 березня 1998 р. у системі органів Міністерства юстиції України створено державну виконавчу службу, завданням якої є своєчасне, повне і неупереджене примусове виконання рішень судів та інших органів. Державна виконавча служба заступила собою службу судових виконавців, що була підпорядкована безпосередньо судам.

Правовою основою діяльності державної виконавчої служби є Конституція України, закони України “Про державну виконавчу службу” і “Про виконавче провадження” від 21 квітня 1999 р., інші закони та підзаконні нормативно-правові акти, прийняті на їх виконання.

До складу державної виконавчої служби входять такі органи:

- Департамент державної виконавчої служби Міністерства юстиції України;
- відділи державної виконавчої служби Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських управлінь юстиції;
- районні, міські (міст обласного значення), районні в містах відділи державної виконавчої служби відповідних управлінь юстиції.

Міністерство юстиції України через Департамент державної виконавчої служби Міністерства юстиції України здійснює добір кадрів, методичне керівництво діяльністю державних виконавців, дбає про підвищення їх професійного рівня, фінансове і матеріаль-

но-технічне забезпечення органів державної виконавчої служби, розглядає скарги на дії державних виконавців.

Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, управління юстиції в областях, містах Києві та Севастополі організують виконання законів і здійснюють керівництво відділами державної виконавчої служби Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських управлінь юстиції, районними, міськими (міст обласного значення), районними в містах відділами державної виконавчої служби, координують і контролюють їх діяльність; організують професійну підготовку і атестацію державних виконавців; розглядають скарги на дії державних виконавців; заохочують за успіхи в роботі й накладають стягнення за порушення трудової дисципліни; здійснюють матеріально-технічне забезпечення державної виконавчої служби.

Начальники відділів державної виконавчої служби Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі, районних, міських (міст обласного значення) та районних у містах управлінь юстиції за посадами є одночасно заступниками начальників відповідних управлінь юстиції.

Начальники відділів державної виконавчої служби Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі призначаються на посаду і звільняються з неї міністром юстиції України.

Начальники районних, міських (міст обласного значення), районних у містах відділів державної виконавчої служби призначаються на посаду і звільняються з неї начальниками Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських управлінь юстиції за поданням начальників відділів державної виконавчої служби відповідних управлінь юстиції.

У ст. 3 Закону України “Про виконавче провадження” передбачено, що виконанню державною виконавчою службою підлягають:

- рішення, ухвали і постанови судів у цивільних справах;
- вироки, ухвали і постанови судів у кримінальних справах у частині майнових стягнень;

- вироки судів у частині позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- постанови судів у частині майнових стягнень у справах про адміністративні правопорушення;
- мирові угоди, затверджені судом;
- рішення, ухвали, постанови арбітражних судів;
- виконавчі написи нотаріусів;
- рішення Конституційного Суду України в передбачених законом випадках;
- не сплачені у строк платіжні вимоги, акцептовані платником;
- рішення третейських судів відповідно до законів України;
- рішення комісій з питань трудових спорів;
- постанови, винесені органами (посадовими особами), уповноваженими законом розглядати справи про адміністративні правопорушення в передбачених законом випадках;
- рішення іноземних судів та арбітражів у передбачених законом випадках;
- рішення державних органів з питань володіння і користування культурними будівлями та майном;
- рішення Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень у передбачених законом випадках;
- постанови державного виконавця про виконавчий збір та накладення штрафу;
- рішення інших державних або недержавних органів у передбачених законом випадках.

Виконання рішень, перелік яких встановлено законом, покладається на державних виконавців районних, міських (міст обласного значення), районних у містах відділів державної виконавчої служби.

Відповідно до ст. 4 Закону України “Про державну виконавчу службу” державними виконавцями є начальник, заступник начальника, старший державний виконавець, державний виконавець районного, міського (міста обласного значення), районного в місті відділу державної виконавчої служби. Державний виконавець здійснює примусове виконання рішень у передбаченому законом порядку.

Вимоги державного виконавця щодо виконання зазначених у ст. 3 Закону України “Про виконавче провадження” (далі — Закону) рішень є обов’язковими для всіх органів, організацій, посадових

осіб, громадян і юридичних осіб на території України. Невиконання законних вимог державного виконавця спричинює відповідальність згідно із законом.

Завдання, функції та загальні засади організації діяльності районних, міських (міст обласного значення), районних у містах відділів державної виконавчої служби відповідних управлінь юстиції визначаються Положенням про районний, міський (міст обласного значення), районний у містах відділ державної виконавчої служби (далі — відділ), затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 16.07.99 № 43/5.

Основне завдання відділу — своєчасне, повне і неупереджене примусове виконання рішень, що підлягають виконанню державною виконавчою службою. Відділ виконує такі **функції**:

- здійснює передбачені законодавством України заходи зі своєчасного, повного і неупередженого виконання передбачених законом рішень;
- вивчає і узагальнює практику застосування чинного законодавства про виконавче провадження та в установленому порядку вносить пропозиції щодо його вдосконалення;
- узагальнює й аналізує результати роботи з виконання рішень і веде обліково-статистичну звітність;
- розглядає звернення громадян з питань, що належать до повноважень відділу;
- здійснює інші передбачені законодавством функції.

Відділ **має право** на такі дії:

- в установленому порядку безоплатно одержувати від посадових осіб та організацій документи й інформацію, необхідні для виконання покладених на нього функцій;
- скликати і проводити наради з питань, що належать до його повноважень;
- у необхідних випадках в установленому порядку залучати до виконавчих дій понятих, а також працівників органів внутрішніх справ, представників органів опіки і піклування, інших органів і установ.

Очолює відділ начальник, який несе персональну відповідальність за організацію роботи та виконання покладених на відділ завдань і функцій. **Начальник відділу** виконує такі **функції**:

- керує діяльністю відділу, видає накази відповідно до своїх повноважень;
- розподіляє обов'язки між працівниками відділу;

- здійснює контроль за своєчасністю, правильністю, повнотою виконання рішень державними виконавцями, перевіряє їх роботу;
- забезпечує дотримання працівниками відділу виконавчої та трудової дисципліни, накладає дисциплінарні стягнення на працівників відділу;
- вносить подання начальнику Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласного, Київського та Севастопольського міських управлінь юстиції про заохочення за успіхи в роботі державних виконавців;
- у встановленому порядку координує роботу відділу з іншими підрозділами управління юстиції та правоохоронними органами;
- розглядає звернення громадян і забезпечує їх перевірку;
- здійснює особистий прийом громадян;
- виконує рішення й інші дії відповідно до законів України;
- призначає на посаду і звільняє з неї державних виконавців;
- розглядає скарги на дії (бездіяльність) державних виконавців;
- вирішує питання про відвід державного виконавця;
- організовує навчання та підвищення кваліфікації державних виконавців;
- добирає кадри на посади державних виконавців;
- організовує роботу з резервом кадрів на заміщення вакантних посад державних виконавців.

Відділ державної виконавчої служби є юридичною особою, що має гербову печатку.

Обов'язки і права державних виконавців регламентовані ст. 5 Закону.

Державний виконавець зобов'язаний вживати заходів примусового виконання встановлених цим Законом рішень неупереджено, своєчасно, повно вчиняти виконавчі дії.

Повноваження державного виконавця:

- здійснює необхідні заходи зі своєчасного і повного виконання рішення, зазначеного в документі на примусове виконання рішення;
- надає сторонам виконавчого провадження та їх представникам можливість ознайомитися з матеріалами виконавчого провадження;

- розглядає заяви сторін та інших учасників виконавчого провадження та їх клопотання;
- заявляє в установленому порядку про самовідвід за наявності передбачених цим Законом обставин;
- роз'яснює сторонам їх права і обов'язки.

Державний виконавець при здійсненні виконавчого провадження **має право:**

- одержувати необхідні для здійснення виконавчих дій пояснення, довідки, іншу інформацію;
- перевіряти виконання юридичними особами рішень стосовно боржників, які працюють у них;
- входити до приміщень і сховищ, що належать боржникам або зайняті ними, здійснювати огляд зазначених приміщень і сховищ, у разі потреби примусово відкривати їх в установленому порядку, а також опечатувати;
- накладати арешт на майно боржника, вилучати, передавати таке майно на зберігання та реалізовувати його у встановленому законодавством порядку;
- накладати арешт на грошові кошти та інші цінності боржника, у тому числі на кошти, що є на рахунках та вкладах в установах банків, інших кредитних установах, на рахунки в цінних паперах;
- використовувати за згодою власника нежилі приміщення, що є в комунальній власності, та інші приміщення для тимчасового зберігання вилученого майна, а також транспорт стягувача або боржника для перевезення майна;
- звертатися до органу, який видав виконавчий документ, за роз'ясненням рішення, порушувати клопотання про зміни порядку і способу виконання, відстрочку та розстрочку виконання рішення;
- звертатися до суду з поданням про розшук боржника або дитини;
- викликати громадян та посадових осіб з приводу виконавчих документів, що перебувають у виконавчому провадженні;
- залучати до виконавчих дій понятих, інших осіб у встановленому порядку, а також експертів, спеціалістів, у тому числі для оцінки майна;
- накладати стягнення у вигляді штрафу на громадян і посадових осіб у передбачених законом випадках;
- здійснювати інші повноваження, передбачені законодавством.

Вимоги державного виконавця щодо виконання зазначених у ст. 3 Закону рішень є обов'язковими для всіх органів, організацій, посадових осіб, громадян і юридичних осіб на території України.

Державному виконавцю у встановлений ним строк повинні бути надані безкоштовно документи або їх копії, необхідні для здійснення його повноважень.

Невиконання законних вимог державного виконавця зумовлює відповідальність згідно зі ст. 6 Закону.

Державний виконавець зобов'язаний використовувати надані йому права у точній відповідності із законом і не допускати у своїй діяльності порушення прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб.

Особам, які беруть участь у виконавчому провадженні або залучаються до виконавчих дій, державний виконавець повинен роз'яснити їх права відповідно до вимог Закону.

Дії державного виконавця, його відмова від вчинення певної виконавчої дії, зволікання з вчиненням виконавчих дій, а також відмова у задоволенні заяви про відвід державного виконавця можуть бути оскаржені особами, які беруть участь у виконавчому провадженні або залучаються до виконання виконавчих дій у порядку, встановленому ст. 7 Закону.

Контроль за своєчасністю, правильністю, повнотою виконання рішень державним виконавцем здійснюють начальник відділу Державної виконавчої служби, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, і керівник вищестоящего органу.

Нагляд за законністю виконавчого провадження здійснюють органи прокуратури в порядку, передбаченому ст. 8 Закону.

Учасниками виконавчого провадження є державний виконавець, сторони, представники сторін, експерти, спеціалісти, перекладачі.

До виконавчих дій державним виконавцем у необхідних випадках залучаються поняті, а також працівники органів внутрішніх справ, представники органів опіки і піклування, інших органів і установ у порядку, встановленому ст. 10 Закону.

Сторонами у виконавчому провадженні є стягувач і боржник. Стягувачем може бути фізична або юридична особа, на користь чи в інтересах якої видано виконавчий документ. Боржником може бути фізична або юридична особа, яка зобов'язана за рішенням вчинити певні дії (передати майно, виконати інші передбачені рішенням обов'язки або утриматися від їх вчинення).

У виконавчому провадженні можуть брати участь кілька стягувачів або боржників. Кожний з них щодо іншої сторони має право брати участь у виконавчому провадженні самостійно або доручити участь у виконавчому провадженні одному із співучасників.

У разі вибуття однієї зі сторін державний виконавець зобов'язаний своєю постановою замінити цю сторону її правонаступником, визначеним відповідно до закону. Для правонаступника всі дії, вчинені до його вступу у виконавче провадження, обов'язкові тією мірою, якою вони були б обов'язковими для сторони, яку правонаступник замінив (ст. 11 Закону).

Сторони можуть реалізовувати свої права і обов'язки у виконавчому провадженні самостійно або через представників.

Особиста участь громадянина у виконавчому провадженні не позбавляє його права мати представника, за винятком випадку, коли боржник зобов'язаний згідно з рішенням вчинити певні дії особисто.

Неповнолітні й особи, які визнані судом недієздатними, здійснюють свої права і виконують обов'язки у виконавчому провадженні відповідно до вимог закону.

Якщо стороною виконавчого провадження є особа, визнана судом безвісно відсутньою, державний виконавець залучає до участі у виконавчому провадженні особу, яка є опікуном її майна.

Участь юридичних осіб у виконавчому провадженні здійснюється їх керівниками чи органами, посадовими особами, які діють у межах наданих їм законом повноважень або через представників юридичної особи.

Повноваження представника мають бути підтвержені довіреністю, виданою і оформленою відповідно до вимог ст. 2 Закону.

У ст. 6 Закону України “Про Державну виконавчу службу” регламентується правовий статус державних виконавців.

Державні виконавці є державними службовцями.

Державним виконавцям видаються службові посвідчення єдиного зразка, який затверджується Міністром юстиції України.

Державний виконавець при виконанні службових обов'язків носить формений одяг, зразок якого затверджується Кабінетом Міністрів України.

Державний виконавець користується правами і виконує обов'язки, передбачені законом.

Згідно зі ст. 7 Закону України “Про державну виконавчу службу” державний виконавець зобов'язаний сумлінно виконувати служ-

бові обов'язки, не допускати у своїй діяльності порушення прав громадян та юридичних осіб, гарантованих Конституцією та законами України.

Державним виконавцем може бути громадянин України, який має юридичну освіту, здатний за особистими і діловими якостями виконувати покладені на нього обов'язки. Начальником районного, міського (міста обласного значення), районного в місті відділу державної виконавчої служби призначається громадянин України з вищою юридичною освітою, що має стаж юридичної роботи не менше трьох років. Не можуть бути призначені на посаду державного виконавця особи, відносно яких існують обмеження, передбачені ст. 8 Закону України “Про державну виконавчу службу”.

Державні виконавці призначаються на посаду і звільняються з неї начальниками районних, міських (міст обласного значення), районних у містах відділів державної виконавчої служби відповідних управлінь юстиції.

Начальники районних, міських (міст обласного значення), районних у містах відділів державної виконавчої служби призначаються на посаду та звільняються з неї начальниками Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських управлінь юстиції за поданням начальників відділів державної виконавчої служби відповідних управлінь юстиції.

Згідно зі ст. 9 Закону України “Про державну виконавчу службу” директор Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України, начальники відділів державної виконавчої служби Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі призначаються Міністром юстиції України.

Контроль за діяльністю державних виконавців здійснюють Міністерство юстиції України через Департамент державної виконавчої служби Міністерства юстиції України, а Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, управління юстиції в областях, містах Києві та Севастополі — через відповідні відділи державної виконавчої служби. Контроль за діяльністю державних виконавців здійснюють й інші державні органи в порядку, передбаченому ст. 10 Закону України “Про державну виконавчу службу”.

Державні виконавці несуть дисциплінарну відповідальність у порядку, встановленому законом.

У разі вчинення державним виконавцем при виконанні службових обов'язків діяння, що має ознаки злочину чи адміністративного правопорушення, він підлягає кримінальній або адміністративній відповідальності в порядку, встановленому законом.

Шкода, заподіяна державним виконавцем фізичним чи юридичним особам при виконанні рішення, підлягає відшкодуванню в порядку, передбаченому ст. 11 Закону України “Про державну виконавчу службу”.

Державний виконавець перебуває під захистом закону. Держава гарантує захист честі, здоров'я, гідності, житла, майна державних виконавців та членів їхніх сімей від злочинних посягань й інших протиправних дій.

Образа державного виконавця, опір, погроза, насильство та інші дії, які перешкоджають виконанню покладених на нього обов'язків, зумовлюють встановлену законом відповідальність (ст. 12 Закону України “Про державну виконавчу службу”).

Контрольні питання

1. Які підрозділи входять у систему органів юстиції України?
2. Виконання яких основних завдань покладено на Міністерство юстиції України?
3. Основні функції Міністерства юстиції України.
4. Які повноваження має міністр юстиції України?
5. Структура центрального апарату Міністерства юстиції України.
6. Які основні завдання покладені на Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, області, Київське та Севастопольське міські управління юстиції?
7. Які основні функції виконують Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, області, Київське та Севастопольське міські управління юстиції?
8. Типова структура управління юстиції області.
9. Основні завдання та функції районних, районних у містах, міських (міст обласного призначення) управлінь юстиції.
10. Структура державної виконавчої служби і її основні завдання.
11. Правовий статус державного виконавця.

НОТАРІАТ В УКРАЇНІ

11.1. Поняття нотаріату. Предмет і завдання нотаріальної діяльності

Згідно зі ст. 59 Конституції України кожному громадянину гарантоване право на одержання правової допомоги. Нотаріат разом з іншими правовими інститутами забезпечує реалізацію цього конституційного права громадян. При цьому предмет діяльності нотаріату обмежений безспірною цивільною юрисдикцією.

Нотаріат в Україні — це система органів і посадових осіб, на яких покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, і вчиняти інші передбачені законодавством нотаріальні дії з метою надання їм юридичної вірогідності.

Основне *завдання* нотаріату:

- забезпечувати захист і охорону власності, права і законні інтереси фізичних та юридичних осіб;
- сприяти зміцненню законності та правопорядку;
- попереджати правопорушення.

Захист прав і законних інтересів громадян та організацій при вчиненні нотаріальних дій гарантує Закон України “Про нотаріат”. Порухення встановленого законодавством порядку вчинення нотаріальних дій призводить до недійсності нотаріального акту.

Виконуючи функцію контролю за законністю в цивільному обороті, нотаріат реалізує друге завдання — зміцнює законність і правопорядок. Вчиняючи певну нотаріальну дію, нотаріус підтверджує цим законність і достовірність нотаріальної дії та запобігає можливим порушенням прав й інтересів осіб, які звернулися до нього.

Підтверджуючи законність і достовірність нотаріальної дії, нотаріус виконує третє завдання — запобігає можливим правопорушенням. Так, якщо нотаріальна дія, за вчиненням якої звернулася заінтересована особа, не відповідає законодавству України, нотаріус відмовляє у її вчиненні, запобігаючи можливим негативним наслідкам.

11.2. Правові основи діяльності нотаріату

Правовою базою діяльності нотаріату є Конституція України, Закон України “Про нотаріат” та інші державні законодавчі акти України.

У правовому регулюванні діяльності нотаріату велике значення мають закони України “Про власність” (1991 р.), “Про селянське (фермерське) господарство” (1993 р.), “Про приватизацію державного майна” (1997 р.) “Про заставу” (зі змінами 1997 р.), “Про плату за землю” (1992 р.), а також постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, зокрема Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату (1994 р.), декрети “Про приватизацію земельних ділянок” (1992 р.), “Про державне мито” (1993 р.). Джерелом правового регулювання нотаріальної діяльності є накази і листи Міністерства юстиції України, які регламентують питання організації та діяльності нотаріальних органів, зокрема накази про затвердження Положення про кваліфікаційну комісію нотаріату (1993 р. із змінами 1997 р.), Положення про державний нотаріальний архів (1994 р.), Положення про порядок видачі свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю (1994 р. зі змінами 1997 р.), Положення про порядок реєстрації приватної нотаріальної діяльності (1994 р.), Положення про Єдиний реєстр для реєстрації заборон відчуження об’єктів нерухомого майна (1997 р.) і Положення про єдиний реєстр доручень (1998 р.). Суттєвим доповненням до Закону України “Про нотаріат” (далі — Закон) є затверджена наказом Міністерства юстиції України Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (1994 р.) із змінами, внесеними згідно з наказами Міністерства юстиції (1996, 1997 р.), та Правила ведення нотаріального діловодства (1993 р.).

Для організації діяльності нотаріату особливе значення мають Укази Президента України “Про впорядкування справляння плати за вчинення нотаріальних дій” (1998 р.), “Про врегулювання діяльності нотаріату в Україні” (1998 р.).

11.3. Нотаріус

Вимоги до посади нотаріуса, його права і обов'язки. Присяга нотаріуса

Нотаріус — це посадова особа, на яку покладено обов'язок вчиняти нотаріальні дії. Нотаріус вчиняє нотаріальні дії від імені держави, яка надала йому відповідні повноваження.

Нотаріусом може бути тільки громадянин України, який має вищу юридичну освіту, пройшов стажування протягом шести місяців у державній нотаріальній конторі або у приватного нотаріуса, склав кваліфікаційний іспит і одержав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю (ст. 3 Закону). Це свідоцтво є підставою для призначення на посаду державного нотаріуса або для реєстрації приватної нотаріальної діяльності. Особа, яка має намір розпочати нотаріальну діяльність, не повинна мати судимість.

Важливою вимогою для забезпечення об'єктивності в діяльності нотаріуса є заборона перебувати у штаті інших державних, приватних і громадських підприємств та організацій, займатися підприємницькою та посередницькою діяльністю, а також виконувати іншу оплачувану роботу. За сумісництвом нотаріуси мають право на викладацьку та наукову діяльність у вільний від роботи час.

Особа, якій вперше надається право займатися нотаріальною діяльністю, в урочистій обстановці присягає в Головному управлінні юстиції Автономної Республіки Крим, обласних, Київському та Севастопольському міських управліннях юстиції (ст. 6 Закону).

Важливою гарантією діяльності нотаріуса є закріплення у ст. 4 Закону його прав. Перелік цих прав великий, але не повний — чинним законодавством нотаріусу можуть надаватися також інші права.

Нотаріус витребує від підприємств, установ, організацій, а також від фізичних осіб відомості й документи, необхідні для вчинення нотаріальної дії, якщо одержання їх безпосередньо заінтересованими особами утруднене; встановлює термін, протягом якого до нотаріальної контори мають бути надіслані необхідні відомості чи документи, але цей термін не повинен перевищувати одного місяця (ст. 42 Закону).

Нотаріус *має право* складати проекти угод, заяв та інших нотаріальних документів, на прохання заінтересованих осіб виготовляти копії документів, наприклад для видачі свідоцтва про право на

спадщину, давати роз'яснення з питань вчинення конкретної нотаріальної дії, надавати консультації правового характеру.

Обов'язки нотаріуса так само зумовлені реалізацією принципу сприяння фізичним і юридичним особам у здійсненні їхніх прав і захисті законних інтересів.

До **обов'язків** нотаріуса належать:

- роз'яснення учасникам нотаріального провадження їхніх прав та обов'язків, що випливають із вчинюваної дії, з метою з'ясування взаємовідносин заінтересованих осіб, запобігання можливим у майбутньому спорам і несподіваним ситуаціям;
- роз'яснення заінтересованим особам їхніх прав на вільне волевиявлення при вчиненні нотаріальної дії, права відмовитися від її вчинення, поки не підписані документи; попередження про наслідки вчинюваних нотаріальних дій з метою запобігання можливим правопорушенням.

В основі нотаріальної діяльності лежить обов'язок нотаріуса додержуватися таємниці нотаріальних дій.

Відповідно до ст. 8 Закону довідки про вчинені нотаріальні дії і нотаріальні документи видаються тільки громадянам та юридичним особам, за дорученням яких або стосовно яких вчинялися нотаріальні дії. На письмову вимогу суду, господарського суду, прокуратури, органів дізнання і слідства довідки про вчинені нотаріальні дії і документи видаються у зв'язку з кримінальними, цивільними, господарськими справами, що перебувають у їх провадженні.

На письмову вимогу державної податкової інспекції видаються довідки, документи і копії з них, необхідні для визначення правильності стягнення державного мита та цілей оподаткування.

Довідки про заповіти видаються тільки після смерті заповідача. Нотаріуси, винні в порушенні таємниці вчинюваних нотаріальних дій, несуть відповідальність у порядку, встановленому законодавством України.

У ст. 9 Закону передбачається обмеження у праві вчинення нотаріальних дій, а саме: нотаріус **не має права** вчиняти нотаріальні дії на своє ім'я, від свого імені, на ім'я та від імені свого чоловіка чи дружини, його(її) та своїх родичів (батьків, дітей, онуків, діда, баби, братів, сестер), а також на ім'я і від імені працівників нотаріальної контори, працівників, що перебувають у трудових відносинах з приватним нотаріусом. У зазначених випадках нотаріальні дії вчиняються в будь-якій іншій державній нотаріальній конторі, у іншого приватного нотаріуса.

Нотаріальні дії, вчинені з порушенням встановлених законом вимог, є недійсними.

Стажування осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю

Згідно зі ст. 13 Закону з 1994 р. вперше введено інститут **стажистів**. Основне завдання стажування осіб, які мають намір займатися нотаріальною практикою, полягає у вивченні специфіки роботи, набутті практичних навичок і засвоєнні досвіду організації праці нотаріуса.

Кваліфікаційні комісії нотаріату при управліннях юстиції здійснюють конкурсний відбір осіб з метою зарахування їх до резерву на заміщення посади стажиста нотаріуса. До стажування допускаються особи, які мають вищу юридичну освіту. Термін стажування — шість місяців. З жодних причин цей термін не підлягає скороченню. Стажист проходить стажування в державній нотаріальній конторі або у приватного нотаріуса. Умови роботи визначаються трудовим контрактом між стажистом і державною нотаріальною конторою чи приватним нотаріусом.

Керівництво і контроль за процесом стажування здійснюють відповідні управління юстиції. Відповідальність за стажування в державних нотаріальних конторах покладається на завідуючого нотаріальної контори і приватного нотаріуса, якщо стажування відбувається безпосередньо у нього. Керівник стажування повинен мати щонайменше п'ятирічний практичний досвід на посаді нотаріуса за відсутності зауважень по роботі.

Після закінчення стажування керівник складає висновок про результати проходження стажування, зазначаючи ступінь підготовки стажиста, одержані ним знання і практичні навички.

Кваліфікаційна комісія нотаріату: склад і повноваження. Вища кваліфікаційна комісія нотаріату

Після проходження стажування особи, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю, складають кваліфікаційний іспит. Для цього створено кваліфікаційні комісії нотаріату при Головному управлінні юстиції Автономної Республіки Крим, обласних, Київському та Севастопольському міських управліннях юстиції.

Основне **завдання кваліфікаційних комісій нотаріату** полягає у визначенні рівня професійної підготовки осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю. Організація і діяльність кваліфіка-

ційних комісій нотаріату регламентуються Положенням про кваліфікаційну комісію нотаріату. Строк повноважень кваліфікаційної комісії — три роки. Діє вона у складі семи осіб: чотирьох нотаріусів, двох представників Управління юстиції України та одного представника Української нотаріальної палати. **Повноваження** комісії:

- розгляд заяв, здійснення конкурсного відбору з метою визначення професійного рівня осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю;
- зарахування до резерву на заміщення посади стажиста;
- призначення керівника стажування;
- допуск осіб до складання кваліфікаційного іспиту;
- приймання кваліфікаційного іспиту;
- прийняття рішення про можливість чи неможливість допуску особи до нотаріальної діяльності.

На підставі складеного іспиту кваліфікаційна комісія нотаріату виносить рішення про можливість допуску особи до нотаріальної діяльності. Якщо за рішенням комісії особа не склала іспит, вона має право скласти його знову не раніше як через один рік. Рішення кваліфікаційної комісії може бути оскаржене до Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату при Міністерстві юстиції України в місячний строк від дня вручення заінтересованій особі копії рішення.

Вища кваліфікаційна комісія створюється при Міністерстві юстиції України і діє на підставі Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату. Строк повноважень Вищої кваліфікаційної комісії — три роки. До її складу входять чотири нотаріуси, три представники Міністерства юстиції України і два представники Української нотаріальної палати. **Повноваження Вищої кваліфікаційної комісії:**

- розгляд скарг на рішення кваліфікаційної комісії нотаріату про відмову допущення особи до нотаріальної діяльності;
- вирішення питання про можливість складання повторного кваліфікаційного іспиту особою, яка подала скаргу до Вищої кваліфікаційної комісії;
- розробка і затвердження програм та порядку складання кваліфікаційних іспитів особами, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю.

Скарги на рішення кваліфікаційних комісій нотаріату розглядаються Вищою кваліфікаційною комісією в місячний строк за участю особи, яка подала скаргу, і представника кваліфікаційної комісії

нотаріату, рішення якої оскаржується. За результатами розгляду Вища кваліфікаційна комісія може залишити рішення кваліфікаційної комісії нотаріату без змін, а скаргу або без задоволення, або допустити особу до повторного складання кваліфікаційного іспиту, але вже перед Вищою кваліфікаційною комісією, а також скасувати рішення кваліфікаційної комісії нотаріату і дозволити особі займатися нотаріальною діяльністю.

Порядок видачі свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю і підстави для його анулювання

На підставі рішення кваліфікаційної комісії нотаріату Міністерство юстиції України видає *свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю*. Таке свідоцтво є єдиною підставою для призначення на посаду державного нотаріуса або реєстрації приватної нотаріальної діяльності. Порядок видачі свідоцтва про право займатися нотаріальною діяльністю регулюється Положенням про порядок видачі свідоцтва про право займатися нотаріальною діяльністю. Для одержання свідоцтва особа подає до Міністерства юстиції України заяву разом з рішенням кваліфікаційної комісії нотаріату або Вищої кваліфікаційної комісії, якщо іспит було складено повторно, документом банківської установи про внесення на рахунок Міністерства юстиції України плати за видачу свідоцтва (розмір плати встановлений постановою Кабінету Міністрів України від 22.02.94 зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 08.06.96, і становить десять неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), а також документом, який посвідчує особу заявника. Зазначену заяву Міністерство юстиції України повинно розглянути протягом місяця від дня її подання. Після розгляду Міністерство юстиції України може винести три рішення: про видачу свідоцтва, про відмову у видачі свідоцтва або про залишення заяви без розгляду. Якщо всі вимоги щодо видачі свідоцтва про право займатися нотаріальною діяльністю виконано, а Міністерство юстиції України дійде висновку про можливість заявника займатися нотаріальною діяльністю, то виноситься рішення про видачу свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю.

Свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю може бути анульоване Міністерством юстиції України з власної ініціативи нотаріуса або за поданням відповідного управління юстиції у випадках, передбачених ст. 12 Закону:

- через втрату нотаріусом громадянства України, виїзд за межі України на постійне місце проживання;
- вчинення нотаріусом злочину і винесення проти нього обвинувального вироку, який набрав чинності;
- винесення ухвали про застосування до нотаріуса примусових заходів медичного характеру, що набрала законної сили;
- винесення постанови про припинення кримінальної справи стосовно нотаріуса з nereабілітуючих підстав;
- визнання рішенням суду особи нотаріуса обмежено дієздатною, недієздатною або безвісно відсутньою, оголошення її померлою;
- систематичне порушення нотаріусом чинного законодавства при вчиненні нотаріальних дій або грубе порушення ним закону, що завдало шкоди інтересам держави, підприємств, організацій, установ, громадян;
- невідповідність нотаріуса обійманій посаді у зв'язку зі станом здоров'я, що перешкоджає нотаріальній діяльності;
- порушення нотаріусом вимог ст. 3, 8, 9 Закону щодо таємниці вчинюваних нотаріальних дій, обмеження у праві вчинення нотаріальних дій та ін.

Свідоцтво про право на заняття нотаріальною діяльністю анулюється за поданням відповідного управління юстиції, що попередньо розглядається Комісією з розгляду таких подань згідно з Положенням про Комісію Міністерства юстиції України з розгляду подань щодо анулювання свідоцтв про право на заняття нотаріальною діяльністю, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 13 листопада 1998 р. На час розгляду Комісією Міністерства юстиції України подання управління юстиції про анулювання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю діяльність нотаріуса призупиняється. Печатка, реєстри, спеціальні бланки нотаріальних документів, що залишились у нотаріуса, опечатуються представником управління юстиції. Максимальний строк призупинення діяльності нотаріуса — три місяці. Рішення про анулювання свідоцтва може бути оскаржене до суду в місячний строк від дня його одержання.

11.4. Організаційна побудова нотаріату в Україні

Структура нотаріальних органів та організаційні форми нотаріальної діяльності

Відповідно до ст. 1 Закону вчинення нотаріальних дій в Україні покладається на нотаріусів, які працюють у державних нотаріальних конторах (державні нотаріуси) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси). Документи, оформлені державними і приватними нотаріусами, мають однакову юридичну силу.

У населених пунктах, де немає нотаріусів, нотаріальні дії вчиняють уповноважені на це посадові особи виконавчих комітетів сільських, селищних, місцевих рад народних депутатів.

Вчинення нотаріальних дій за кордоном покладається на консульські установи, а в передбачених законом випадках — на дипломатичні представництва України.

Крім того, посвідчення заповітів і доручень, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, можуть здійснювати посадові особи, зазначені у ст. 40 Закону (головні лікарі лікарень, інших стаціонарних лікувальних установ, санаторіїв тощо, капітани морських суден, начальники експедицій та ін.).

Покладаючи на нотаріальні органи та посадових осіб функції вчинення нотаріальних дій, держава наділяє їх відповідними повноваженнями.

Державні нотаріальні контори

Органами, які здійснюють більшість нотаріальних дій, є державні нотаріальні контори, що утворюються в містах і великих населених пунктах.

Державні нотаріальні контори відкриває і ліквідує Міністерство юстиції України. Штати державних нотаріальних контор затверджують управління юстиції в межах, встановлених для державних нотаріальних контор щодо штатної чисельності й фонду заробітної плати. Державна нотаріальна контора є юридичною особою. Очолює контору завідуючий. Державних нотаріусів і завідуючих призначають на посаду і звільняють з неї відповідні управління юстиції.

Державні нотаріальні контори утримуються за рахунок державного бюджету.

Державні нотаріальні архіви

Діяльність державних нотаріальних архівів регулюється Положенням про державний нотаріальний архів. Згідно зі ст. 23 Закону державні нотаріальні архіви створюються в обласних центрах, містах Києві, Севастополі та Сімферополі для тимчасового (до 75 років) централізованого зберігання нотаріальних документів, передавання їх у відповідний державний архів, подання методичної та практичної допомоги фондоутворювачам у вдосконаленні роботи з документами.

Державний нотаріальний архів є юридичною особою, що має печатку із зображенням Державного герба України і своїм найменуванням. Державний нотаріальний архів очолює завідуючий, якого призначає на посаду і звільняє з неї управління юстиції. Державні нотаріальні архіви є складовою Національного архівного фонду України.

Основні *завдання* державного нотаріального архіву:

- комплектування документами, склад яких передбачений Положенням;
- забезпечення збереження та використання документів, що зберігаються;
- підготовка та своєчасне передавання документів на зберігання до відповідного державного архіву з додержанням правил і вимог головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України.

Фондоутворювачами архівів є державні нотаріальні контори, приватні нотаріуси, посадові особи виконавчих комітетів відповідних місцевих рад і посадові особи, які посвідчують заповіти та доручення, що прирівнюються до нотаріально посвідчених.

Приватна нотаріальна діяльність

Закон України “Про нотаріат”, що був прийнятий у 1993 р., змінив організаційну структуру побудови нотаріату в Україні. Основним прогресивним положенням Закону було створення інституту приватного нотаріату. Це поклало початок нотаріальної реформи, мета якої полягає у створенні нотаріату, адекватного ринковій економіці демократичної держави.

З часу прийняття зазначеного Закону у правовому житті суспільства з’явився новий суб’єкт нотаріальної діяльності — **приватно практикуючий нотаріус**. Приватний нотаріус здійснює діяльність від імені держави, що делегує йому спеціальні повноваження і наділяє

його відповідними правами та обов'язками. Приватний нотаріус не перебуває у штаті державного апарату і організовує свою діяльність самостійно.

Для того щоб стати приватним нотаріусом, необхідно одержати свідоцтво про право на заняття нотаріальною діяльністю і зареєструвати приватну нотаріальну діяльність в установленому законом порядку.

Згідно зі ст. 24 Закону приватну нотаріальну діяльність реєструють Головне управління Міністерства юстиції в Автономній Республіці Крим, управління юстиції областей, міст Києва і Севастополя на підставі Положення про порядок реєстрації приватної нотаріальної діяльності.

Реєстрація приватної нотаріальної діяльності почалася з часу введення в дію Закону України “Про нотаріат” — 1 січня 1994 р. Посвідчення про реєстрацію цієї діяльності видавалися відповідними управліннями юстиції у 15-денний строк з дня надходження заяви від заінтересованої особи. Відмовляти в реєстрації приватної нотаріальної діяльності особам не дозволялося.

Згідно з Указом Президента України “Про врегулювання діяльності нотаріату в Україні”, який набрав чинності з 1 жовтня 1998 р., кількість приватних нотаріусів у межах нотаріального округу визначає Міністерство юстиції України залежно від чисельності населення в окрузі на підставі аналізу статистичних даних про діяльність нотаріусів у різних регіонах України. Якщо Міністерство юстиції України встановило для конкретного нотаріального округу певну кількість приватних нотаріусів (а така кількість або й більше вже зареєстрована), управління юстиції має право відмовити заінтересованій особі в реєстрації приватної нотаріальної діяльності.

У разі позитивного вирішення питання про реєстрацію приватної нотаріальної діяльності управління юстиції видає реєстраційне посвідчення. Про видане реєстраційне посвідчення управління юстиції повідомляє податкову інспекцію за місцем розміщення робочого місця нотаріуса.

У реєстраційному посвідченні приватної нотаріальної діяльності зазначаються прізвище, ім'я, по батькові приватного нотаріуса, територія його діяльності (нотаріальний округ) і адреса розміщення робочого місця.

Нотаріальний округ визначає управління юстиції за заявою нотаріуса відповідно до адміністративно-територіального поділу Ук-

раїни. У містах, що мають районний поділ, округом діяльності нотаріуса є територія відповідного міста, де повинно розміщуватись робоче місце нотаріуса. У разі зміни адреси робочого місця нотаріус зобов'язаний у п'ятиденний строк повідомити про це орган юстиції для внесення змін у реєстраційне посвідчення щодо адреси робочого місця, а управління юстиції повідомляє про ці зміни податкову інспекцію.

Після отримання реєстраційного посвідчення приватний нотаріус зобов'язаний у тримісячний строк розпочати нотаріальну діяльність. Якщо він порушить цей строк, за рішенням управління юстиції видане йому реєстраційне посвідчення може бути анульоване.

На підставі реєстраційного посвідчення нотаріус виготовляє печатку із зображенням Державного герба України (відповідно до Указу Президента України “Про врегулювання діяльності нотаріату в Україні”), зазначенням посади, свого прізвища, імені та по батькові, а також нотаріального округу і відкриває розрахунковий та інші рахунки в установах банку.

На відміну від державного приватний нотаріус несе особисту відповідальність за заподіяну шкоду. Шкоду, яку може заподіяти особі приватний нотаріус внаслідок власних незаконних дій або недбалості, він відшкодовує в повному розмірі.

Згідно зі ст. 28 Закону для забезпечення відшкодування заподіяної шкоди протягом тримісячного строку, встановленого ст. 24 Закону, приватний нотаріус зобов'язаний укласти з органом страхування договір службового страхування або внести на спеціальний рахунок у банківську установу страхову заставу в розмірі стократною мінімальною заробітної плати. У разі витрачання коштів на відшкодування заподіяної шкоди приватний нотаріус зобов'язаний протягом одного року поповнити страхову заставу до встановленого розміру. Розмір заподіяної шкоди визначається за згодою сторін або в судовому порядку.

Припинення приватної нотаріальної діяльності регулює ст. 30 Закону. Із припиненням приватної нотаріальної діяльності реєстраційне посвідчення приватного нотаріуса анулюється і особа перестає ним бути. У ч. 1 ст. 30 Закону зазначено перелік випадків, коли приватна нотаріальна діяльність припиняється. Цей перелік вичерпний і не підлягає розширеному тлумаченню.

Приватна нотаріальна діяльність припиняється в таких випадках:

- за поданням приватним нотаріусом письмового клопотання про припинення своєї діяльності;
- у разі анулювання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю;
- коли приватний нотаріус не уклав угоду службового страхування або не вніс страхову заставу для забезпечення відшкодування шкоди, що передбачається ст. 28 Закону, або не поповнив страхову заставу до встановленого розміру;
- якщо приватний нотаріус без поважних причин не виконує своїх обов'язків протягом двох місяців і не повідомив про це управління юстиції;
- у разі невідповідності приватного нотаріуса обійманій посаді або виконуваній роботі через стан здоров'я, що на тривалий час перешкоджає нотаріальній діяльності.

Приватний нотаріус, діяльність якого припиняється, у місячний строк зобов'язаний передати документи, що стосуються вчинених ним нотаріальних дій, до державного нотаріального архіву.

Контроль за законністю виконання приватними нотаріусами їхніх обов'язків здійснюється відповідними управліннями юстиції.

Згідно зі ст. 31 Закону за вчинення нотаріальних дій приватні нотаріуси справляють плату, розмір якої визначається за домовленістю між нотаріусом і громадянином або посадовою особою.

З набранням чинності Указу Президента України “Про впорядкування справляння плати за вчинення нотаріальних дій” розмір плати за вчинення нотаріальних дій приватним нотаріусом не може бути менший від розміру ставок державного мита, яке справляється державним нотаріусом за аналогічні нотаріальні дії. Гроші, які приватний нотаріус одержує за вчинення нотаріальних дій, є його доходом. Але відповідно до вимог Указу Президента “Про врегулювання діяльності нотаріату в Україні” діяльність приватного нотаріуса не може бути визнана підприємницькою, що спрямована на одержання прибутку.

З доходу приватного нотаріуса справляється прибутковий податок за ставками, встановленими чинним законодавством.

Приватний нотаріус має право відкрити контору, укладати цивільно-правові та трудові договори, а також відкривати розрахункові та інші рахунки в установах банку.

Організація діяльності посадових осіб виконавчих комітетів місцевих рад щодо вчинення нотаріальних дій

Відповідно до ст. 1 Закону в населених пунктах, де немає нотаріусів, нотаріальні дії вчиняють посадові особи виконавчих комітетів (виконкомів) відповідних місцевих рад.

Нотаріальні дії у виконкомах мають право вчиняти безпосередньо голова виконкому, його заступник або секретар. Таке право виникає за наявності рішення виконкому про покладення на одного з них обов'язків вчинення нотаріальних дій. Найчастіше обов'язок вчинення нотаріальних дій покладається на секретаря виконкому. Посадові особи виконкомів місцевих рад вчиняють нотаріальні дії, реалізуючи такі самі принципи, що й нотаріуси.

Консульські установи і дипломатичні представництва

Нотаріальні дії за кордоном вчиняють консульські установи, а в передбачених законом випадках — дипломатичні представництва України.

У консульських установах нотаріальні дії вчиняють безпосередньо консули, а в дипломатичних представництвах — один з членів дипломатичного персоналу.

Діяльність консульських установ і дипломатичних представництв щодо вчинення нотаріальних дій регулюється гл. XI Консульського статуту України, затвердженого Президентом України 2 квітня 1994 р. Ця діяльність підпорядкована таким самим принципам, що й діяльність нотаріусів.

Повноваження управлінь юстиції щодо організації і контролю за діяльністю нотаріату

Безпосереднє керівництво нотаріальними органами здійснюють Головне управління юстиції в Автономній Республіці Крим, обласні, Київський та Севастопольський міські управління юстиції.

Управління юстиції створює Міністерство юстиції України, і ці управління підпорядковуються йому.

Одним із завдань управлінь юстиції є організація і матеріально-технічне забезпечення діяльності нотаріату.

Управління юстиції мають право:

- організувати і перевіряти діяльність установ нотаріату, вживати заходів щодо поліпшення цієї діяльності;
- здійснювати контроль за законністю вчинення нотаріальних дій;

- організувати роботу з добору кадрів та підвищення кваліфікації працівників нотаріальних органів;
- забезпечувати діяльність кваліфікаційних комісій нотаріату.

Наказом Міністерства юстиції України від 01.06.98 № 8/5 затверджено Положення про районні, районні в містах, міські (міст обласного значення) управління юстиції зі змінами, внесеними наказом Міністерства юстиції України від 05.02.99. Відповідно до цього Положення щодо нотаріальної діяльності *управління юстиції повинні:*

- забезпечувати діяльність установ нотаріату;
- вести облік і підтримувати в контрольному стані акти законодавства та нотаріальної практики;
- організувати і перевіряти діяльність установ нотаріату, вживати заходів її поліпшення;
- здійснювати контроль за законністю вчинення нотаріальних дій державними та приватними нотаріусами, обігом спеціальних бланків нотаріальних документів і за стажуванням осіб, які мають намір здійснювати нотаріальну діяльність;
- готувати до розгляду Головним управлінням Міністерства юстиції в Автономній Республіці Крим, обласними, Київським та Севастопольським управліннями юстиції матеріали щодо анулювання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю;
- здійснювати контроль за організацією та змістом стажування осіб, які мають намір здійснювати нотаріальну діяльність;
- визначати нотаріальний округ, реєструвати приватну нотаріальну діяльність, вносити зміни в реєстраційне посвідчення приватного нотаріуса;
- призупиняти діяльність нотаріусів і готувати до розгляду Міністерством юстиції України подання щодо анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю;
- затверджувати розміри оплати за подання державними нотаріальними конторами додаткових платних послуг правового і технічного характеру;
- здійснювати контроль за використанням спеціальних бланків нотаріальних документів.

Українська нотаріальна палата

Відповідно до ст. 16 Закону нотаріуси можуть об'єднуватись у регіональні, загальнодержавні, міжнародні спілки та асоціації. Ці

об'єднання репрезентують інтереси нотаріусів у державних та інших органах, захищають їх соціальні та професійні інтереси, здійснюють видавничу та методичну діяльність, можуть створювати спеціальні фонди і діють відповідно до статутів.

Саме на зазначених принципах утворено Українську нотаріальну палату, що діє як добровільна громадська організація нотаріусів. Українська нотаріальна палата має статут, затверджений установчою конференцією нотаріусів 22 квітня 1993 р. зі змінами та доповненнями, затвердженими третьою конференцією Української нотаріальної палати 9 серпня 1997 р.

Основна мета Української нотаріальної палати полягає в об'єднанні на професійній основі нотаріусів з метою захисту їхніх законних професійних і соціальних інтересів *Основне завдання палати* — сприяти підвищенню професійного рівня нотаріусів, удосконалювати правову допомогу, яку нотаріуси подають фізичним і юридичним особам. *Важливе завдання* палати полягає також у сприянні розвитку міжнародних зв'язків, обміну досвідом, співробітництві з міжнародними організаціями нотаріату.

Українська нотаріальна палата є типовою громадською організацією, створеною на професійному рівні.

11.5. Компетенція нотаріальних органів щодо вчинення нотаріальних дій

Поняття компетенції нотаріальних органів

Компетенція нотаріальних органів — це визначене законом коло дій, які вчиняють нотаріальні органи з метою виконання покладених на них завдань. До поняття компетенції нотаріальних дій входить комплекс дій, які вчиняють нотаріальні органи відповідно до ст. 34 Закону, а також певні права та обов'язки, що надають їм можливість здійснювати дії, підвідомчі нотаріальним органам.

Компетенція нотаріальних органів щодо вчинення нотаріальних дій регламентується залежно від суб'єкта, уповноваженого вчиняти нотаріальні дії.

Нотаріальні органи мають право вчиняти лише ті дії, які згідно із законом належать до їх компетенції. Точне і неухильне дотримання правових норм щодо компетенції гарантує належний захист прав і законних інтересів громадян та організацій.

Компетенція державних нотаріальних контор

Переважну більшість нотаріальних дій вчиняють державні нотаріальні контори.

Компетенція державних нотаріальних контор регулюється положеннями ст. 34 Закону. *У державних нотаріальних конторах вчиняються такі нотаріальні дії:*

- посвідчуються угоди (договори, заповіти, доручення, шлюбні контракти та ін.);
- вживаються заходи до охорони спадкового майна;
- видаються свідоцтва про право на спадщину;
- видаються свідоцтва про право власності на частку у спільному майні подружжя;
- видаються свідоцтва про придбання жилих будинків з прилюдних торгів;
- видаються дублікати документів, що зберігаються у справах нотаріальної контори;
- накладається заборона відчуження жилого будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, земельної ділянки, іншого нерухомого майна:
- засвідчується правильність копій документів і виписок з них;
- засвідчується справжність підпису на документах;
- засвідчується правильність перекладу документів з однієї мови на іншу;
- посвідчується факт, що громадянин живий;
- посвідчується факт перебування громадянина в певному місці;
- посвідчується тотожність громадянина з особою, зображеною на фотокартці;
- посвідчується час пред'явлення документів;
- передаються заяви фізичних і юридичних осіб іншим фізичним та юридичним особам;
- приймаються у депозит грошові суми та цінні папери;
- вчиняються виконавчі написи;
- вчиняються протести векселів;
- пред'являються чеки до платежу і посвідчується несплата чеків;
- вчиняються морські протести;
- приймаються на зберігання документи.

Законодавством України на державних нотаріусів може бути покладено також вчинення інших нотаріальних дій.

Компетенція приватних нотаріусів

У вчиненні нотаріальних дій нотаріуси мають однакові права та обов'язки незалежно від того, працюють вони в державній нотаріальній конторі або займаються приватною практикою. Оформлені державними і приватними нотаріусами документи мають однакову юридичну силу. І державні, і приватні нотаріуси вчиняють нотаріальні дії від імені держави.

До компетенції приватного нотаріуса входять майже всі нотаріальні дії, передбачені ст. 34 Закону. Проте відповідно до ст. 36 Закону з *компетенції приватного нотаріуса виключається* вчинення таких дій:

- накладання і зняття заборони відчуження нерухомості;
- видача свідоцтва про право власності на частку у спільному майні подружжя в разі смерті одного з них;
- видача свідоцтва про право на спадщину, вжиття заходів охорони спадкового майна;
- посвідчення договорів довічного утримання;
- посвідчення правильності підписів на документах, призначених для дії за кордоном;
- посвідчення доручення для дії за кордоном;
- засвідчення підпису батьків чи опікунів на заяві про згоду на усиновлення дитини.

Перелічені винятки з компетенції приватних нотаріусів спричиняли певні незручності в їхній діяльності, особливо щодо заборони посвідчення доручень і справжності підписів на документах, призначених для дії за кордоном.

Відповідно до Указу Президента України “Про врегулювання діяльності нотаріату в Україні” з 1 жовтня 1998 р. *приватні нотаріуси не мають права вчиняти тільки дві нотаріальні дії*: видавати свідоцтво про право на спадщину і вживати заходів до охорони спадкового майна.

Компетенція виконавчих комітетів місцевих рад

Посадові особи виконкомів місцевих рад мають право вчиняти окремі найпоширеніші й нескладні нотаріальні дії, якщо в місцевості немає нотаріусів. Відповідно до ст. 37 Закону зазначені посадові особи мають право посвідчувати односторонні угоди — заповіти і доручення, засвідчувати правильність копій документів і виписок з них, справжність підпису на документах.

До компетенції виконкомів місцевих рад входять вжиття заходів до охорони спадкового майна і реєстрація заборони на відчуження нерухомості.

Посадові особи виконкомів не мають права оформлювати документи, призначені для дії за кордоном.

Повноваження консульських установ і дипломатичних представництв України

Консульські установи вчиняють нотаріальні дії, що передбачені ст. 38 Закону і Консульським статутом, затвердженим Указом Президента України від 02.04.94. Згідно з Положенням про дипломатичне представництво України за кордоном, затвердженим розпорядженням Президента України від 22.10.92, дипломатичне представництво за дорученням Міністерства закордонних справ України може виконувати також консульські функції. ***Повноваження консульських установ*** аналогічні повноваженням державної нотаріальної контори, що передбачені ст. 34 Закону, **за винятком таких дій:**

- посвідчення договорів про відчуження і заставу жилих будинків та іншого нерухомого майна, що знаходиться в Україні;
- передавання заяв фізичних і юридичних осіб іншим фізичним і юридичним особам та видача свідоцтв про передавання таких заяв;
- видача дублікатів документів, що зберігаються у справах нотаріальної контори;
- видача свідоцтв про придбання жилих будинків з прилюдних торгів;
- вчинення протестів векселів;
- пред'явлення чеків до платежу і посвідчення несплати чеків;
- накладення заборони відчуження нерухомого майна.

Консул має право вчиняти й інші передбачені законодавством України нотаріальні дії. Так, відповідно до ст. 44 Консульського статуту консул вчиняє ще одну додаткову нотаріальну дію — забезпечення доказів.

Посвідчення заповітів і доручень, що прирівнюються до нотаріально посвідчених

У ст. 40 Закону передбачене право посадових осіб окремих організацій посвідчувати заповіти й доручення, що прирівнюються до нотаріально посвідчених. Порядок посвідчення таких заповітів і до-

ручень визначений постановою Кабінету Міністрів України “Про порядок посвідчення заповітів і доручень, що прирівнюються до нотаріально посвідчених” від 15.06.94.

Надання посадовим особам права посвідчувати заповіти й доручення зумовлене тим, що за певних обставин, коли поблизу немає нотаріуса, може виникнути нагальна необхідність вчинити ці дії.

Заповіти громадян, які перебувають на лікуванні в лікарнях, інших стаціонарних лікувально-профілактичних закладах, санаторіях, посвідчують головні лікарі, їхні заступники з медичної частини або чергові лікарі цих закладів, а заповіти громадян, які проживають у будинках для престарілих та інвалідів, — директори та головні лікарі цих будинків.

Заповіти громадян, які перебувають у плаванні, мають право посвідчувати капітани морських суден і суден внутрішнього плавання. Таке саме право мають начальники експедицій відносно громадян, які перебувають у розвідувальних, арктичних та інших експедиціях.

Посадові особи мають право посвідчувати не лише заповіти, а й доручення військовослужбовців та інших осіб, які перебувають на лікуванні в госпіталах, санаторіях та інших військово-лікувальних закладах. Таке саме право надається начальникам і заступникам з медичної частини, старшим і черговим лікарям цих закладів.

Право посвідчувати заповіти й доручення надається командирам військових частин і військово-навчальних закладів відносно військовослужбовців. У пунктах, де дислокуються військові частини та військово-навчальні заклади, командири мають право посвідчувати ці угоди також відносно робітників та службовців, членів їхніх сімей і членів сімей військовослужбовців за умови, що в пунктах дислокації немає державних нотаріальних контор і приватних нотаріусів, посадових осіб та органів, що вчиняють нотаріальні дії.

Заповіти й доручення осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, мають право посвідчувати начальники місць позбавлення волі.

Стосовно посвідчення заповітів треба дотримуватися певних правил їх подальшої реєстрації. Посадові особи, які посвідчили заповіт, повинні негайно передати один примірник заповіту до державного нотаріального архіву або державної нотаріальної контори за постійним місцем проживання заповідача. Якщо заповідач не має постійного місця проживання в Україні або місце його проживання невідоме, заповіт надсилається до Державного нотаріального архіву Києва. Державна нотаріальна контора передає одержаний при-

мірник заповіту на зберігання до відповідного державного нотаріального архіву з повідомленням про це заповідача і посадової особи, яка посвідчила заповіт.

Територіальна компетенція нотаріальних органів

Територіальна компетенція — це розмежування кола нотаріальних дій між нотаріальними органами з урахуванням території діяльності цих органів.

Відповідно до ст. 41 Закону нотаріальні дії може вчиняти будь-який нотаріус або посадова особа будь-якого виконкому на всій території України.

Законом передбачено винятки з цього загального правила, коли за вчиненням нотаріальної дії можна звернутися до певного нотаріуса чи посадової особи певного виконкому місцевих рад. Ці винятки стосуються найскладніших і найважливіших нотаріальних дій. Перелічимо їх:

1. Відповідно до ст. 55 Закону посвідчення угод про відчуження чи заставу жилого будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, земельної ділянки та іншого нерухомого майна здійснюється за місцем знаходження нерухомого майна.
2. Заходи з охорони спадкового майна (ст. 60 Закону), видача свідоцтв про права на спадщину (ст. 66 Закону), про право власності на частину у спільному майні подружжя в разі смерті одного з них (ст. 71 Закону) здійснюються за місцем відкриття спадщини.
3. Свідоцтва про право власності на частку у спільному майні подружжя за життя обох, якщо до складу майна входять жилий будинок, квартира, дача, садовий будинок, гараж, земельна ділянка та інше нерухоме майно, про придбання жилих будинків з прилюдних торгів, про накладання заборони відчуження нерухомого майна видаються за місцем знаходження нерухомого майна.
4. Прийняття в депозит грошових сум і цінних паперів здійснюється за місцем виконання зобов'язань (ст. 85 Закону).
5. Прийняття чеків для пред'явлення до платежу і посвідчення несплати чеків здійснюються за місцем знаходження платника (ст. 93 Закону).

11.6. Загальні правила вчинення нотаріальних дій

Місце вчинення нотаріальних дій

За загальним правилом нотаріальні дії вчиняються у приміщенні державної нотаріальної контори, державного нотаріального архіву, у приміщенні, яке є робочим місцем приватного нотаріуса, чи у приміщенні виконкому місцевої ради. В окремих випадках, коли громадянин не може з'явитись у зазначене приміщення, а також коли цього потребують особливості посвідчування угоди, нотаріальні дії можуть бути вчинені поза зазначеними приміщеннями.

Якщо нотаріальна дія вчиняється поза приміщенням державної нотаріальної контори чи поза приміщенням, яке є робочим місцем приватного нотаріуса, у посвідчувальному написі та в реєстрі нотаріальних дій вказується місце вчинення нотаріальної дії (вдома, у лікарні, на підприємстві, в установі, організації та ін.) і зазначається адреса й причини, з яких нотаріальну дію було вчинено поза зазначеними приміщеннями (ст. 41 Закону).

Строки вчинення нотаріальних дій

Нотаріальні дії вчиняються після їх оплати в день подання нотаріусу всіх необхідних документів.

Вчинення нотаріальної дії може бути відкладене, якщо необхідно витребувати додаткові відомості чи документи від посадових осіб підприємств, установ і організацій або направити документи на експертизу, а також якщо відповідно до закону нотаріус повинен переконатись, що у заінтересованих осіб відсутні заперечення проти вчинення цієї дії.

У цьому разі строк, на який відкладається вчинення нотаріальної дії, не повинен перевищувати одного місяця.

За заявою заінтересованої особи, яка бажає звернутися до суду для оспорювання права або факту, про посвідчення якого просить інша заінтересована особа, вчинення нотаріальної дії повинно бути відкладене на строк щонайбільше десять днів. Якщо за цей строк від суду не буде одержано повідомлення про надходження заяви, нотаріальна дія повинна бути вчинена.

У разі одержання від суду повідомлення про надходження заяви заінтересованої особи, яка оспорує право або факт, про посвідчення якого просить інша заінтересована особа, вчинення нотаріальної дії зупиняється до вирішення справи судом.

Законодавством України можуть бути встановлені також інші підстави для відкладення і зупинення нотаріальних дій (ст. 42 Закону).

Підстави для відмови у вчиненні нотаріальних дій

Підстави для відмови у вчиненні нотаріальних дій визначаються ст. 49 Закону.

Нотаріус чи інша посадова особа відмовляють у вчиненні нотаріальних дій, якщо вчинення такої дії суперечить закону; ці дії підлягають вчиненню іншим нотаріусом або іншою посадовою особою; за вчиненням нотаріальної дії звернулася недієздатна особа або представник, який не має необхідних повноважень; коли угода, що укладається від імені юридичної особи, суперечить цілям, передбаченим у її статуті чи положенні.

Нотаріус не приймає для вчинення нотаріальних дій документи, які не відповідають вимогам законодавства або містять відомості, що порочать честь і гідність громадян.

Нотаріус повинен викласти причини відмови в письмовій формі (на прохання особи, якій відмовлено у вчиненні нотаріальної дії) і у триденний строк винести мотивовану постанову про таку відмову і роз'яснити порядок її оскарження в суді (ст. 50 Закону).

Порядок оскарження нотаріальних дій і відмови в їх вчиненні

Відповідно до ст. 50 Закону відмова у вчиненні нотаріальних дій або неправильне її вчинення може оскаржуватися в суді. Такі справи розглядає суд у порядку окремого провадження. Суд може визнати незаконними вчинені конкретні нотаріальні дії та скасувати їх або зобов'язати нотаріуса вчинити ті чи інші нотаріальні дії, якщо в їх вчиненні було неправомірно відмовлено.

Відповідно до ст. 50 Закону і ст. 285 ЦПК України заінтересована особа має право подати скаргу на дії нотаріуса чи посадової особи до суду за місцем знаходження державної нотаріальної контори чи робочого місця приватного нотаріуса. Скарги на дії посадових осіб консульських установ розглядаються в порядку підлеглості (ст. 13 Консульського статуту).

Скаргу на нотаріальні дії чи відмову в їх вчиненні мають право подавати особи, щодо яких мало бути вчинено нотаріальну дію, або громадяни чи юридична особа, які брали безпосередню участь у вчиненні нотаріальної дії, що оскаржується.

Право на порушення цієї категорії справ має також прокурор, який у цьому разі подає заяву на захист прав і законних інтересів інших осіб (ст. 285 ЦПК України).

Для подання зазначених скарг законодавством передбачений десятиденний строк, який обчислюється з наступного дня після вчинення оскарженої дії або відмови в її вчиненні.

Скарги подають до суду через нотаріуса, який вчинив нотаріальну дію. Нотаріус повинен передати скаргу зі своїми поясненнями щодо сутності скарги до суду протягом трьох днів з дня одержання скарги чи заяви. Судом у порядку окремого провадження такі заяви розглядаються за умови, що у заявника відсутній спір про право цивільне.

Встановлення особи громадянина, який звернувся за вчиненням нотаріальної дії

Встановлення особи громадянина, який звернувся за вчиненням нотаріальної дії, є обов'язковим правилом нотаріальної діяльності. Нотаріус повинен пересвідчитися, що саме ця особа є заінтересованою і саме стосовно неї вчиняється нотаріальна дія. Особу встановлюють за паспортом або іншими документами, які виключають будь-які сумніви щодо особи громадянина (паспорт громадянина України; паспорт громадянина України для виїзду за кордон; дипломатичний або службовий паспорт; посвідчення особи моряка; посвідка на проживання особи, яка мешкає в Україні, але не є громадянином України; національний паспорт іноземця або документ, що його замінює; свідоцтво про народження неповнолітніх, які не досягли 16 років; посвідчення водія; посвідчення інваліда або учасника Великої Вітчизняної війни; посвідчення, видане за місцем роботи громадянина; довідка про звільнення з місць позбавлення волі та ін.).

Якщо за громадянина, який через фізичну ваду, хворобу або з будь-яких інших причин не може підписати угоду, заяву або інший документ, підписується інший громадянин, нотаріус встановлює особу громадянина, який бере участь у нотаріальній дії, і особу громадянина, який підписується за нього.

Однією з обов'язкових умов вчинення нотаріальних дій є перевірка дієздатності громадян і правоздатності юридичних осіб, а також перевірка повноважень представника.

Перевіряючи дієздатність громадян, нотаріус повинен встановити вік осіб, які звернулися за вчиненням нотаріальних дій. Для цього

нотаріус витребовує документи, де зазначено вік заінтересованої особи. Нотаріус під час бесіди з особами, які звернулися до нього, повинен звертати увагу на їхню поведінку для того, щоб переконатись у відсутності обмеження дієздатності або незвичності поведінки. Завжди, коли учасником нотаріальної дії є неповнолітня, недієздатна чи обмежено дієздатна особа, нотаріус повинен перевірити повноваження їхніх законних представників, тобто переконатись, що особа справді є батьком, усиновителем, опікуном або піклувальником, на підставі свідоцтва про народження, запису в паспорті чи рішення виконкому місцевої ради.

Нотаріус зобов'язаний перевіряти також правоздатність юридичних осіб, які звертаються до нього за вчиненням нотаріальних дій. Для встановлення цього нотаріус ознайомлюється зі статутом юридичної особи і перевіряє, чи відповідає нотаріальна дія, що вчиняється, правам, які надані цій юридичній особі статутом. Такі повноваження підтверджуються дорученням.

Перевірка справжності підписів на документах

При посвідченні угод і вчиненні деяких інших нотаріальних дій у випадках, передбачених законодавством України (наприклад, при засвідченні справжності підпису на документі), нотаріус перевіряє справжність підписів учасників угод та інших осіб, які звернулися за вчиненням нотаріальної дії.

Нотаріально посвідчувані угоди, а також заяви та інші документи підписують у присутності нотаріуса. Якщо угода, заява чи інший документ підписаний за відсутності нотаріуса, громадянин повинен особисто підтвердити, що саме він підписав документ.

Якщо громадянин через фізичну ваду або з інших поважних причин не може власноручно підписати угоду, заяву чи інший документ, за його дорученням і в його присутності, а також у присутності нотаріуса угоду, заяву чи інший документ може підписати інший громадянин. Причини, з яких заінтересований у вчиненні нотаріальної дії громадянин не міг підписати документ, зазначаються в посвідчувальному написі. Угоду не може підписувати особа, на користь або за участю якої її посвідчено.

Якщо громадянин, який звернувся за вчиненням нотаріальної дії, неписьменний або сліпий, нотаріус після вчинення нотаріальної дії зачитує йому текст документа, про що на документі робиться відповідна відмітка. Якщо сліпий громадянин письменний, він сам підписує документ.

Якщо за вчиненням нотаріальної дії звернувся глухий, німий або глухонімиий громадянин, але письменний, він сам прочитує документ і підписує його. Якщо такий громадянин неписьменний, то при вчиненні нотаріальної дії обов'язково повинна бути присутня письменна особа, яка може порозумітися з глухим, німим або глухонімиим громадянином і посвідчити своїм підписом, що зміст угоди, заяви чи іншого документа відповідає волі учасника нотаріальної дії.

Вимоги до нотаріальних документів

Нотаріуси не приймають для вчинення нотаріальних дій документи, що мають підчистки або дописки, закреслені слова чи інші незастережені виправлення, документи, текст яких неможливо прочитати через пошкодження, а також написані олівцем.

Дописки, закреслені слова чи інші виправлення, які є в документах, що подаються для вчинення нотаріальних дій, повинні бути застережені підписом посадової (або уповноваженої на те) особи і печаткою установи, підприємства або організації чи особи, яка видала документ. При цьому виправлення повинні бути зроблені так, щоб можна було прочитати як виправлене, так і помилково написане, а потім виправлене чи викреслене.

Не приймаються для вчинення нотаріальних дій документи, в яких неможливо прочитати все написане в них у первісному написанні, наприклад документи, залиті чорнилом, потерті тощо.

На нотаріально оформлюваних документах незаповнені до кінця рядки та інші вільні місця прокреслюються нотаріусом, за винятком документів, призначених для дії за кордоном, де прокреслення не допускаються. Дописки і виправлення повинні бути застережені нотаріусом перед підписом відповідних осіб (учасників угод та інших осіб, які підписали угоду, заяву тощо) і повторені в посвідчувальному написі. При цьому виправлення повинні бути зроблені так, щоб усе помилково написане, а потім закреслене можна було прочитати.

Виправлення, зроблені в тексті нотаріально оформлюваного документа, що не потребує підпису особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії (наприклад, копія документа), застерігаються нотаріусом лише в кінці посвідчувального напису.

Якщо документи, які посвідчуються, видаються або посвідчуються, викладені на двох і більше аркушах, вони повинні бути прошиті, а аркуші пронумеровані й скріплені підписом і печаткою нотаріуса.

Нотаріальні акти

При вчиненні кожної нотаріальної дії нотаріус видає певні документи або посвідчує документи, що підтверджують вчинення конкретної нотаріальної дії. Документ або його посвідчення, які вказують на те, що нотаріальну дію було вчинено, називають **нотаріальними актами**.

Законодавством передбачаються різні форми вчинення нотаріальної дії (ст. 48 Закону). На підтвердження права на спадщину, права власності на частку у спільному майні подружжя, придбання жилого будинку з прилюдних торгів, а також посвідчення фактів, що громадянин живий, про перебування його в певному місці, тотожності громадянина з особою, зображеною на фотокартці, про прийняття на зберігання документів або передавання заяв від одних юридичних та фізичних осіб іншим видаються свідоцтва. Видача свідоцтва свідчить про вчинення зазначених нотаріальних дій. Форми перелічених свідоцтв затверджені наказом Міністерства юстиції України “Про затвердження форм реєстрів для реєстрації нотаріальних дій, нотаріальних свідоцтв, посвідчувальних написів на угодах і засвідчувальних документах” від 07.02.94 № 7/5.

При посвідченні угод, засвідченні правильності копій документів і виписок з них, справжності підписів на документах, правильності перекладу документів з однієї мови на іншу, посвідченні часу пред’явлення документа, видачі дублікатів на відповідних документах вчиняється посвідчувальний напис за формами, затвердженими зазначеним наказом Міністерства юстиції України.

Посвідчувальний напис повинен бути написаний розбірливо, чітко, без підчисток, вільні місця необхідно прокреслювати, дописки та інші виправлення мають бути застережені.

Для вчинення посвідчувальних написів допускається застосування штампів з текстом відповідного напису.

Якщо посвідчувальний напис не вміщується на нотаріально оформленому документі, він може бути продовжений або викладений повністю на прикріпленому до документа аркуші паперу. У цьому разі аркуші, на яких викладено текст документа, і аркуш з посвідчувальним написом прошнуровуються і пронумеровуються, кількість аркушів завіряється підписом нотаріуса з його печаткою.

Прийняття в депозит грошових сум або цінних паперів підтверджується видачею квитанції. Про вчинення морського протесту свідчить акт про морський протест. Протест векселів підтверджується

актом про протест векселя про несплату. У разі пред'явлення чеків до платежу і посвідчення несплати чеків вчиняють посвідчувальний напис.

При вжитті заходів охорони спадкового майна складається опис цього майна, що свідчить про вчинення цієї нотаріальної дії. Про вчинення виконавчого напису свідчить власне вчинення виконавчого напису.

Накладаючи заборону на відчуження жилого будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, земельної ділянки та іншого нерухомого майна, нотаріус вчиняє напис на відповідних документах і реєструє заборону в реєстрі заборони чи арештів.

При видачі дубліката документа на ньому робиться відмітка про те, що він має силу оригіналу, і вчиняється посвідчувальний напис. Для підтвердження вчинення цієї нотаріальної дії робиться відмітка на примірнику документа, що зберігається у справах державного нотаріального архіву, державної нотаріальної контори, приватного нотаріуса.

Нотаріальне діловодство

Нотаріальне діловодство регулюють Правила ведення нотаріального діловодства, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 03.02.94 № 45. Ці правила встановлюють єдиний для державних і приватних нотаріусів порядок ведення нотаріального діловодства та оформлення службових документів. Мова нотаріального діловодства визначається ст. 20 Закону УРСР “Про мови в Українській РСР” від 28.10.89. Якщо особа, яка звернулася за вчиненням нотаріальних дій, не знає мови, якою ведеться діловодство, тексти оформлених документів повинен перекласти нотаріус або перекладач.

Нотаріальне діловодство охоплює ведення документування управлінської діяльності установ державного нотаріату, приймання, розгляд і реєстрацію кореспонденції, складання і оформлення службових документів, контроль за виконанням документів, складанням номенклатури і формуванням справ.

Згідно з Положенням про постачання, зберігання, облік та звітність витрачання бланків нотаріальних документів запроваджено спеціальні бланки нотаріальних документів нового зразка, які є необхідною складовою документального забезпечення нотаріальної діяльності. Ці бланки використовують тільки нотаріуси і тільки для

виготовлення нотаріальних документів. Бланки призначені для зручності, швидкості підготовки нотаріальних документів, а також з метою запобігання їх підробки. На спеціальних бланках виготовляються всі примірники нотаріальних документів, за винятком примірника, який залишається у справах державної нотаріальної контори чи у приватного нотаріуса. На цьому примірнику нотаріус зазначає серію і номер використаного для вчинення нотаріальної дії спеціального бланку. Серію і номер використаного бланку нотаріус зазначає також у реєстрі реєстрації нотаріальних дій.

Усі вчинені нотаріальні дії нотаріус реєструє в реєстрі нотаріальних дій. Форми реєстрів для запису нотаріальних дій затверджені наказом Міністерства юстиції України від 07.02.94 № 7/5.

Розрізняють два *види нотаріальних реєстрів* для реєстрації нотаріальних дій (форма № 1) і реєстрації заборони відчуження жилих будинків, квартир, дач, садових ділянок та іншого нерухомого майна, а також арештів, накладених на таке майно судовими та слідчими органами (форма № 2).

Кожний нотаріус веде окремий реєстр. У державній нотаріальній конторі, де працюють кілька нотаріусів, реєстрам присвоюють індекси, що збігаються з номером печатки державного нотаріуса.

Запис у реєстрі повинен відображати порядковий номер від початку року, бо такий запис у хронологічному порядку виключає можливість зловживання, зокрема здійснення нотаріальної дії заднім числом. З метою додержання таємниці нотаріальних дій згідно зі ст. 8 Закону нотаріуси можуть видавати виписки з реєстрів лише за письмовою заявою громадян чи організацій, щодо яких вчинялися нотаріальні дії, а також за письмовою вимогою суду, господарського суду, прокуратури, органів слідства й дізнання у зв'язку зі справами, що перебувають в їх провадженні. Виписки з реєстрів нотаріальних дій про заповіти видаються лише після смерті заповідача.

Реєстри мають бути прошнуровані, їх аркуші пронумеровані. Кількість аркушів у реєстрі повинна бути завірена підписом посадової особи, уповноваженої на те начальником відповідного управління юстиції. Підпис посадової особи скріплюється гербовою печаткою управління юстиції.

Оплата вчинюваних нотаріальних дій

Оплата вчинюваних нотаріальних дій регулюється ст.ст. 19 і 31 Закону, згідно з якими витрати в нотаріальному процесі становлять:

- державне мито, що стягується за вчинення нотаріальних дій державними нотаріальними конторами і виконкомками місцевих рад, а також за видачу дублікатів нотаріально посвідчених документів (ст. 19 Закону; Декрет Кабінету Міністрів України “Про державне мито”);
- плата за вчинення приватними нотаріусами нотаріальних дій відповідно до ст. 31 Закону за домовленістю між нотаріусом і громадянином чи юридичною особою (у п. 1 Указу Президента України “Про впорядкування справляння плати за вчинення нотаріальних дій” зазначено, що розмір такої плати не може бути менший за розмір ставок державного мита, яке справляється державними нотаріусами за аналогічні нотаріальні дії);
- оплата додаткових послуг правового характеру, які надають приватні нотаріуси, що стягується за домовленістю обох сторін (ст. 31 Закону); оплата фактичних витрат, пов’язаних з виїздом державного нотаріуса за межі нотаріальної контори для вчинення нотаріальних дій (п. 4 ст. 3 Декрету Кабінету Міністрів України “Про державне мито”) та інші витрати (п. 93, 99, 157 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України).

Державне мито — це грошова сума, що стягується відповідно до закону в державний бюджет із заінтересованих осіб за вчинення відповідних нотаріальних дій. Розмір державного мита визначається відповідно до Декрету Кабінету Міністрів “Про державне мито”.

Чинним законодавством передбачається звільнення окремих осіб від сплати державного мита (перелік таких осіб визначається ст. 4 Декрету Кабінету Міністрів України “Про державне мито”).

Державне мито за угодою, згідно з якою одна сторона звільняється від сплати державного мита, сплачується повністю другою стороною (якщо вона не звільнена від сплати мита).

Контрольні питання

1. Поняття нотаріату в Україні, його завдання.
2. Правові засади нотаріальної діяльності. Значення Закону України “Про нотаріат” (1993 р.) у реформуванні нотаріальної діяльності.
3. Вимоги до посади нотаріуса.
4. Стажування осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю.
5. Кваліфікаційні комісії нотаріату, їх склад, повноваження.

6. Свідоцтво про право на заняття нотаріальною діяльністю: порядок видачі, підстави для анулювання.
7. Права і обов'язки нотаріусів.
8. Організація діяльності державних нотаріальних контор.
9. Державний нотаріальний архів.
10. Приватна нотаріальна діяльність: порядок реєстрації і підстави для припинення. Страхова застава. Службове страхування.
11. Організація діяльності посадових осіб виконкомів місцевих рад щодо вчинення нотаріальних дій.
12. Роль управлінь юстиції щодо організації діяльності нотаріальних органів.
13. Українська нотаріальна палата, її завдання.
14. Поняття компетенції нотаріальних органів. Предметна компетенція.
15. Компетенція державних і приватних нотаріусів щодо вчинення нотаріальних дій.
16. Посвідчення заповітів і доручень, що прирівнюються до нотаріально посвідчених.
17. Територіальна компетенція нотаріальних органів.
18. Загальні правила вчинення нотаріальних дій.
19. Підстави для відмови у вчиненні нотаріальних дій. Оскарження нотаріальних дій і відмови в їх вчиненні.
20. Оплата вчинюваних нотаріальних дій.
21. Нотаріальні акти. Нотаріальне діловодство.

АДВОКАТУРА УКРАЇНИ

12.1. Поняття адвокатури

Адвокатура — це правова інституція, яка виконує важливу суспільну функцію, що полягає в захисті прав, свобод та законних інтересів громадян.

У сучасних умовах розвитку суспільства проблема прав людини набула глобального значення. Дотримання прав і свобод людини стало символом справедливості у внутрішніх і зовнішніх справах виключної більшості держав.

В Україні право на захист є конституційним принципом. Вперше в Конституції України 1996 року закріплено право громадян на правову допомогу. Роль адвокатури в забезпеченні цього права та її основні завдання викладені в розд. II Конституції України, присвяченому правам, свободам і обов'язкам людини й громадянина.

Конкретно конституційний статус адвокатури визначено у ст. 59 Конституції України: “Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура”.

Забезпечуючи захист прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб, адвокатура своєю діяльністю сприяє утворенню правової держави, оскільки згідно з Конституцією України права та свободи людини і їх гарантія визначають зміст та спрямованість діяльності держави.

Згідно з конституційним статусом адвокатури до її *завдань* належать:

- захист прав, свобод і законних інтересів громадян та юридичних осіб;
- представництво інтересів громадян і юридичних осіб як у відносинах з державою, так і між собою;

- представництво в судах та інших державних і правоохоронних органах інтересів фізичних та юридичних осіб;
- подання фізичним і юридичним особам, державним і громадським установам (об'єднанням) юридичної допомоги;
- підвищення рівня інформованості населення у правовій галузі.

12.2. Принципи і гарантії адвокатської діяльності

Організація і принципи діяльності адвокатури України визначаються Законом України “Про адвокатуру” від 12 грудня 1992 р. Цей закон відводить адвокатурі чільне місце, маючи на меті відновити престиж цієї професії, її історичні традиції, піднести роль адвоката в суспільстві як одного з гарантів забезпечення конституційних прав і свобод громадян.

За законом **адвокатура України** є добровільним професійним громадським об'єднанням, покликаним сприяти захисту прав, свобод та представляти законні інтереси громадян України, іноземців, осіб без громадянства, юридичних осіб, подавати їм юридичну допомогу.

Таке визначення поняття адвокатури як правового інституту є значним кроком у напрямку визнання адвокатури як громадської організації, адже до цього в законодавстві не акцентувалось на цій важливій ознаці юридичної природи адвокатури. За природою вона є вільною професією, а тому й має громадський характер.

Адвокатура України здійснює свою діяльність на принципах верховенства закону, незалежності, демократизму, гуманізму, конфіденційності.

Закон України “Про адвокатуру” окремо закріплює норму щодо гарантій адвокатської діяльності. Цією нормою встановлено, що професійні права, честь і гідність адвоката охороняються законом: **забороняється** будь-яке втручання в адвокатську діяльність, вимагання від адвоката, його помічника, інших працівників адвокатських об'єднань відомостей, що становлять адвокатську таємницю. З цих питань адвокати не можуть допитуватись як свідки. Документи, що пов'язані з виконанням адвокатом професійних обов'язків, не підлягають оглядові, розголошенню чи вилученню без його згоди. Забороняється прослуховування телефонних розмов адвоката у зв'язку з оперативно-розшуковим заходами без вмотивованого рішення на те суду. Не допускається офіційне негативне реагування

з боку правоохоронних органів (дільвання, слідства, прокуратури, суду) на правову позицію адвоката у кримінальній справі.

Адвокату гарантується рівність прав з іншими учасниками процесу.

Кримінальна справа проти адвоката може бути порушена тільки Генеральним прокурором, його заступниками, прокурорами Автономної республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя. Адвоката не можна притягнути до кримінальної, матеріальної, адміністративної відповідальності або погрожувати їй застосуванням у зв'язку з поданням юридичної допомоги громадянам та юридичним особам.

Згідно із Законом України “Про адвокатуру” *адвокатом може бути* громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи за спеціальністю юриста або помічника адвоката не менше двох років, склав кваліфікаційний іспит і одержав свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю та прийняв присягу адвоката України. Він не може працювати в суді, прокуратурі, нотаріаті, органах внутрішніх справ, національної безпеки. Адвокатом не може бути особа, яка має судимість.

12.3. Кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури

Для визначення рівня професійних знань осіб, які мають намір займатись адвокатською діяльністю в Автономній республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, існують кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатів, Положення про які затверджено Указом Президента України від 05.05.93. Кваліфікаційно-дисциплінарні комісії діють у складі двох палат — атестаційної та дисциплінарної. *Атестаційна палата* має у складі 11 членів. До неї входять чотири адвокати, чотири судді та по одному представнику від відповідних міських рад і управлінь юстиції, а також відділення Спілки юристів України. Атестаційна палата приймає кваліфікаційні іспити, ухвалює рішення про видачу або відмову у видачі Свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю. Особа, яка не склала кваліфікаційного іспиту, має право скласти його повторно через рік.

Дисциплінарна палата кваліфікаційно-дисциплінарної комісії утворюється у складі 9 членів. До неї входять п'ять адвокатів, два судді, по одному представнику від управління юстиції та відділення

спілки адвокатів України. Ця палата розглядає скарги громадян, окремі ухвали судів, подання слідчих органів, заяви адвокатських об'єднань, юридичних осіб на дії адвокатів, а також вирішує питання про притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності.

За порушення вимог Закону України “Про адвокатуру”, інших актів законодавства України, що регулюють діяльність адвокатури і присяги адвокатів, рішенням дисциплінарної палати до адвоката можуть бути застосовані такі *дисциплінарні стягнення*:

- попередження;
- зупинення дії свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю на строк до одного року;
- анулювання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю.

Рішення про анулювання свідоцтва кваліфікаційно-дисциплінарною комісією приймається в таких випадках:

- втрати адвокатом громадянства України;
- засудження адвоката за вчинення злочину після набрання обвинувальним вироком законної сили;
- обмеження судом дієздатності адвоката або визнання його недієздатним;
- грубого порушення вимог Закону України “Про адвокатуру” та інших актів законодавства України, які регулюють діяльність адвокатури.

12.4. Вища кваліфікаційна комісія адвокатів

У ст. 14 Закону України “Про адвокатуру” передбачено створення та функціонування Вищої кваліфікаційної комісії адвокатів. Порядок її діяльності визначається Положенням про Вищу кваліфікаційну комісію адвокатури, затвердженим Указом Президента України від 09.04.93. Вища кваліфікаційна комісія адвокатури утворюється при Кабінеті міністрів України і строк її повноважень становить три роки. До її складу входять по одному представнику від кожної кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, Верховного суду України, Міністерства юстиції України, Спілки адвокатів України.

Вища кваліфікаційна комісія адвокатури має такі *завдання*:

- розгляд скарг на рішення кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, відмову в допуску до кваліфікаційного

іспиту, відмову у видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, накладання на адвоката дисциплінарного стягнення;

- розробляє і затверджує програму складання кваліфікаційних іспитів;
- схвалює Правила адвокатської етики;
- затверджує Положення про Єдиний реєстр адвокатів України, складає, веде і систематично офіційно оприлюднює цей Реєстр, запроваджений відповідно до Указу Президента України “Про деякі заходи щодо підвищення рівня адвокатури” від 30.09.99.

Вища кваліфікаційна комісія адвокатів є юридичною особою, що має печатку зі своїм найменуванням.

12.5. Організаційні форми адвокатської діяльності

Особа, що одержала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, може практикувати індивідуально, відкрити власне бюро або об'єднатися з іншими адвокатами в колегії, фірми, контори та інші адвокатські об'єднання, які діють відповідно до Закону України “Про адвокатуру” і своїх статутів.

Діяльність адвокатських об'єднань ґрунтується на засадах добровільності, самоврядування, колегіальності та гласності. Вони реєструються в Міністерстві юстиції України, після чого повідомляють місцевим органам влади про свою реєстрацію, а адвокати — про одержання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю.

Адвокатські об'єднання є юридичними особами. Вони, як і адвокати, які практикують приватно, мають рахунки в банках на території України, а у встановленому законом порядку і в іноземних банках.

Закон України “Про адвокатуру” визначає відносини адвокатури з державними структурами, гарантуючи при цьому її самостійність і незалежність. Зокрема, Міністерство юстиції України забезпечує фінансування оплати праці адвокатів за рахунок держави в разі участі адвоката у кримінальній справі за призначенням і при звільненні громадян від оплати юридичної допомоги, узагальнює статистичну звітність, сприяє здійсненню заходів підвищення професійного рівня адвокатів. Місцеві органи державного управлін-

ня в межах своєї компетенції сприяють адвокатам і адвокатським об'єднанням у вирішення соціальних питань, забезпечують їх приміщеннями для роботи тощо.

Закон України “Про адвокатуру” вперше надав адвокатам і адвокатським об'єднанням право створювати регіональні, загальнодержавні та міжнародні спілки, які представляють інтереси адвокатів у державних органах і громадських об'єднаннях, захищають їх соціальні та професійні права, здійснюють методичну і видавничу діяльність, сприяють підвищенню професійного рівня адвоката, а також створюють спеціальні фонди. Особливо слід підкреслити, що організаційне оформлення української адвокатури, її незалежне від державних структур існування, як зазначалося, відбулось у вересні 1990 р. на установчому з'їзді адвокатів, де було створено **Спілку адвокатів України** — добровільну, громадську, незалежну, самоврядну організацію. Мета Спілки за її статутом полягає в об'єднанні зусиль адвокатів у розбудові демократичної, правової держави, поліпшенні юридичної допомоги, підвищенні ролі адвокатури в суспільстві, сприянні розвитку індивідуальної адвокатської практики, а також набутті адвокатурою повної самостійності та самоврядування, турботі про історичні традиції української адвокатури, розвитку і поглиблення міжнародних зв'язків тощо.

12.6. Види адвокатської діяльності

Згідно із Законом України “Про адвокатуру” адвокати дають консультації і роз'яснення з юридичних питань; усні та письмові довідки з норм законодавства; розглядають заяви, скарги, інші документи правового характеру; посвідчують копії документів у справах, які вони ведуть; здійснюють представництво в суді, інших державних органах; подають юридичну допомогу підприємствам, установам, організаціям; здійснюють правове забезпечення підприємницької та зовнішньоекономічної діяльності громадян і юридичних осіб; виконують передбачені кримінально-процесуальним законодавством обов'язки, у процесі дізнання та досудового слідства. Адвокату надається можливість згідно із законом здійснювати й інші види юридичної допомоги.

Адвокат подає допомогу на підставі угоди з клієнтом про подання правової допомоги.

12.7. Права адвоката при здійсненні адвокатської діяльності

До *професійних прав адвоката* згідно із законом належать представництво та захист прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб за їх дорученням в усіх органах, установах, підприємствах, організаціях; збирання фактів, які можуть бути використані як докази в цивільних, господарських, кримінальних справах і справах про адміністративні порушення. Наведений перелік прав адвоката при збиранні доказів не вичерпний. Зокрема, він може запитувати й отримувати документи або їх копії від підприємств, установ, організацій, а від громадян — за їх згодою; ознайомлюватися на підприємствах, в установах, організаціях з необхідними для виконання доручення документами, за винятком тих, таємниця яких охороняється законом; отримувати письмові висновки фахівців з питань, що потребують спеціальних знань.

Закон надає адвокату право мати одного або кількох помічників. Інститут помічника адвоката вже відомий українській адвокатурі — він існував до жовтня 1917 р.

Помічником адвоката може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту. Умови роботи помічника адвоката визначаються контрактом між ним та адвокатом або адвокатським об'єднанням з додержанням законодавства про працю. Помічник користується рівними з адвокатом соціальними правами. Оплата праці визначається угодою між помічником та адвокатом або адвокатським об'єднанням. Заробітна плата помічника адвоката не може бути нижчою від встановленого державою мінімального розміру.

Згідно із законом України “Про адвокатуру” адвокати користуються правом на відпустку та всі види допомоги з державного соціального страхування. Внески в Державний фонд соціального страхування сплачуються адвокатом як особою, що займається діяльністю, яка базується на особистій власності особи та виключно на її праці.

Оплата праці адвоката здійснюється на підставі угоди між громадянином (юридичною особою) і адвокатським об'єднанням або адвокатом. У разі участі останнього у кримінальній справі за призначенням та при звільненні громадянина від оплати юридичної допомоги через його малозабезпеченість оплата праці адвоката здійснюється за рахунок держави.

Якщо договір розривається достроково, оплата праці здійснюється за фактично виконану роботу. У разі неналежного виконання доручення внесена плата повертається громадянину або юридичній особі повністю або частково, а при виникненні спору — за рішенням суду.

При здійсненні своїх професійних обов'язків **адвокат зобов'язаний** діяти відповідно до вимог закону, використовувати лише передбачені ним засоби захисту прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб. Адвокат не має права використовувати свої повноваження на шкоду особі, інтереси якої він представляє, а також відмовитись від прийнятого на себе захисту. Якщо підозрюваний, обвинувачений чи підсудний визнає свою вину у вчиненні злочину, адвокат за наявності підстав для цього має обстоювати перед судом, прокурором, слідчим його невинуватість. При цьому він зобов'язаний погодити свою позицію з підзахисним, оскільки колізія між позиціями адвоката і підзахисного є неприйнятною. Адвокат не може визнавати доведеною вину свого підзахисного, якщо останній її заперечує.

Адвокат не має права прийняти доручення про подання юридичної допомоги, якщо він подавав чи подає таку допомогу в цій або іншій пов'язаній з нею справі особам з протилежними інтересами, що може зашкодити особі, яка звернулася по юридичну допомогу.

Адвокат також не має права виступати як такий, якщо раніше він працював дільником, слідчим, прокурором, суддею, секретарем судового засідання, експертом, перекладачем чи як спеціаліст, представник потерпілого, цивільний позивач, свідок, понятий брав участь у розслідуванні, судовому розгляді цієї чи іншої пов'язаної з нею справи щодо особи, яка звернулася за захистом.

Адвокат не може прийняти доручення на ведення справи і тоді, коли у розслідуванні або розгляді справи бере участь посадова особа, з якою він перебуває в родинних стосунках.

Згідно зі ст. 61 КПК України за наявності перелічених обставин адвокат повинен відмовитись від виконання обов'язків захисника. На цих підставах він може бути усунутий від участі у справі слідчим, прокурором, судом. Рішення про це оформлюється мотивованою постановою органу, якому це стало відомо. Постанова може бути оскаржена як захисником, так і підзахисним відповідному прокурору чи суду.

Слід зазначити, що адвокат не може бути захисником чи представляти інтереси кількох осіб, якщо ці інтереси не збігаються чи істотно різняться.

Адвокат зобов'язаний зберігати адвокатську таємницю, предметом і змістом якої є обставини, що змусили громадянина або юридичну особу звернутися до адвоката, а також зміст консультацій, порад, роз'яснень та інших відомостей, одержаних адвокатом при виконанні професійних обов'язків.

Дані попереднього слідства, які стали відомі адвокату, можуть бути розголошені тільки з дозволу слідчого або прокурора. Адвокати, що винні в розголошенні даних попереднього слідства, несуть відповідальність згідно з чинним законодавством.

12.8. Адвокат у кримінальному процесі

Адвокат — захисник підозрюваного, обвинуваченого, підсудного

Конституційні принципи забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист та презумпції невинуватості є важливою гарантією об'єктивного розслідування і судового розгляду справи та запобігання притягненню до кримінальної відповідальності невинних осіб.

Право вказаних осіб на захист включає як право захищатися від підозри чи обвинувачення, так і право на захист особистих і майнових інтересів. Функція захисту виникає одночасно з функцією обвинувачення і здійснюється паралельно з нею на всіх етапах руху кримінальної справи, поки існує обвинувачення.

Оскільки сторони обвинувачення й захисту обстоюють кожна свою позицію, свій процесуальний інтерес, кримінальний процес набуває змагального характеру, що забезпечує повне, всебічне й об'єктивне дослідження всіх обставин справи та її правильне вирішення з урахуванням законних інтересів сторін. Змагальність сторін, свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості є однією з основних засад судочинства.

Забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист полягає в тому, що закон:

- наділяє їх як учасників процесу такою сукупністю процесуальних прав, використання яких дає можливість їм особисто захи-

щатися від підозри чи обвинувачення у вчиненні злочину, обстоювати свої законні інтереси;

- надає згаданим особам право скористатись юридичною допомогою адвоката-захисника;
- покладає на особу, яка здійснює дізнання, слідчого, прокурора, суддю і суд обов'язок до першого допиту підозрюваного, обвинуваченого і підсудного роз'яснити їм право мати захисника і скласти про це протокол;
- надати їм можливість захищатися встановленими законом засобами від пред'явленого обвинувачення, забезпечити охорону їхніх особистих і майнових прав.

Найефективнішим засобом забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист є участь у кримінальному процесі захисника.

Закон визнає участь захисника при провадженні дізнання, досудового слідства і в розгляді кримінальної справи в суді першої інстанції обов'язковою, крім випадків добровільної відмови підозрюваного, обвинуваченого і підсудного від захисника, причому в окремих випадках добровільна відмова від захисника не може бути прийнята (ст. 45 КПК України).

Як захисники до участі у кримінальних справах допускаються особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю; фахівці з галузі права, які за законом мають право подавати юридичну допомогу, а за згодою і близькі родичі підозрюваного, обвинуваченого та підсудного, його опікуни та піклувальники. На практиці захисниками є переважно адвокати.

Закон передбачає участь захисника у справі за запрошенням і за призначенням.

Захисник запрошується за угодою підозрюваним, обвинуваченим чи підсудним, його законними представниками, родичами або іншими особами за їх дорученням або на їх прохання.

Захисник за призначенням (причому лише з числа адвокатів) залучається до участі у справі особою, яка здійснює дізнання, слідчим, суддею чи судом, через адвокатське об'єднання у випадках, коли відмова від захисника не може бути прийнята і він не запрошений підозрюваним, підсудним або іншими переліченими посадовими особами. На прохання підозрюваного, обвинуваченого, підсудного участь захисника у справі забезпечується особою, яка здійснює дізнання, слідчим, суддею чи судом. Основні положення про роль

адвокатів передбачають, що особа, яка не має адвоката, у випадках, коли інтереси правосуддя потребують цього, повинна бути забезпечена допомогою адвоката, який має відповідну компетенцію й досвід ведення справ, щоб забезпечити їй ефективну юридичну допомогу без оплати з її боку, якщо у неї немає необхідних коштів. У ч. 1 ст. 59 Конституції України також встановлено, що кожен має право на правову допомогу, а в передбачених законом випадках ця допомога подається безоплатно.

У разі участі адвоката у кримінальній справі за призначенням та звільнення громадянина від оплати юридичної допомоги через його малозабезпеченість оплата праці адвоката здійснюється за рахунок держави в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Слідчий орган, суддя й суд не мають права відмовити в допуску захисника за угодою під тим приводом, що у справі бере участь захисник за призначенням.

Підозрюваний, обвинувачений, підсудний мають право в будь-який момент провадження відмовитись від захисника. Така відмова допускається лише з їх ініціативи, має бути добровільною за наявності реальної можливості участі адвоката у справі й не може бути перешкодою для провадження участі у справі прокурора, а також захисників інших підозрюваних, обвинувачених чи підсудних.

Відмова від захисника не може бути прийнята особою, яка здійснює дізнання, слідчим, судом чи суддею, у таких випадках:

- у справах осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні злочину, у віці до 18 років;
- у справах про злочини осіб, які через фізичні чи психічні вади (німі, глухі, сліпі та ін.) не можуть самі реалізувати своє право на захист;
- у справах осіб, які не володіють мовою, якою ведеться судочинство;
- коли санкція статті, за якою кваліфікується злочин, — довічне позбавлення волі;
- при провадженні справи про застосування примусових заходів медичного характеру;
- при застосуванні примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх.

За загальним правилом захисник допускається до участі у справі з моменту пред'явлення обвинувачення і може, таким чином, брати участь у справі на стадії досудового розслідування і на усіх судових

стадіях кримінального процесу, включаючи стадію виконання вироку. Але у трьох випадках захисник допускається до участі у справі й до пред'явлення обвинувачення:

- у разі затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, або застосування до неї запобіжного заходу у вигляді взяття під варту до пред'явлення обвинувачення з моменту оголошення їй протоколу затримання або постанови про застосування цього запобіжного заходу, але не пізніше 24 годин з моменту затримання;
- у справах про суспільно небезпечні діяння, вчинені особами у стані неосудності, а також про злочини осіб, які захворіли на душевну хворобу після вчинення злочину, з моменту отримання доказів про душевне захворювання особи;
- у справах про суспільно небезпечні діяння, вчинені неповнолітніми, які не досягли віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, з моменту ознайомлення неповнолітнього та його батьків або осіб, що їх замінюють, з постановою про закриття справи і матеріалами справи, а в разі поміщення неповнолітнього до приймальника-розподільника — не пізніше 24 годин з моменту поміщення.

Адвокат не має права відмовитися від захисту підозрюваного, обвинуваченого, підсудного.

Визначаючи свою правову позицію, адвокат не має права ігнорувати думку підзахисного, його показання, ставлення до пред'явленого обвинувачення. Адвокат не вільний у визначенні позиції (крім випадків, коли підзахисний обмовляє себе), але у вирішенні питань правового характеру, виборі тактики та методики захисту є незалежним. Процесуальна самостійність адвоката не виключає необхідності узгодження з підзахисним лінії захисту загалом і позиції в окремих процесуальних питаннях, зокрема при заявленні клопотань.

Адвокат — представник потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача

Право на захист законних інтересів у кримінальному процесі забезпечується також потерпілому, цивільному позивачу і цивільному відповідачу. Ефективним засобом забезпечення цього права є участь адвоката у кримінальній справі як представника цих суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності.

Про визнання потерпілим, цивільним позивачем, а також про притягнення як цивільного відповідача особа, яка здійснює дізнання, слідчий, суддя виносять постанову, а суд — ухвалу. З цього моменту вони стають учасниками кримінального процесу, набувають процесуальні права для захисту своїх законних інтересів, у тому числі й право мати захисника.

Представниками потерпілого, цивільного позивача й цивільного відповідача можуть бути і адвокати. Представники користуються процесуальними правами осіб, інтереси яких вони представляють, тобто на відміну від захисників вони не є такими ж самостійними учасниками процесу, не мають своїх особливих процесуальних прав і діють поряд з потерпілим, цивільним позивачем і цивільним відповідачем або замінюють їх, але не мають права діяти на шкоду своїм довірителям.

Потерпілий і адвокат як його представник мають право подавати докази: заявляти клопотання; знайомитися з усіма матеріалами справи з моменту закінчення попереднього слідства; брати участь у судовому розгляді; заявляти відводи; подавати скарги на дії особи, яка здійснює дізнання, слідчого, прокурора і суду, а також на вирок та ухвали суду і постанови судді.

У процесі судового розгляду справи потерпілий та його представник мають право заявляти відводи і клопотання, висловлювати свою думку про клопотання інших учасників судового розгляду, давати пояснення з приводу досліджуваних судом обставин справи, ставити запитання свідкам, експерту, спеціалісту і підсудним, брати участь в огляді місця вчинення злочину, речових доказів, документів.

Цивільний позивач або адвокат як його представник має право подавати докази; заявляти клопотання; брати участь у судовому розгляді; просити орган дізнання, слідчого, суддю і суд про вжиття заходів забезпечення заявленого ними позову; підтримувати цивільний позов; ознайомлюватися з матеріалами справи з моменту закінчення досудового слідства; заявляти відводи; подавати скарги на дії особи, яка здійснює дізнання, слідчого, прокурора, судді й суду, а також на вирок або ухвали суду в частині, що стосується цивільного позову.

Цивільний відповідач і адвокат як його представник обстоюють позиції захисту, оскільки заінтересовані в тому, щоб факт вчинення злочину, матеріальна шкода, винність обвинуваченого в їх вчиненні

не були доведені і, отже, у задоволенні позову було відмовлено. У своїй промові під час судових дебатів вони повинні торкатися лише питань доведеності та вчинення злочину і його цивільно-правових наслідків.

Адвокат як представник потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача має право оскаржити вирок в апеляційному порядку тільки за згодою свого довірителя, а також брати участь у розгляді справи судом апеляційної інстанції і давати там пояснення, підтримуючи свою скаргу чи скаргу свого довірителя і заперечуючи за наявності підстав проти подання прокурора і скарг інших учасників процесу.

Адвокат не може бути допитаний як свідок про обставини, які стали йому відомі у зв'язку з виконанням ним обов'язків представника потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача.

Закон передбачає низку обставин, що виключають участь адвоката у справі як представника зазначених учасників процесу: якщо він брав участь у цій справі як слідчий або особа, що здійснювала дізнання, прокурор, громадський обвинувач, суддя, секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, захисник чи допитувався або підлягав допиту як свідок.

Потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники у кримінальній справі мають право на забезпечення їх безпеки. Рішення про застосування заходів безпеки приймається органом дізнання, слідчим, прокурором, судом, у провадженні яких перебуває кримінальна справа.

12.9. Представництво адвоката в цивільному процесі

Адвокат як правозахисник і представник у цивільному процесі

Законодавство України покладає на адвоката виконання в цивільному процесі подвійних функцій. Відповідно до ст. 6 Закону України “Про Адвокатуру” і Цивільного процесуального кодексу України адвокат у цивільному процесі виконує одночасно функції правозаступництва і представництва.

Участь адвоката в цивільному процесі полягає у здійсненні ним представництва і захисту суб'єктивних майнових й особистих немайнових прав та охоронюваних законом інтересів інших осіб (громадян і юридичних осіб) та у сприянні суду у всебічному, повному і

об'єктивному з'ясуванні всіх обставин справи, прав і обов'язків сторін. У процесуальному представництві адвоката поєднуються два види правовідносин — між адвокатом і особою, інтереси якої він представляє, між адвокатом і судом у цивільному процесі. Правовідносини між адвокатом і довірительом (стороною, третьою особою та ін.) мають матеріально-правовий і процесуально-правовий характер. Матеріально-правовий характер ґрунтується на договорі доручення. Процесуально-правові зв'язки виникають з приводу оформлення і визначення обсягу повноважень представника в цивільному процесі й регулюються ст. 112–115 ЦПК України.

Правові відносини між адвокатом і судом у цивільному судочинстві врегульовані нормами процесуального права (ст. 110–117 ЦПК України) і є цивільно-правовими. Процесуальне представництво є найпоширенішим у судочинстві України.

При здійсненні професійної діяльності адвокату надано право представляти і захищати права й інтереси громадян та юридичних осіб за їх дорученням в усіх судових органах і на всіх стадіях цивільного судочинства.

Для ведення справи в суді адвокат повинен мати певні повноваження. Повноваження дають адвокату право на вчинення від імені особи, яку він представляє, усіх процесуальних дій, крім передання справи до третейського суду, повну або часткову відмову від позовних вимог, на погодження з позовом, зміну предмета позову, укладення мирової угоди, передання повноважень іншій особі (передоручення), оскарження рішення суду, подання виконавчого листа до стягнення, на одержання присудженого майна або грошей. Повноваження адвоката на вчинення кожної із зазначених дій мають бути спеціально обумовлені у виданому йому дорученні. Адвокат, що займається адвокатською діяльністю індивідуально, набуває повноважень після подання судові доручення, виданого довірительом, а також свідоцтва про право займатись адвокатською діяльністю.

На підставі наданих повноважень адвокати допомагають заінтересованим особам звернутися до суду за захистом їх цивільних прав. Для цього використовуються цивільні процесуальні засоби — позовна заява; у справах, що виникають з адміністративно-правових відносин, — скарга і заява, а при окремому провадженні — заява.

До подання позову адвокат виконує велику і складну допроцесуальну роботу, пов'язану з вивченням матеріалів справи і написанням заяви.

Вивчення матеріалів справи дає можливість адвокату визначитись у правовій природі позову, його елементах і наявності необхідних підстав для реалізації права на пред'явлення позову, намітити склад сторін та інших осіб, які візьмуть участь у справі, а також інших учасників процесу; визначити предмет доказування і докази для підтвердження, зібрати їх і подати суду разом з позовною заявою.

Позовна заява складається адвокатом у письмовій формі за змістом, визначеним ст. 137 ЦПК України. Суддя, до якого надійшла заява з додатками, вирішує питання про її прийняття. Відмова у прийнятті оформлюється мотивованою ухвалою, яка може бути оскаржена адвокатом за наявності у нього відповідного повноваження. З прийняттям позовної заяви виникають цивільно-процесуальні відносини, у яких бере участь адвокат, який набирає прав і обов'язків процесуального представника.

Підготовку цивільних справ до судового розгляду, мета якої полягає в забезпеченні своєчасного та правильного вирішення справи, покладено на суддю. Процесуальні дії осіб, що беруть участь у справі, а також їх процесуальних представників (у тому числі адвокатів) здійснюються переважно на вимогу судді. Разом з тим процесуальні дії з підготовки цивільної справи до судового розгляду можуть здійснюватись і з ініціативи процесуальних представників — адвокатів і спрямовуватися на визначення характеру спірних правовідносин, обставин, які підлягають встановленню, на відшукування доказів, визначення кола осіб, що братимуть участь у справі, тощо.

Представники мають право ставити перед суддею питання про витребування доказів від осіб, які відхилили вимогу адвоката про їх добровільну видачу, а також можуть порушувати клопотання про забезпечення доказів і позову, про зміну умов його забезпечення або скасування.

При оформлених повноваженнях на ведення справи в суді адвокат відповідача може використовувати загальні процесуальні засоби захисту, передбачені ст. 99, 103 ЦПК України, а також спеціальні процесуальні засоби — заперечення проти позову і зустрічний позов. Право на пред'явлення зустрічного позову може бути реалізовано адвокатом не пізніше як за три дні до судового засідання.

Процесуальним забезпеченням участі адвокатів у судовому засіданні є своєчасне одержання від суду викликів і повідомлень про день, місце і час розгляду судом спірної справи, а також про відкла-

дення судом розгляду справи за відсутності відомостей, що їм вручено повістки.

У підготовчій частині судового засідання процесуальні представники з'ясовують можливість розглянути справу в конкретному судовому засіданні, при певному суді й учасниках процесу. Представникам надається можливість ознайомитись зі складом суду, а також з прізвищами прокурора, експерта, перекладача, секретаря судового засідання і заявляти їм відвід за наявності для цього підстав. Незважаючи на те що обов'язок роз'яснення особам, що беруть участь у справі, їх прав покладається на суддю, процесуальний представник повинен проконсультувати особу, яку він представляє, про її права, порядок їх реалізації та правові наслідки зазначених дій. Він може заявляти клопотання про витребування від третіх осіб додаткового доказового матеріалу, внесення змін до складу осіб, що беруть участь у справі, про зміну домагання в позовному спорі, подавати заяви про залучення до справи співучасників, третіх осіб тощо.

При дачі сторонами та іншими особами, що беруть участь у засіданні, пояснень суду про обставини справи та інші питання, які підлягають розгляду, процесуальний представник має право ставити їм запитання про уточнення вимог, їх підстав і заперечень, висловлювати власні міркування з приводу питань, що постають у процесі провадження справи.

Основним у поясненні є обов'язок сторін та їх процесуальних представників, пов'язаний з доказуванням підставності позову і заперечень на нього.

Адвокати мають також право брати участь у судових дебатах, обмінюватися з дозволу суду репліками, одержувати від суду роз'яснення щодо змісту винесеного рішення та про строки і порядок його оскарження, а в разі неучасті в судовому засіданні одержати його копію. У судових дебатах представники осіб підбивають підсумки розгляду судом справи, дають правову оцінку дослідженим доказам і спірним правовідносинам, викладають судження з приводу розгляду справи по суті. У промові представник висловлює думку щодо розподілу між сторонами судових витрат, а в разі встановлення при розгляді справи порушень законності має право порушити клопотання про винесення судом окремої ухвали.

Важливою частиною процесуально-правового положення представника є повноваження, які забезпечують його діяльність, спрямо-

вану на виправлення допущених у протоколі судового засідання і в рішенні суду неточностей або неповноти.

Контрольні питання

1. Конституційний статус і завдання адвокатури.
2. Поняття адвокатури України, принципи її діяльності.
3. Закон України “Про адвокатуру”. Форми організації адвокатури і вимоги до посади адвоката.
4. Професійні права і обов’язки адвокатів.
5. Види адвокатської діяльності.
6. Гарантії адвокатської діяльності.
7. Правові основи діяльності адвокатури.
8. Кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури: завдання і повноваження.
9. Вища кваліфікаційна комісія адвокатури і її повноваження.
10. Адвокатська таємниця.
11. Оплата праці адвоката та його помічника.
12. Дисциплінарна відповідальність адвоката.
13. Припинення адвокатської діяльності.
14. Спілки і асоціації адвокатів.
15. Хто може бути захисником у кримінальному процесі.
16. Обов’язкова участь захисника у кримінальному процесі.
17. Порядок запрошення і призначення захисника.
18. Адвокат — захисник підозрюваного, обвинуваченого, підсудного.
19. Адвокат — представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача.
20. Адвокат у цивільному процесі.
21. Указ Президента України “Про деякі заходи щодо підвищення рівня адвокатури” щодо запровадження в Україні Єдиного реєстру адвокатів, його значення щодо гарантії адвокатської діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Конституція України* (прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 26 червня 1996 р.). — К., 1996.
2. *Кримінально-виконавчий кодекс України*. — К., 2003.
3. *Кримінальний кодекс України. Кримінально-процесуальний кодекс України. Виправно-трудоий кодекс України*. — К.: Істина, 2001.
4. *Кодекс торговельного мореплавства України // ВВР України*. — 1995. — № 47–52.
5. *Господарський процесуальний кодекс України: Наук.-практ. коментар*. — Харків: Консум, 2002.
6. *Громадянський процесуальний кодекс України: Науч.-практ. коментарий / Под ред. В. М. Тертышника*. — Харьков: Консум, 2001.
7. *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. С. С. Яценка*. — К.: А. С. К., 2002.
8. *Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України / За ред. В. М. Тертишника*. — К.: А. С. К., 2002.
9. *Цивільний процесуальний кодекс України*. — К.: Юрінком Інтер, 2001.
10. *Закон України “Про адвокатуру” від 19 грудня 1992 р. // ВВР України*. — 1993. — № 9. — Ст. 92.
11. *Закон України “Про Вищу раду юстиції” від 15 січня 1998 р. // ВВР України*. — 1998. — № 25.
12. *Закон України “Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України” від 26 березня 1992 р. // ВВР України*. — 1992. — № 29. — Ст. 397.
13. *Закон України “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів” від 23 грудня 1993 р. // ВВР України*. — 1994. — № 11. — Ст. 50.
14. *Закон України “Про державну виконавчу службу” від 24 березня 1998 р. // ВВР України*. — 1998. — № 36-37. — Ст. 243.
15. *Закон України “Про державну податкову службу в Україні” від 24 грудня 1993 р. // ВВР України*. — 1994. — № 15. — Ст. 84; Уряд. кур'єр. — 1998. — 14 лют.

16. Закон України “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві” від 23 грудня 1993 р. // ВВР України. — 1994. — № 11. — Ст. 51.
17. Закон України “Про Конституційний Суд України” від 16 жовтня 1996 р. // ВВР України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.
18. Закон України “Про міліцію” від 20 грудня 1990 р. // ВВР України. — 1991. — № 4. — Ст. 20.
19. Закон України “Про нотаріат України” від 2 вересня 1993 р. // ВВР України. — 1993. — № 35; 2000. — № 50.
20. Закон України “Про оперативно-розшукову діяльність” від 18 лютого 1992 р. // ВВР України. — 1992. — № 22. — Ст. 303.
21. Закон України “Про прокуратуру” від 5 листопада 1991 р. // ВВР України. — 1991. — № 5. — Ст. 21.
22. Закон України “Про службу безпеки України “від 25 березня 1992 р. // ВВР України. — 1992. — № 27. — Ст. 382.
23. Закон України “Про статус суддів” від 15 грудня 1992 // ВВР України. — 1993. — № 8. — Ст. 56.
24. Закон України “Про судоустрій України” від 7 лютого 2002 р. // ВВР України. — 2002. — № 27–28.
25. Указ Президента України “Про виведення Державного департаменту України з питань виконання покарань з підпорядкування Міністерству внутрішніх справ України” № 248/99 від 12.03.99 // Офіц. вісн. України. — 1999. — № 11.
26. Указ Президента України “Про утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань” № 344/98 від 22.04.98 // Уряд. кур’єр. — 1998. — 30 квіт. — № 82–83.
27. Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань: Затв. Указом Президента України від 31.07.98 № 827/98 // Уряд. кур’єр. — 1998. — 13 серп. — № 154–155.
28. Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Затв. Указом Президента України № 1138/2000 від 17.10.2000 // Офіц. вісн. України. — 2000. — № 42.
29. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження граничної чисельності працівників центрального апарату Державного департаменту з питань виконання покарань” № 286 від 01.03.99 // Офіц. вісн. України. — 1999. — № 9.
30. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Затв. наказом Мін’юсту України № 18/5 від 18 червня

- 1994 р. Законодавство України про нотаріат // Бюл. законодавства і юрид. практики України. — 1998. — № 5.
31. *Інструкція* про проведення дізнання у Збройних Силах України: Затв. наказом Міністра оборони України № 235 від 28.08.95 (Відомче видання).
 32. *Бандурка А. М.* Судебные и правоохранительные органы Украины: Учебник. — Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел МВД Украины, 1999.
 33. *Бандурка О. М.* Оперативно-розшукова діяльність: Підручник. — Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ МВС України, 2002. — Ч. 1.
 34. *Бойко В. Ф.* “Мала” судова реформа в Україні: необхідність, сутність, проблеми та перспективи: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2002.
 35. *Гузь Л. Е.* Методические рекомендации по практическому применению апелляционного и кассационного производства в судебной практике в свете нового законодательства. — Харьков, 2001.
 36. *Законодавство України про судову і правоохоронну діяльність: Зб. норм. актів.* — К.: Юрінком Інтер, 2001.
 37. *Збірник законодавчих та нормативно-правових актів з кримінально-виконавчого права України / Уклад. Г. С. Семаков, А. П. Гель.* — К.: МАУП, 2000.
 38. *Конституційне право України: Підручник / За ред. проф. В. Ф. Погорілка.* — К.: Наук. думка, 2002.
 39. *Концепція реформування системи Міністерства внутрішніх справ України на період до 2006 року.* — К., 2002.
 40. *Кримінально-виконавче право України (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. / За ред. О. М. Джужу.* — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Юрінком Інтер, 2002.
 41. *Михесенко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П.* Кримінальний процес України: Підручник. — К.: Либідь, 1999.
 42. *Нове у кримінально-процесуальному законодавстві України / Ю. М. Грошевий та ін.* — Харків: Право, 2002.
 43. *Організація судової влади в Україні: Перший аналіз нормативного змісту Закону України “Про судоустрій України” / За ред. А. О. Селіванова.* — К.: Юрінком Інтер, 2002.
 44. *Погорецький М.* Протоколи оперативно-розшукових заходів з відповідними додатками, складені оперативно-розшуковими підрозділами, — новий вид доказів у кримінальному процесі // Вісн. Академії правових наук України. — 2002. — № 1(28).
 45. *Правоохоронні органи України: Курс лекцій / А. П. Гель, Г. С. Семаков, Д. П. Цвігун.* — К.: МАУП, 2000.

46. *Правоохранительные органы: Конспект лекций.* — М.: ПРИОР, 2002.
47. *Семаков Г. С., Гель А. П.* Кримінально-виконавче право України: Курс лекцій. — К.: МАУП, 2000.
48. *Семаков Г. С., Кондракова С. П.* Нотаріат в Україні. — К.: МАУП, 2001.
49. *Стефанюк В. С.* Закон “Про судоустрій України” у контексті судово-правової реформи // Вісн. Верховного Суду України. — 2002. — № 3(31).
50. *Стефанюк В. С.* Судова система України та судова реформа. — К.: Юрінком Інтер, 2001.
51. *Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: Навч. посіб.* — К.: Юрінком Інтер, 2002.
52. *Тюріна О.* Правоохоронні органи: питання теоретичного осмислення та нормативного визначення // Право України. — 2001. — № 5.
53. *Фурса С. Я., Щербак С. В.* Виконавче провадження в Україні. — К.: Атіка, 2002.
54. *Хаврошок М. І., Мельник М. І.* Правоохоронні органи, правоохоронна діяльність: Навч. посіб. — К.: Атіка, 2002.

З М І С Т

Вступ	3
Розділ 1. Предмет і основні поняття дисципліни “Судові та правоохоронні органи України”	5
1.1. Поняття правоохоронної діяльності	5
1.2. Поняття правоохоронних органів	6
1.3. Предмет дисципліни “Судові та правоохоронні органи України”	7
1.4. Джерела дисципліни і їх класифікація	10
<i>Контрольні питання</i>	11
Розділ 2. Судова система України	12
2.1. Загальні засади судочинства в Україні	12
2.2. Конституційний Суд України	14
2.3. Система судів загальної юрисдикції	20
2.4. Місцеві суди	22
2.5. Апеляційні суди	24
2.6. Вищі спеціалізовані суди	27
2.7. Верховний Суд України	30
2.8. Статус професійних суддів, народних засідателів і присяжних	36
2.9. Кваліфікаційні комісії суддів. Вища рада юстиції	41
2.10. Суддівське самоврядування в Україні	52
2.11. Організаційне забезпечення діяльності судів	59
<i>Контрольні питання</i>	64
Розділ 3. Прокуратура України	65
3.1. Завдання і принципи діяльності прокуратури України	65
3.2. Функції прокуратури, їх значення щодо виконання завдань, покладених на прокурора	67
3.3. Слідство в органах прокуратури. Координація діяльності по боротьбі із злочинністю	77
3.4. Система органів прокуратури і організація її діяльності	78
3.5. Кадри органів прокуратури	80
3.6. Сутність змін, внесених у Закон України “Про прокуратуру” у зв’язку з приведенням його положень у відповідність до ст. 8 Конституції України	81
<i>Контрольні питання</i>	83

Розділ 4. Служба безпеки України	85
4.1. Завдання, організація діяльності й система Служби безпеки України	85
4.2. Повноваження Служби безпеки України	89
4.3. Кадри Служби безпеки України, їх правовий та соціальний захист	93
4.4. Контроль і нагляд за діяльністю Служби безпеки України	96
<i>Контрольні питання</i>	97
Розділ 5. Органи внутрішніх справ України	98
5.1. Органи внутрішніх справ у системі правоохоронних органів, їх завдання та функції	98
5.2. Система органів внутрішніх справ	99
5.3. Міністерство внутрішніх справ України: завдання, функції, повноваження і структура	100
5.4. Міліція: завдання, структура і повноваження	107
5.5. Особовий склад міліції, його правовий і соціальний захист. Контроль за діяльністю міліції	120
<i>Контрольні питання</i>	123
Розділ 6. Державна податкова служба України	124
6.1. Система, завдання і функції державної податкової служби	124
6.2. Права, обов'язки і відповідальність органів державної податкової служби	131
6.3. Посадові особи органів Державної податкової служби України і їх правовий захист	137
6.4. Податкова міліція: завдання, структура і повноваження	139
6.5. Начальницький склад податкової міліції і його правовий та соціальний захист	141
<i>Контрольні питання</i>	142
Розділ 7. Державний департамент України з питань виконання покарань	143
7.1. Завдання та функції Державного департаменту України з питань виконання покарань	143
7.2. Система органів і установ виконання покарань, підпорядкованих Департаменту, та їх організаційна структура	149
<i>Контрольні питання</i>	153

Розділ 8. Оперативно-розшукова діяльність	155
8.1. Загальні засади здійснення оперативно-розшукової діяльності та її суб'єкти	155
8.2. Обов'язки і права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність	158
8.3. Гарантії законності при здійсненні оперативно-розшукової діяльності	161
8.4. Соціальний і правовий захист працівників оперативних підрозділів та осіб, які залучаються до оперативно-розшукової діяльності	164
8.5. Нагляд за додержанням законів при здійсненні оперативно-розшукової діяльності	165
<i>Контрольні питання</i>	166
Розділ 9. Органи досудового слідства і дізнання	167
9.1. Поняття досудового розслідування і його форми	167
9.2. Система органів досудового слідства в Україні	168
9.3. Органи дізнання: система і компетенція	172
9.4. Органи дізнання в системі МВС України	175
<i>Контрольні питання</i>	178
Розділ 10. Органи юстиції в Україні	180
10.1. Міністерство юстиції України	180
10.2. Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, управління юстиції в областях, містах Києві та Севастополі	190
10.3. Районні, районні в містах, міські (міст обласного значення) управління юстиції	197
10.4. Державна виконавча служба в системі органів Міністерства юстиції України	202
<i>Контрольні питання</i>	211
Розділ 11. Нотаріат в Україні	212
11.1. Поняття нотаріату. Предмет і завдання нотаріальної діяльності	212
11.2. Правові основи діяльності нотаріату	213
11.3. Нотаріус	214
11.4. Організаційна побудова нотаріату в Україні	220
11.5. Компетенція нотаріальних органів щодо вчинення нотаріальних дій	227
11.6. Загальні правила вчинення нотаріальних дій	233
<i>Контрольні питання</i>	241

Розділ 12. Адвокатура України	243
12.1. Поняття адвокатури	243
12.2. Принципи і гарантії адвокатської діяльності	244
12.3. Кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури	245
12.4. Вища кваліфікаційна комісія адвокатів	246
12.5. Організаційні форми адвокатської діяльності	247
12.6. Види адвокатської діяльності	248
12.7. Права адвоката при здійсненні адвокатської діяльності	249
12.8. Адвокат у кримінальному процесі	251
12.9. Представництво адвоката в цивільному процесі	256
<i>Контрольні питання</i>	260
Список використаної та рекомендованої літератури	261

The principles of organization, tasks, functions, authorities and structure of the judicial and law-enforcement bodies of Ukraine – the bodies of juridical system, public procurator’s office, security service, internal security organs (militia), state tax service (tax militia), state department on questions of sentence serving, law-enforcement agencies, state notary office, advocacy, as well as the structure and competence of bodies of prejudicial inquiry and inquest of Ukraine are elucidated in the suggested educational manual.

It is meant for students of Law speciality of higher educational establishments.

Навчальне видання
Гель Андрій Павлович
Семаков Геннадій Семенович
Кондракова Світлана Петрівна
СУДОВІ ТА ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ
УКРАЇНИ

Навчальний посібник

Educational edition
Hel’, Andriy P.
Semakov, Hennadiy S.
Kondrakova, Svitlana P.
JURIDICAL AND LAW-ENFORCEMENT BODIES
OF UKRAINE
Educational manual

Відповідальний редактор *С. Г. Рогузько*
Редактор *І. В. Хронюк*
Коректор *О. І. Маєвська*
Комп’ютерне верстання *Д. А. Варварін, Т. Г. Замура*
Оформлення обкладинки *А. Шиков*

Підп. до друку 19.03.04. Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 15,81. Обл.-вид. арк. 16,52. Тираж 5000 пр. (1 завод). Зам. № 284-К

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб’єктів видавничої справи ДК № 8 від 23.02.2000*

ПП “Агенція «Медіауніверсал»”
01042 Київ-42, вул. Чигоріна, 12

Свідоцтво ДК № 1636 від 25.12.03